

**XIX.YÜZYILIN İLK YARISINDA (1800-1850) ANADOLU'DA
İHTİDA HAREKETLERİ**

Esra KARADAĞ

146112

**Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Saim Savaş

SİVAS 2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Esra KARADAĞ tarafından yapılan bu çalışma Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan YÜKSEL

Üye : Prof. Dr. Saim SAVAŞ
(Danışman)

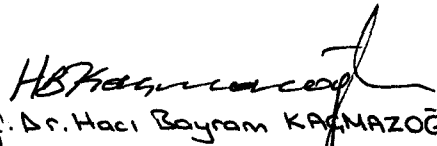
Üye : Doç. Dr. Ömer DEMİREL

Onay

Yukarıdaki imzaların , adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...31../.01../2005

Prof. Dr. Hacı Bayram KARMAZOĞLU
Enstitü Müdürü

ÖZET

Tezimizin konusunu XIX. yüzyılın ilk yarısında, Anadolu'da gerçekleşen ihtidalar oluşturmaktadır. Osmanlı pek çok gayrimüslim nüfus barındırması nedeniyle, millet sistemi genel hatlarıyla anlatılmış ve görülmüştür ki Osmanlıda gayrimüslimler hiçbir ülkede sahip olmadıkları haklara sahip olmuşlardır. Ayrıca konuya genel bir yaklaşımda bulunabilmek için ihtidanın arka planına değinilmiş, İslam Dünyası'nda ihtida, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması da anlatılmıştır. Bu genel bilgilerden sonra Osmanlı'da ihtidanın sebepleri, hangi şartlarda gerçekleştiği, ihtida sonrası karşılaşılan güçlükler, mühtedilere yönelik devlet politikaları ve gönüllü kuruluşların katkısı, irtidat suçu ve cezası, günümüzde ihtida yine tez dahilinde anlatılmıştır.

Bu tez ile günümüzde de toplum yaşantısında önemli bir yeri olan ihtida hareketlerinin, Osmanlı'daki durumunu her yönü ile alınmış ve Osmanlı'nın tarihinin hiçbir döneminde gayrimüslimleri Müslüman yapmak için uğraşmadığı, mevcut ihtidaların ise siyasi, sosyal, ekonomik v.b. nedenlerden ve kişisel tercih sonucu meydana geldiği görülmüştür.

Devlet İslamlaştırma gibi bir politika izlememiş olmasına rağmen, mühtedileri yalnız bırakmamış, birtakım politikalarla onları korumaya çalışmış, yeni hayatlarına uyum sağlamaya yardımcı olmuştur.

XIX. yy. ihtida oranındaki düşüş ise, devletin siyasi ve ekonomik durumu ile ilgili yakından ilgili olduğu kanısındayız. Mevcut ihtidaların ise tamamen dini duygularla yapılan ihtidalar olduğunu düşünüyoruz. Bu dönemde irtidatların görülmesi ise yine Osmanlı üzerinde yoğun dış baskılar neticesi, irtidat cezasını uygulamaması nedeniyle.

Netice olarak; Osmanlı tarihinin, her döneminde görülen ihtida hareketleri XIX. yy.'da gerek dış baskılar gerekse Osmanlı'nın siyasi, sosyal, ekonomik v.b. durumları nedeniyle azalmış olmakla birlikte, devam etmiştir.

SUMMARY

Our thesis's subject is humility which has been in XIXth century's first half in Anatolia. The cause of Ottoman Empire has got a lot of non-Moslem population, the nation concept has been explained and that is seen, the non – Moslems has got very kind rights which hasn't got the other country before in Ottoman. Furthermore, could have explain the subject it has touch on humility's background. It is explained that humility in Islam World, Anatolia's been Turk and been Islam. After this general knowledge, humility's reason at Ottoman, what kind of condition to become fact, the difficulty after humility, government's politics to the who has accepted the Islam religion and voluntary foundation's addition to the humility in now, the offence of changeing religion (to change one's mind from Islam to the other religion) and it's punishment has explained in our thesis.

In that thesis, the humility which has got a important place in people's life, Ottomans' position, not to trying to change one's mind non-Moslem to Islam religion in Ottoman Empires' term, available humilities are has been social, politics and etc reason and personal choice are seen.

Although the government not to change one's mind to Islam, they (who has accept the Islam) weren't alone. The government tried to keep them with certain politics. I mean, helped to adaptation to their life.

The decreases at XIXth century, in my opinion, government's political and economical positions has caused. Available humilities are made with religious sense, we think that. In that period, the result of external pressure's to Ottoman Empire, if we see that (to change one's mind from Islam to the other religion), the reason of to put in to practice their punishment.

As a result, Ottoman history's, the humility behaviour seen in every period, both Ottomans' politics, social, economical etc positions and in XIXth century's external pressure decreased, continue.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı için siyasi ve sosyal bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle bu dönemde toplum hayatı, devlete yönelik dış baskıların neticesinde, adeta yeniden şekillenmiştir. Yapılan reformlarla millet sistemi bu yüzyılda yeniden düzenlenmiş, gayrimüslimler bu dönemde birçok haklara sahip olmuşlar, neredeyse Müslüman tebaanın önüne geçmişlerdir.

Bu araştırmanın konusunu, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumundaki ihtidalar oluşturmaktadır. Tabiatıyla öncelikle ihtida kavramı üzerinde durulacak, ihtidanın tarihsel arka planına değinilecek, ihtidaların Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına olan katkılardan bahsedilecektir. Bu genel bilgilerden sonra Osmanlı'da ihtidaların sebepleri, hangi şartlarda gerçekleştiği, ihtida sonrası karşılaşılan güçlükler, mühtedilere yönelik devlet politikaları ve gönüllü kuruluşların katkısı, irtidat suçu ve cezası yine tez dâhilinde anlatılacaktır.

XIX. yüzyılda yabancı devletlerin Osmanlı'ya olan müdahalesini de göz önünde bulundurursak, bu dönemde ihtidaların hangi şartlarda gerçekleştiği, azalma olup olmadığı, irtidatların artıp artmadığı önemli sorular olarak aklımıza gelmektedir.

Bu araştırma ile Osmanlı'da önemli ölçüde gerçekleşen ihtida hareketlerini her yönü ile ele almak, böylelikle Osmanlı siyasi, sosyal hayatına dair önemli tespitler yapmak amaçlanmıştır. Günümüzde de toplum yaşantısında önemli ölçüde gerçekleşen ihtida hareketlerinin Osmanlı'daki durumu incelenecek, böylelikle Anadolu'nun İslamlaşma süreci ile birlikte XIX. yüzyıl siyasi, sosyal, hukuki v.b. yönleri de aydınlatılmış olacaktır.

Bu çalışma esnasında gösterdiği yardımlardan ötürü, danışman hocam sayın Prof. Dr. Saim SAVAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Esra KARADAĞ

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANADOLU'DA
İHTİDA HAREKETLERİ

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1
Konunun Seçimi	1
Konunun Önemi	1
Konunun Sınırları	1
Kaynakların Tanıtımı	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
GENEL HATLARIYLA İSLAM DÜNYASINDA VE ANADOLU'DA İHTİDA	2
A- Terminoloji	2
B- İslam Dünyasında İhtida	4
C- Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşma	9
D- Devşirme Sistemi ve İhtida	18
İKİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GAYRİ MÜSLİMLER	22
A-İslam Hukukuna Göre Gayri Müslimler	22
B-Osmanlı'da Millet Sistemi ve Gayri Müslim Gruplar	24
C-Gayri Müslimlerin Hak ve Yükümlülükleri, Sosyal Yaşamları	30
D-Tanzimat ve Diğer İslahatlarla Millet Sisteminin Yeniden Tanzimi	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANADOLU'DA İHTİDA	37
A-Tanzimat'la Birlikte Şer'îye Sicillerinde Kayıtlı İhtidalarla İlgili İlamlarda Meydana Gelen Değişiklikler	37
1-Şer'îye Sicilleri ve İhtidalar.....	37
2-XIX. Yüzyılda İhtida Kayıtlarında Meydana Gelen Değişiklikler	39
B-İhtidanın Sebepleri	41
1-Ekonomik ve Siyasal Sebepler	43
2-Dinî, Sosyal , Psikolojik ve Kültürel Sebepler	49
3-İhtida Baskısı ve Misyonerlik Çalışmaları	59
C-Mühtedilerin Toplumsal Tabanı	65
1-Etnik Dinî Taban ve Toplumsal Konum	65
2-Meslekî Taban	68
3-Yaş Tabanı	71
4-Cinsiyet Tabanı	73
D-Mühtedilerin Aldıkları İsimler ve Abdullah Meselesi	74
E-Şehirlere Göre Mühtediler	79
F-İhtidalar ve Zaman	80
G-İhtidaların Gerçekleşme Süreçleri	82
H-İhtida Sonrası Karşılaşılan Durumlar	84
1- Kişisel Değişimler	84
2- Mühtedi-Çevre İlişkisi	86
a. Mühtedi-Müslüman	86
b. Mühtedi-Gayri Müslim	87
3-Mühtedilerin Karşılaştıkları Problemler	89
4-Mühtedilerin Dinî Yaşantıları	90
I-Mühtedilere Sağlanan Kolaylık ve Yardımlar	91

DÖNDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BASKILAR VE İHTİDALARA ETKİSİ	94
A-Yabancı Güçlerin İhtida Baskısı ve Buna Karşı Osmanlı Politikaları	94
B-Eski Dini Gizli Olarak Koruma	97
C-İrtidat Meselesi ve Osmanlıdaki Durumu	100
BEŞİNCİ BÖLÜM	
GENEL HATLARIYLA GÜNÜMÜZDE İHTİDA	103
SONUÇ	105
BİBLİYOGRAFYA	107
EKLER;	114
1-XIX.Yüzyıl İhtida İ'lamlarında Meydana Gelen Değişiklikleri Ayrıntılı Olarak Gösteren Belge	114
2-İhtida Eden Küçük Bir Çocuğun Bursa Mal Sandığı Tarafından Desteklenerek, Bir Koruyucu Aile Yanında Barındırılması İle İlgili Olan Belge	118
3-Belge Transkripsiyonları	119
4-Asıl Metinler	147

KISALTMALAR

- A) DVN : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divân-ı Hümâyün Kalemî.
- A) MKT.UM : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektubi Umum Vilayet
a.g.e. :Adı geçen eser
a.g.m. :Adı geçen makale
- An. İslamlaş. : ÇETİN, Osman, **Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı**, İstanbul 1990
- Anadolu : OCAK, Ahmet Yaşar, "Anadolu (Tarih)" , **TDVİA**, III , (İstanbul 1991)
- Azınlık İmt. : BOZKURT, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları – Kapütülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Ankara 1998
- BOA. :Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- C. : Cemâziyelâhir
- Ca. : Cemâziyelevvel
- D.EVM. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evâmir-i Maliye Kalemî Defterleri
- Devşirme : ERCAN YAVUZ, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlar'daki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", **Belleten**, L., sayı 198,(Ankara 1987)
- G.müslim Os. Vat. Huk. Durumu : BOZKURT, Gülnihal, **Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 – 1914)**, Ankara 1996
- L. : Şevval
- M. : Muharrem
- MKT.MHM. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektubi Mühimme
- MKT.NZD. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektubi Nezâret ve Devâir
- Os. Millet Sistemi : ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul 1992
- Ş.S. : Şer'îye Sicili
- TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- XV. ve XVI. yy'da G.müslimlerin Huk. , İçt. , İkt. Durumu : ERCAN, Yavuz, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", **Belleten**, XLVII, sayı 188, (Ankara 1984)
- Y.MTV. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mütenevvi Maruzat Evrakı

GİRİŞ:

Konunun Seçimi: Günümüzde de önemli bir sosyal hadise olan ihtida olayları, bir Türk – İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin hayatında da önemli bir yere sahiptir. Devlet engin hoşgörüsü ve İslam Hukuku'nun da gereği olarak sistemli bir İslamlaştırma ve asimilasyon siyaseti gütmemiş buna rağmen farklı birçok sebepten dolayı ihtidalar meydana gelmiştir. Bu ihtidalar siyasi, sosyal, iktisadi v.b. yönlerden Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu düşünceden hareketle ve danışman hocamın da tavsiyeleri ile konu seçilmiştir.

Konunun Önemi: Bu araştırma ile günümüzde de toplum yaşantısında önemli bir yeri olan ihtida hareketlerinin, Osmanlı'daki durumu incelenecektir. Böylelikle Anadolu'nun İslamlaşması süreci ile birlikte, Osmanlı'nın XIX. yüzyıldaki siyasi, sosyal, hukuki v.b. yönleri de aydınlatılmış olacaktır. Ayrıca bu çalışma ile daha önce bu konuda yapılan çalışmalar destekleneceği gibi, bir takım farklı tespitlere ulaşılması da beklenilmektedir.

Konunun Sınırları: Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, ihtida hareketlerinin gerçekleşmiş olması, konuyu sınırlandırmayı gerektirmiş, XIX. yüzyıl (Tanzimat'ın öncesi ve sonrası yani yaklaşık 1800 – 1850 tarihleri arası) baz alınmıştır. Buna rağmen meselenin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, konuya genel bir yaklaşımda da bulunulmuştur. Coğrafya olarak ise, Anadolu Coğrafyası'ndaki ihtida hareketleri incelenecektir. Anadolu'yu bir bütün olarak incelemek mümkün olamayacağından; Anadolu'nun genelini temsil yeteneği olduğu düşünülen Trabzon, Sivas, Kayseri, Tarsus, Bursa, Tokat, Bolu, Diyarbakır, Antakya, Konya, Manisa, Amasya, Edirne, illerinden yola çıkılarak tüme varılacaktır.

Kaynakların Tanıtılması: Tarih araştırmalarının arşiv belgelerine dayandırılması bir zarurettir. Bu amaçla Milli Kütüphane şer'ie sicillerinden Bursa, Edirne, Tarsus, Tokat, Kayseri, Bolu, Diyarbakır, Antakya, Konya, Trabzon, Sivas, Manisa ve Amasya illerine ait, 1800 – 1850 yılları arasındaki defterler incelenmiş ve 150 adet ihtida ilamı bulunmuştur. Elinizdeki belgelerden hareketle, tüme varılmaya çalışılacaktır. Şer'ie sicilleri, bir belde halkının birbiriyle olan hukuki, iktisadi, ticari, sosyal ve dini münasebetlerini en iyi yansıtan belgeler olduğunu da göz önünde bulundurursak, bu belgelerin çok faydalı olacağı kanaatindeyiz. Arşiv belgeleri yanında, basılı kaynaklardan da faydalanılmış, bu eserlerin teminin de ise kütüphanelerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM:
GENEL HATLARIYLA İSLAM DÜNYASINDA VE
ANADOLU'DA İHTİDA

A. Terminoloji:

Arapça bir kelime olan “ihtida”, hidayete erme, İslam dinini kabul etme anlamlarına gelmektedir. Dinini değiştirip Müslüman olan hidayet bulan, yani ihtida eden kişiye ise “mühtedi” denilmektedir.¹ Yine sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek” manalarına gelen hüdâ (hedy, hidayet) kökünden türemiş olup “gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak” manasına gelen ihtida; terim olarak inançsızken veya başka bir dine mensup iken İslam dinini benimsemeyi ifade eder. Din değiştirme olayı Batı dillerinde “conversion” kelimesi ile karşılanır, din değiştiren kimseye de “convert” denir. Ancak ihtida sadece İslam’a girişi tanımlarken “convercion” geniş bir alanı içine alır.²

Türkçe dönmek fiilinden gelen dönme kelimesi terim olarak “din değiştiren, ihtida eden yani mühtedi” anlamında kullanılmakla beraber aslında XVII. yüzyılda Osmanlı idaresinde yaşayan Yahudiler’den, dini ve siyasi düşüncelerle asıl dinlerini gizleyip kendilerini Müslüman olmuş gibi gösteren, Müslüman ismi alan ve Müslümanlar’ın kıyafetlerini benimseyen cemaat mensupları için kullanılmaktadır.³ Gizli mezhep sayılmış olan dönmelik, XVII. asırda hapis ve nefiy cezalarına çarptırıldıktan sonra Müslüman olmak suretiyle hükümetin takibinden kendini kurtaran İzmirli haham Sabbetay Levi (Sevi) (1632-1675) ile başlamıştır⁴ ve yaklaşık iki asır kadar çeşitli şekillerde sürmüştür.

İhtida etmiş olan (mühtedi) ya da eskiden beri Müslüman olan kişinin, İslam dininden dönmesine “irtidad” denilir. Kişi hangi dine dönerse dönsün, isterse

¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993, 607

² Ali Köse, “İhtida”, **TDVİA**, XXI, (İstanbul 2000), 554

³ Abdurrahman Küçük, “Dönme”, **TDVİA**, IX, (İstanbul 1994),518

⁴ M. Zeki Pakalın, **a.g.e.**, I, 474

dinsiz olsun, dönen erkek ise “mürted” kadın ise “mürtedde” denir. Yani mürted imandan sonra inkâr ile kâfir manalarına gelen bir tabirdir.⁵

Kur’an-ı Kerim, yaratılışın gayesini Allah’a iman ve O’nun iradesine uygun yaşama şeklinde belirler (el-Bakara 2/21; el-Zâriyât 51/56; el-Mülk 67/2) ve emanet şeklinde nitelediği bu beşeri sorumluluğu kabul veya redde bağlı olarak insanları inananlar veya inanmayanlar diye iki gruba ayırır. Kur’ân’ın getirdiği mesajı kabul edenleri ifade etmek üzere mü’min ve müslim kelimeleriyle, iman ve İslam köklerinin çeşitli fiil kalıpları Kur’ânda ve hadislerde sıkça geçer. İslam dinine inanmayan bütün grupları kapsayan “gayrimüslim” karşılığında ise Kur’ân’da ve hadislerde kâfir (çoğulu kâfirûn, küffar, kefere) kelimesiyle küfr kökünün çeşitli şekilleri kullanılmaktadır. Kâfirler içinde bazı gruplar kendi özel adlarıyla anılmaktadır. Bunlardan; Yahudiler “Hevd” kökünden çeşitli fiil kalıpları ve “Yehud” kelimesiyle; Hıristiyanlar “Nasranî” ve “Nasara”; putperestler şirk kökünün çeşitli türevleriyle ve ayrıca müşrik olarak; ateşe tapanlar Mecus; yıldız tapanlarda Sâbiûn diye anılmışlardır.⁶

İslam Hukuku’na göre Müslüman olmanın temel gereği, kişinin iman ettiğini dili ile ikrar ve kalbi ile tasdik etmesidir. Dili ile ikrar eden, fakat kalbi ile tasdik etmeyen kimse Müslüman olmuş sayılmamaktadır. Ancak insanların kalplerini okumak mümkün olmadığından, kalp ile tasdik etme meselesi Allah ile kul arasındadır. Bu açıdan bakıldığında, kişi Müslüman olduğunu beyan ettiği takdirde onun sözüne itimat etmek gerekmektedir.⁷ Nitekim ileride ayrıntılı olarak da görüleceği üzere dini inançtan ziyade siyasi, sosyal, ekonomik birçok sebepten meydana gelmiş ihtidalar bulunmakta; hatta irtidad edip ölüm cezasıyla burun buruna geldikten sonra yeniden iman eden insanların ne derece samimi oldukları düşündürücüdür.

⁵ M. Zeki Pakalın, a.g.e., 82, 624

⁶ Ahmet Özel, “Gayrimüslim”, TDVİA , XIII, (İstanbul 1996), 418

⁷ Kamil Çolak, XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtida Hareketleri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2000, 6

Kul nazarında, bir gayrimüslimin Müslüman olduğunu diliyle ikrar etmesinin yeterli olduğunu, Ebussuud Efendi'nin fetvalarından da anlayabiliyoruz. Mesela bir kimseye Müslüman olup olmadığı sorulduğunda, korkuyla Müslüman olduğunu söylemesi halinde bile İslam olduğuna hükmedilmesi gerektiği ifade edilmekte, başka bir fetvasında ise, bir gayrimüslim içki içtikten sonra Kelime-i Tevhid getirip Müslüman olduğunu ifade etse yine İslam olduğuna hükmedilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Bir şarta bağlı olarak Müslüman olacağını belirten gayrimüslim ise Müslüman olmuş sayılmaz.⁸

İhtida bir anlamda kişinin yeni bir dini kabul edişi değil, eski dinine dönüşüdür. Çünkü İslam'a göre insan fitrat dini (İslam) üzere doğar. İhtida eden kimse fitratını hatırlamış ve ona dönmüştür. Her doğan çocuğun fitrat üzere dünyaya geldiğini, fakat ebeveyninin onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yaptığını bildiren hadis de bu gerçeği vurgulamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ihtidanın tek şartı, kelime-i şahâdet getirerek Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektir.⁹

B. İslam Dünyasında İhtida:

İslamiyet evrensel bir din olup kendi değerlerinden bütün insanların faydalanmasını, dolayısıyla Müslüman olmayanların ihtida etmesini ister. Müminlere de bu noktada görevler yükler. Peygamberliği evrensel olan ilk tebliğci Hz. Muhammed bu hususu, "Bir kişinin ihtida etmesine vasıta olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır." hadisiyle vurgulamıştır.¹⁰

Hz. Muhammed (s.a.v.), İslam dinini yayarken öncelikle tebliğ metodundan yararlanmıştı. Daha sonraları diplomatik unsurların ön plana çıkması ile diğer kabilelere ve ülkelere elçiler gönderilerek, kabile reisleri ve krallar mektuplarla

⁸ K. Çolak, a.g.e., 6

⁹ A. Köse, a.g.m., 555

¹⁰ A. Köse, a.g.m., 555

İslam'a davet edilmişlerdir. Hz. Muhammed'in yapmış olduğu siyasi izdivaçlar, fetih ve gazalar da İslamiyet'in yayılması amacıyla izlenen diğer yollar olmuştur.¹¹

Hz. Muhammed peygamber olduktan sonra, İslam dinini önce en yakınındakilere tebliğ etmiştir. Bu hususta Şuara 214. ayeti "(Öncelikle) en yakın hısımlarını uyarıp, korkut" şeklindedir ve bu ayetin hemen akabinde Peygamber (s.a.v.) tebliğe öncelikle akrabalarından başlamıştır.¹² İlk olarak eşi Hz. Hatice Müslüman olmuştur. Daha sonra Hz. Ali, Zeyd, Ebu Bekir, Ebu Zer-i Gifari ve Sad bin Ebi Vakkas Müslüman olmuşlardır. Akabinde Zübeyr b.Avvam, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf ve Osman bin Affan'da Müslüman olmuşlardır.¹³

İlk üç sene İslam'a davetini gizli olarak yapan Hz. Muhammed, daha sonra davetini açıktan yapmaya başlamış ve bu uğurda birçok hakarete, işkenceye maruz kalmıştır. Mekkeli müşriklerin ihtida edenlere karşı kötü muamelede bulunmaları sebebiyle bazı Müslümanlar Habeşistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Bir hac zamanı Mekke'ye gelen, Medine Hazreç kabilesine mensup az sayıdaki kişiye İslam'ı tebliğ etmesi ve onların da ihtida etmesi önemlidir. Bu olay ileride Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesinin kapısını açmış ve dolayısıyla İslam'ın yayılması da hızlanmıştır. Medine'de tebliğ devam etmiş pek çok kişi ihtida ederek İslam yayılmıştır.¹⁴

Hz. Muhammed uzak bölgelerdeki insanları da elçiler vasıtasıyla dine davet etmiştir. İslam'ın yayılması için siyasi izdivaçlar yapmış, bu evlilikler vesilesiyle İslam'a giren kabileler olmuş, barış sağlanmıştır. Fetihlerde İslam'ın yayılmasını kolaylaştırmıştır. İslam da fetihler, insanları ihtidaya zorlamak için değil, sadece İslam dünyasına yapılan saldırıları önlemek, İslam'ın yayılmasını kolaylaştırmak için yapılmıştır. Nitekim insanlar cizye ve haraç ödemeleri karşılığında rahat bırakılmışlar ve Müslümanlar'ın koruyuculuğu altına girmişlerdir.¹⁵

¹¹ K. Çolak, a.g.e. 7

¹² Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul 1996, 93

¹³ K. Çolak, a.g.e. , 7

¹⁴ K. Çolak, a.g.e. , 7

¹⁵ K. Çolak, a.g.e. , 9

Halifeler döneminde de fetihler devam etmiş, sınırlar sürekli genişlemiştir. Fetihlerle birlikte ortaya çıkan şehirleşme hadiseleri de ihtidalarla neden olmuştur. Çünkü şehirleşme ile beraber, İslam inancı ve kültürü yayılmış, gayrimüslimler İslamiyet'i daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır.¹⁶

Ancak Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra özellikle Emeviler döneminde hem irki hem de cizye ve haracın azalacağı gibi ekonomik endişelerden dolayı, en azından devlet bazında fethedilen topraklarda gayrimüslim ahalinin Müslüman olması yönünde çok fazla bir gayret sarf edilmediğini biliyoruz. Ancak Abbasi Halifeliği, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde yeni bir fetih ruhu ile gaza ve cihadın yeniden başlatılarak insanları İslam dini ile tanıştırma vazifelerini yerine getirdiklerini görmekteyiz.¹⁷

Emevilerin, yeni Müslümanlara uygulamış olduğu Arap milliyetçiliği, ağır ekonomik vergiler ve gergin siyasi ortamdan sonra, Abbasilerin iktidara geçişi, Orta Asya'nın İslamlaşmasına ivme kazandırmıştır. Bu dönemde önemli bir siyaset değişikliği meydana gelmiş, Arap olmayan Müslümanlar da yönetimde önemli mevkiler elde etmişlerdir.¹⁸

Philip K. Hitti'ye göre Abbasiler döneminde ihtida hadiselerinin çokluğunun bir nedeni de Halife Harun'ur-Reşid ve el-Mütevekkil dönemlerinde hoşgörü taşımayan kanun yapıcı hareketlerdir. Halife el-Mehdî'nin talep ve emirlerine boyun eğmek suretiyle, Halep şehri yakınlarında beş bin kişilik Benu-Tenûh adında bir Hıristiyan grubun İslam'ı seçtiği bilinmektedir. Bir takım tesirlerin yanı sıra, kendi tabii halinde de ihtidalar devam etmekteydi.¹⁹ İslam'ın toleranslı bir din olması nedeniyle ilk örneğin istisna olduğu düşünülmektedir. Zira gerek Hz. Muhammed(s.a.v.) dönemi, gerekse Dört Halife ve diğer dönemlerde,

¹⁶ K. Çolak, a.g.e. , 10

¹⁷ Galip Eken, "Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri", *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, (Manisa 1997) , 85

¹⁸ Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türkler'in Dini Tarihi*, İstanbul 2003, 264, 265, 272

¹⁹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, II, İstanbul 1995, 552

gayrimüslimlere zimmî statüsü çerçevesinde (ileride ayrıntılı anlatılacak) baskıdan uzak bir yönetim uygulanmıştır.

İslamiyet'in doğduğu VII. Yüzyıldan X. yüzyıla kadar geçen üç asırlık dönem, Türklerin İslam dinine girmeleri açısından bir hazırlık dönemi olmuştur. Bu dönem zarfında tek tek ya da küçük gruplar halindeki şekli ihtidalar yaşanmıştır. Zaten Türk-Arap ilişkileri açısından bir mücadele dönemini oluşturan Emeviler zamanında geniş ihtidalar beklenemezdi. Abbasiler dönemi, ilişkilerin sıklaşmasına ve olumlu bir biçimde gelişmesine imkân verdiği için, Türkler'in arasından İslam dinine geçiş hızlanmıştır.²⁰

İslamiyet'in Orta Asya'ya girmesi ve Türkler arasında yayılması ise üç kanal ile gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi askeri kanaldır ki, İslamiyet Orta Asya'ya Arap orduları aracılığı ile ve özellikle Emevi kumandanlarından Kuteybe bin Müslim vasıtasıyla girmiştir. İkincisi, tüccarlar kanalıyla gerçekleşmiştir. Özellikle İran kültürünün hâkim olduğu Soğd'lu Müslüman tüccarların, Orta Asya'da İslamiyet'i tanıtmalarıyla gerçekleşmiştir. Üçüncü kanal ise, sufi kanaldır. Ahmet Yesevi'den bir asır evvel başlayan Türk-İran sufilerinin öğrettikleri İslam'ı yansıtmaktadır.²¹

İslam'ın ortaya çıkışından sonra Türkler ile Müslümanlar arasındaki ilk ilişkilerin, somut bilgiler bulunmamakla birlikte, İranlılar vasıtasıyla gerçekleştiği düşünülmektedir. Müslümanlar, Türkleri ilk defa muhtemelen Sasani ordularında görmüş olmalıdırlar. Arabistan'a ve ordugâh şehirlerine getirilen Sasani askerleri arasında Türklerin de olması ihtimal dâhilindedir. Türklerle Müslümanların doğrudan temasları ilk defa Hz. Ömer zamanında, 641 yılı dolaylarında Azerbaycan ve Horasan civarında olmuştur. Türkler arasında İslamiyet'i ilk kabul edenlerin köleler ve İslam ordularına alınan askerler olduğu söylenebilir. Bunların ilk defa Emeviler döneminde, 675 yılında bahsi geçmektedir.²²

²⁰ Ü. Günay-H. Güngör, a.g.e. , 270, 271

²¹ K. Çolak, a.g.e. , 14

²² K. Çolak, a.g.e. , 15

Türklerin İslam ile büyük kitleler halinde tanışması, yine Emeviler döneminde olmuştur. Emevi idaresindeki İslam ordularının Maveraünnehir'e girmeleri, Göktürk Devleti'nin doğuda ikinci defa kurulduğu dönemlere rastlamaktaydı. Göktürkler'in bu devirlerde çeşitli sorunlarla mücadele ediyor olması, İslam ordularının Semerkand, Buhara ve Baykend şehirlerine kolayca girebilmelerini sağlamıştır. İkinci Göktürk Devleti sona erdiği yıllarda, Türkler İranlılarla birlikte, Emevi Devleti'nin yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasında etkili olmuşlardır. Bu dönem Türkler için dönüm noktası olmuş, İslamiyet'e karşı daha yakın ilgi duymaya başlamışlardır. Türkler kendilerini de tehdit eden Çinliler'e karşı, Talas Savaşı'nda Abbasiler'in yanında yer almışlar, savaşın neticesini etkiledikleri gibi, kendileri açısından çok daha önemli neticeler meydana gelmiş adeta Türklerin kaderi değişmiştir.²³ Abbasilerin de olumlu politikaları ile Türkler artık kitleler halinde İslam'a girmişlerdir.

Askeri fetihler neticesi İslamiyet Maveraünnehir'e yerleştikten sonra, gerek bu bölgede kurulan medreseler, gerekse büyük ilim, ticaret ve kültür merkezlerinin teşekkülü de İslamiyet'in yayılmasını hızlandırmıştır.²⁴ İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında, ticari münasebetlerin artması neticesinde İslam medeniyetinin cazibesinin artmasını, Müslüman âlim, mutasavvıf ve şeyhlerin misyonerlik faaliyetlerinin önemini de belirtmek gereklidir.

Türklerin İslam dinine kitle halinde girmeleri X. asırda olmuştur ve göçebelerin İslamlaşması en büyük tarihi olaylardan biridir. İslam'ın bu zaferi başka memleketler ve milletlerde olduğu gibi, bir istila altında olmamış; Türkler kendi irade ve istekleri ile yeni dini benimsemişlerdir. Bu hadisede birinci neden İslam dini ve medeniyetinin üstünlüğü ve cazibesi; ikinci neden de Türk dini Şamanîliğin İslamiyet'e yakın ana esaslara sahip olması ve Türk ruhuna uygun gelmesidir. Şunu da unutmamalıyız ki Türkler bu dönemde önemli miktarda Arap ordularına dâhil olmuş, bu sayede İslamiyet'i öğrenmişlerdir.²⁵

²³ K. Çolak, a.g.e., 15

²⁴ Osman Turan, *Türk Cihân Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, I, İstanbul 1998¹¹, 149

²⁵ O. Turan, a.g.e., 150

Şaman dininin bir peygamberi olmaması da Hz. Muhammed'in kabulünü ve kutsiyet kazanmasını kolaylaştırmıştır. Bundan başka Hz. Muhammed'in Türkler lehinde söylediği hadislerin bulunması da ihtidaları teşvik etmiştir. İslam'ın cihad anlayışı, Türklerin savaşçı ruhlarına ve cihan hâkimiyeti düşüncelerine de uygun düşmekteydi. Şamanîlikte ruhun bekası, ahiret hayatı, cennet ve cehennem inancı, Tanrıya ve atalara kurban inancı, İslamiyet'te daha olgun (mükemmel) olmasından dolayı, İslamiyet daha cazip geliyordu. Türklerin keramet sahibi, her derde deva kamları yerine, İslam şeyhleri ve evliyası geçmişti. Bütün bu nedenlerle Türkler, kendi yaşayış, düşünüş ve inanışlarına uygun gelmeyen Buda, Mani, Zerdüş, Musevi, Hıristiyan dinlerini benimseyememiş, hiçbir istila ve baskı olmaksızın İslamiyet'i X. asırdan sonra, süratle milli bir din haline getirmişlerdir.²⁶

C. Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşma:

Anadolu'nun fethi ve burada meydana gelen Türk yerleşmesi, geniş çapta XI. yüzyılda İran'da kurulup, güçlü bir imparatorluk haline gelen Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndaki etnik ve demografik gelişmelerle ilgilidir. XI. ve XII. yüzyıllarda İran, Horasan ve Azerbaycan çoğunluğu yeni Müslüman olmuş Türk nüfusuyla dolmaya başlamıştı. B.Selçuklu Devleti için, bu bölgelerde yığılan nüfusun ihtiyaçlarını gidermek, onlara yaylak ve kışlak tahsis etmek, onları uygun hizmetlerde kullanmak, nizam ve intizamı temin etmek mesele haline gelmişti. Anadolu o tarihlerde bu meselenin çözümünde en uygun yer olarak görülmüş ayrıca böylelikle Bizans'a karşı gaza ve cihad görevi de yerine getirilmiş olacaktı.²⁷

Tarihin en büyük dönüm noktalarından biri olan 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi ile Bizans'ın direnişi kırılmış ve artık Türkler karşısında bir ordu kalmayarak, Türkmenler Anadolu'da yayılmaya ve yurt kurmaya başlamışlardır.²⁸ Malazgirt savaşını takip eden yıllarda başlayan göçler XIV. yüzyıla kadar devam etmiş, Anadolu'nun iktisadi, içtimai, kültürel ve özellikle dini hayatını önemli ölçüde

²⁶ O. Turan, a.g.e. , 151

²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu (Tarih)", TDVİA, III, (İstanbul 1991), 110

²⁸ Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1998, 36

etkilemiştir. İlk büyük göç dalgası Karahıtaylar ve Harizmşahlar arasındaki mücadeleler nedeniyle, Fergana yöresindeki nüfusun önemli bir kısmının batıya göçü ile gerçekleşmiştir. İkinci dalga ise 1220'lerden itibaren Moğol istilasının meydana geldiği tarihlerde vuku bulmuştur. İşte gerek bu iki büyük göç dalgası, gerekse diğer göçler sebebiyle Anadolu Müslüman Türklerle dolmuştur. Bu göç edenler arasında pek çok âlim, mutasavvıf, şeyhlerde bulunmaktaydı.²⁹

XI. yüzyılın son çeyreğinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah Anadolu topraklarında ilk Türk Devleti olan Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Aynı dönemde Anadolu'nun fethinde rol oynamış büyük Türkmen beyleri tarafından Danişmentliler, Saltuklular, Mengücekler ve Artuklular gibi Orta ve Doğu Anadolu Türk devletleri kurulmuştur. İşte Anadolu'nun İslamlaşma süreci de böylelikle başlamıştır.³⁰

Anadolu'nun İslamlaşması Türk tarihinin olduğu kadar İslam tarihinin de en önemli hadiselerinden biridir. Ancak burada İslamlaşma tabiri, sadece XI. yüzyılda Anadolu'nun Türkler tarafından fethiyle başlanıp, fethin tamamlanmasıyla sona eren süreç değildir. Anadolu'nun İslamlaşması, XI. yüzyılda fetihler ve ilk yerleşmelerle başlayan, bir bakıma XIV. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dini, aynı zamanda siyasi, içtimai, etnik ve kültürel bir süreç olarak anlaşılmalıdır.³¹

Anadolu Türkleştikten sonra, Hıristiyanlık bununla ters orantılı olarak gerilemeye başlamıştır. Bundan Türklerin Müslüman olmayanlara karşı kötü davrandıkları sonucunu çıkarmamak gerekir. Hıristiyanlığın gerilemesi, Hıristiyan nüfusun azalması ile ilgilidir. Anadolu'da yerli halkın azınlık durumuna düşmesinin tek nedeni, Türklerin Anadolu'ya göç etmeleri değildir. Türklerin yaklaşık 300 yıl boyunca Anadolu'ya gelip, yerleşmelerine karşılık, yerli halk yurdunu terk etmiş, önce Ege ve Marmara kıyılarına, sonra İstanbul ve Balkanlar'a doğru çekilmiştir. Burada önemli olan yerli halkın Anadolu'yu terk etme nedeni, yalnızca Türk göçleri

²⁹ A. Yaşar Ocak, a.g.m., 111

³⁰ A. Yaşar Ocak, a.g.m., 111

³¹ A. Yaşar Ocak, a.g.m., 110

değildir. VII. yüzyıl sonlarında başlayan ve bir kaç yüzyıl süren Arap-Bizans mücadeleleri, özellikle Doğu ve Güney Anadolu'da sosyal düzeni bozmuş, ekonomik hayat da hemen hemen çökmüştür. Sosyal, siyasi ve ekonomik düzeni bozulmuş olan bölge halkının, büyük ölçüde yurdunu terk etmesi doğaldır.³²

Gerek Anadolu'daki gerekse Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşma, bazı yabancı tarihçiler tarafından aşırı ölçülere varan bir istismar konusu olmuştur. Anadolu'da hızlı bir şekilde vuku bulan Türkleşme ve İslamlaşmayı, geniş ölçüde Anadolu yerli halkının ihtidasi ile açıklamaya çalışanlar olmuştur. Bununla beraber bunu bütün bir ülkenin Türkleşme ve İslamlaşmasında tek etken olarak görmek, XI. yüzyıl başlarında ortaya çıkıp, XIV. yüzyılın ilk yarısında büyük dalgalar haline dönüşen Türk göçlerinin demografik yoğunluğunu hesaba katmamak demektir. Diğer taraftan Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşmanın ana nedeninin ihtida olduğunu savunmak ne kadar yanlışsa, hiç ihtidanın olmadığını ileri sürmek de o ölçüde yanlış olur. Anadolu ve Balkanlarda elbette ihtidalar olmuştur. Fakat bunun derecesini iyi tespit etmek gerekmektedir.³³

Anadolu'nun İslamlaşmasından bahsederken dikkat edilmesi gereken husus, bu topraklarda İslamlaşma ve Türkleşme hadisesinin aynı anda olmasıdır. Anadolu'da yukarıda da ifade edildiği gibi yerli halkın kitle halinde ihtidaları söz konusu olmamış, ferdi ihtidalar ise Anadolu'yu tamamen İslamlaştırarak orana hiçbir zaman ulaşmamıştır. Yine ifade edelim ki, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Türk göçleri ile yakından ilgilidir. Anadolu'nun etnik simasını değiştiren Oğuz Türkleri, Müslüman olmaları nedeniyle Türkleşme olayına ikinci bir özellik daha kazandırmış ve böylece Anadolu Türkleştiği oranda İslamlaşmıştır. Yerli halkın ferdi ihtidaları ise İslamlaşmayı daha da köklü ve etkili kılmıştır.³⁴

³² Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, L, sayı 198, (Ankara 1987), 682, 685

³³ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, XLVII, sayı 188, (Ankara 1984), 1135

³⁴ Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1990, 59, 60

Anadolu Selçukluları, Beylikler ve ilk Osmanlı devirlerinde ihtida konusu, Anadolu'nun İslamlaşması tarihinin en önemli mesleklerinden biridir. Anadolu'nun fethi sonrası, gayrimüslim ahali duruma göre yerlerini ya tamamen ya da kısmen terk etmişti. Buralardan boşalan yerlere ise Türk nüfusu yerleşmişti. Böylece yeni gelenler, buralarda yine de bir miktar gayrimüslim halk ile karşılaşmışlardır. Fetih hareketleri eski hızını kaybedip, Türklerin gayrimüslimlere karşı tavrı belli olduktan sonra yerlerini terk edenlerden bir kısmı geri dönmüştür. Uygulanan dini ve iktisadi siyasetin sağladığı imkânları fark etmeye başlayan Rumlar, Bizans hükümetinin ağır vergilerinden kurtulmak için artık Türk hâkimiyeti altındaki eski arazilerine yerleşmeyi tercih etmişler, Ermeniler ve Süryaniler ise zaten daha başlangıçta Ortodoks Bizans'a karşı Türklerin safında yer almışlardır. XIII. yüzyılda yerleşik ve göçebe Türk nüfusu ile dolan Orta Anadolu'da, özellikle Konya, Kayseri, Sivas gibi ticaret merkezleri başta olmak üzere, bunların civarındaki köylerde hatırı sayılır bir gayrimüslim ahali bulunmaktaydı. İki halkın müşterek oturduğu köylerde vardı. Özellikle şehir ve kasabalarda Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı mahallelerde oturmalarına rağmen yakın münasebetler içinde yaşıyorlardı.³⁵

Devletin sağladığı geniş müsamaha ortamının bir sonucu olarak, bu tarzda birlikte yaşamaya başlayan iki ahali giderek birbirinin dillerini öğrenmiş, başta hükümdarlar ve devlet adamları olmak üzere, halk arasından da, Hıristiyanlar arasından kız olanlar olmuştur.³⁶ Bu kadar sıkı münasebetlerin olduğu ortamda, ihtidaların olması da kaçınılmazdı.

Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı devirlerine ait arşiv vesikalarının yok denecek kadar az olması ve vakayinamelerdeki kayıtların yetersizliği, ihtidalar hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmamızı engellemektedir. Yine de eldeki Müslüman ve Hıristiyan vakayinamelerinde kitleler halinde ihtidalarından bahsedilmektedir. Bu kaynaklarda ancak yüksek tabakaya mensup olan ve hükümeti yakından ilgilendiren münferit hadiseler yer almaktadır. Çoğunlukla devlet merkezinde yazılan bu eserler, uzak bölgelerde halk arasında meydana gelen ve

³⁵ A. Yaşar Ocak, a.g.m., 114

³⁶ A. Yaşar Ocak, a.g.m., 115

devleti ilgilendiren hiç bir yönü bulunmayan ihtida hadiselerinden ya habersiz kalmışlar ya da önemsememişlerdir. Bu nedenle mevcut kayıtlara bakarak bir takım yargılarda bulunmak yanlış olacaktır. Nitekim XIII. ve XIV. yüzyıllara ait bazı vakfiyelerin şahitler kısmına bakıldığı zaman bir takım mühtedi adlarına tesadüf edilmektedir.³⁷

İhtidaların nedenleri ileride ayrıntıları ile anlatılacak olduğu için, bu dönemdeki ihtidaların nedenlerine genel olarak bakılacaktır. Anadolu'da Hıristiyan ve Müslüman halk arasında uzun zaman devam eden temaslar, Müslümanlar'ın devlet idaresindeki imtiyazlı mevkileri, gayrimüslimlerin Müslüman olmayanlara mahsus bazı vergilerden kurtulmak istekleri, özetle psikolojik, ekonomik, siyasi, dini pek çok neden sebep olmuştur.³⁸

İhtidaların çok değişik nedenlerden meydana geldiğini göstermesi bakımından enteresan bir örnek verebiliriz. Habeş ümerasından Caviç isminde biri, Hıristiyanlığı terk ederek Müslüman olmuş, nedeni ise İslamiyet'in insana bahtiyarlık getirdiğine ve uzun ömür bahşettiğine inanmış olması idi.³⁹

Bu dönemde dini, içtimai, iktisadi müesseselerde, yerli Hıristiyan ahali üzerinde olumlu etkiler yapmış, bu etkiler neticesi, ihtidalar meydana gelmiş ve İslamlaşma hadisesi Anadolu'da önemli mesafeler kaydetmiştir.⁴⁰ Bu müesseseler içinde camiler, ziyaretgâhlar, tekke ve zaviyeler, dini ve askeri müesseseler, vakıflar, hastaneler, medreseler v.b. sayabiliriz.

Anadolu'da Müslümanların her zaman ziyaret edegeldikleri pek çok yer olmakla beraber, bir takım ziyaretgâhlar sadece Müslümanlarca değil, Hıristiyanlarca da kutsal sayılıyor ve her iki toplumun birlikte ziyaret ettikleri yerlerdi. Çünkü böyle yerler aynı gaye ile iki ayrı dine mensup olan insanları bir araya getiriyor ve aralarında sosyal münasebetlerin kurulmasına yardımcı oluyordu.

³⁷ A. Yaşar Ocak, a.g.m., 115

³⁸ Osman Çetin, a.g.e., 153

³⁹ Osman Çetin, a.g.e., 158

⁴⁰ Osman Çetin, a.g.e., 152

Şüphesiz bu yakınlaşmalardan karlı çıkanlar, siyasi ve kültürel hâkimiyeti ellerinde bulunduran Müslümanlar oluyordu.⁴¹ Örnek verecek olursak; Hıristiyanlığın yayılması uğruna ağır işkencelerle hayatını feda eden, beyaz atlı ve savaşçı bir aziz olarak tasvir edilen Aya Yorgi'yi, Müslüman Türkler Hızır İlyas ile özdeşleştirmişlerdir. Nitekim Aya Yorgi'nin ölüm tarihi Hıristiyan geleneğine 23 Nisan (6 Mayıs) 303 olarak benimsendiğinden, bu tarih bizde Hıdırellez yani Hızır İlyas kültürünün kutlama tarihi ile aynıdır. Netice olarak iki kültür iç içe girmiş ve belirtilen tarihte hem yerli Hıristiyanlar arasında hem de Müslüman Türkler arasında kutlanmaya başlamıştır.⁴² Başka örnekler verecek olursak Ürgüp yöresindeki Aya Haralambos kültü, Hacı Bektaş kültü ile özdeşleştirilmiş, Aya Teodoros'un ki Baba İlyas ile Rumeli'de çeşitli yerlerde Sarı Saltuk kültü Aya Nikola, Aya Naum v.b. kültürlerle birleşmiştir.⁴³

Bu dönemde devletçe takip edilen hoşgörü politikaları da ihtidalarla neden olmuştur. Örneğin 1147 yılında II. Haçlı ordusuna mensup Hıristiyanlardan bir kısmı Antalya civarında kalmış, Türklerle, Rumların hücumlarından yıpranmıştı. Türklerin kılıcından ziyade, Rumların hıyaneti ile kayıplara uğrayan bu Haçlılara Türkler acımışlar, merhamet gösterip açları doyurup, hastaları tedavi etmişlerdir. Bunlardan üç bin kişi Müslüman olmuş ve Türkler'e katılmıştır. Bu sefere katılan Papaz Odon de Deuil, haçlıların Müslüman olmalarından üzüntü duyarak: "Ey hıyanetten daha zalim olan merhamet! Müslümanlar Hıristiyanlara ekme vererek dinlerini satın alıyorlardı. Bununla beraber Türkler onları Müslüman yapmak için bir zorlamada bulunmadılar" demektedir.⁴⁴

Bu dönemde Türkler tarafından misyonerlik faaliyetleri de yürütülmekteydi. Moğol tehlikesi üzerine Türkistan'dan, Buhara'dan, Irak ve İran'dan, Kuzey Afrika'dan, hatta Endülüs'ten Anadolu'ya mutasavvıf ve dervişler gelmişlerdi. Bunların bir kısmı şehirlerde kalmış, önemli bir bölümü de özellikle uç bölgelerine

⁴¹ Osman Çetin, a.g.e., 179

⁴² Ahmet Yaşar Ocak, "XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *Bellefen*, LV, sayı 214, (Ankara 1991), 663,669

⁴³ A. Yaşar Ocak, *Anadolu*, 115

⁴⁴ Osman Çetin, a.g.e., 167

giderek Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında "Kolonizatör Türk Dervişleri" olarak faaliyet göstermişlerdir. İslamiyet'in Anadolu'da yayılmasında, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında ve hatta İslamiyet'in Balkanlara uzanmasında bu gezici dervişlerin, alp erenlerin ve abdalların büyük rolü olmuştur.⁴⁵

Böylece Anadolu bir taraftan bu topraklara gelip yerleşen Müslümanlar'ın kısa zamanda Hıristiyanlar'ı azınlıkta bırakan fazlalığı, diğer taraftan yerli Hıristiyan halklar arasında görülen ve yüzyıllar boyunca devam eden ihtidalar sebebiyle İslamlaşmıştır. Öyle ki XII. yüzyıl sonlarından itibaren artık Avrupalılar bile, daha önce ısrarla bir Bizans ve Hıristiyan ülkesi olarak görmek istedikleri Anadolu'yu bir Türk yurdu ve İslam diyarı olarak görmeye başlamışlardır.⁴⁶

Anadolu beylikleri döneminde de hemen hemen Anadolu'nun her yerinde devam eden Türkleşme olayı, Osmanlı Beyliği döneminde de devam etmiştir. Ancak büyük oranda, bu dönemde Türkleşme ve İslamlaşmanın zaten sağlanmış olduğunu göz önünde bulundurursak bunun cüzi oranda olduğunu söyleyebiliriz. İbn Batuta'nın, Osmanlı Beyliği topraklarından geçerken, Orhan Bey'in yönetiminde bulunan Göynük'te hiç Müslüman bulunmadığını yazması ve bu kasabanın I. Murat ve I. Bayezid dönemlerinde ise tamamen Türklerle meskûn bulunması, cüzi oranda da olsa bu sürecin devam ettiğini göstermektedir.⁴⁷ Nitekim ileride XIX. yüzyılda gerçekleşen ihtidalar ayrıntıları ile anlatılacak olmakla birlikte, bu sürecin halen devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde köyler kentlere göre daha çabuk ve kolay Türkleşmiştir. Bu durumu sağlayan en önemli etken Anadolu'ya gelen Türklerin bir kısmının göçebe oluşudur. Osmanlı Devleti kuruluşunu tamamlayıp yavaş yavaş bir imparatorluk haline gelmeye başladığından ve İran'da kurulmuş başka bir büyük devlet olan Safevilerle karşı karşıya geldiğinden itibaren, Anadolu'nun Türkleşmesi mahiyet değiştirmiştir. Bu dönemden itibaren Anadolu'da

⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II, (İstanbul 1974), 279,304

⁴⁶ Osman Çetin, a.g.e, 259

⁴⁷ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1988, 82

Türkleşme dışarıdan gelen etkenlerle değil, Anadolu'nun içinden çıkan etkenlerle devam etmiştir. Bu dönemdeki Türkleşme, daha öncekilere göre önemsizdir ve geniş çapta değildir. Bu dönemde Türkleşme sürgün, acemi oğlan toplama ve din değiştirme (ihtida) gibi iç etkenlere dayanmaktadır ki bunların da etki alanı çok dardır.⁴⁸

Anadolu'da din değiştirme olayı Rumeli'ye göre daha azdır. Bunu Anadolu'da daha az sayıda gayrimüslim olmasıyla açıklayabiliriz. Daha önce de Anadolu'nun Türkleşmesinde bahsettiğimiz üzere, Anadolu'yu yurt edinen Türkler zaten bu tarihlerde Müslümandılar. Anadolu'daki ihtidalar, Osmanlı tarihinin her döneminde az ve münferit olmuştur. Arnavutluk ve Bosna'daki gibi geniş çaplı ihtidalar Anadolu'da söz konusu değildir. Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslamlaşması Anadolu'dan oldukça farklıdır. Anadolu'ya Türklerin İran, Irak ve Suriye'den gelmelerine karşılık, Rumeli'deki Türkler hemen hemen yalnız Anadolu'dan gitmişlerdir. Balkanlar'a Türklerin geçmesi Osmanlı'dan önce beylikler döneminde başlamıştır.⁴⁹ Avrupa'daki ihtidaların önemli bir farkı da, sürekli olmasıdır. Nitekim Arnavutlukta ilk Osmanlı fetihleriyle başlayan İslamlaşma, aşamalı bir biçimde XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu yüzyılda nüfusun üçte ikisinin Müslüman olduğunu görüyoruz.⁵⁰ Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomaklar arasında uzun süre yayılma olanağı bulan İslamiyet, bu toplumların etnik yapıları değişmeden Müslüman olmaları sonucunu doğurmuş ve bugüne kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlardan Pomaklar'ın kentlerde oturanları zamanla Türkleşmesine karşın, Arnavutlar ve Bosnalılar ne etnik özelliklerini ne de kültürlerini yitirmemişlerdir. Osmanlı Avrupası'nda bu sürekli ve geniş çaplı ihtidaların dışında, tek tek fakat sürekli olmayan ihtidalarda bulunmaktaydı. Fakat diğerleri yanında bunların önemli bir etkisi olmamıştır. Balkanlarda Anadolu'daki gibi tam bir Türkleşme olmayışının en önemli nedeni Ortaasya, İran, Irak ve Suriye'deki Türk toplumları ile Anadolu arasındaki ilişkinin Akkoyunlular, Safeviler ve Kölemenler tarafından kesilmesidir. Devletin duraklama döneminde ise bütün kurumlarda bir

⁴⁸ Y. Ercan, Devşirme, 689, 691

⁴⁹ Y. Ercan, a.g.m., 691, 692

⁵⁰ Ferit Duka, XV. -XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler, Ankara 1994, 1697, 1700

bozulma ve çözülme de başlayınca, Türkleşme ve İslamlaşma bundan geniş ölçüde ve olumsuz yönde etkilenmiştir.⁵¹

Balkanlarda Türkleşme ve İslamlaşmanın, Anadolu'ya göre az olmasının bir nedeni de Balkanlar'da özerk devletlerin bulunmasıdır. Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Erdel Krallığı büyük ölçüde içişlerinde serbesttiler. Ayrıca Balkanlardaki Osmanlı ulusları, coğrafi durumları nedeniyle, her an Avrupa'daki büyük ve faal devletlerle (Avusturya, Rusya, Venedik) ilişki kurmuş ve sürdürmüşlerdir. Ege Denizi ise Anadolu Hıristiyanları'nın, Avrupa Hıristiyan dünyasıyla ilgisi ve ilişkisinin çok kısıtlı olmasına neden olmuştur. Balkanlarda Türkleşme ve İslamlaşmanın, Anadolu'ya göre az olmasında bu durumda etkisi vardır.⁵²

Sonuç olarak, Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşma tamamen Türk unsuru ile gerçekleşmiştir. Balkanlarda Türkleşme de bütünüyle Türk unsuru tarafından gerçekleştirilmiştir. İslamlaşmada ise Arnavutlar ve Boşnaklar gibi kısmen Türk olmayan unsurlarda vardır. Osmanlı'da özellikle ilk dönemlerde, halk dinsel bakımdan serbest bırakılmış, fakat Hıristiyan ve Yahudi din adamları, din ile milliyeti kaynaştırmayı bilmişlerdir. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu Türkçü bir politika izlememiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anavatan kavramı olmamıştır. Fethedilip merkeze bağlanan her yer anavatan sayılmıştır. Gerek İslam Hukuku hükümleri içinde, gerekse Osmanlı yöneticilerinin devlet-i âliyye, devlet-i ebed-müddet ve padişahların nizam-ı âlem, zıllu'l-lah-ı fi'l-arzeyn, padişah-ı âlem-penah v.s. anlayışı içinde egemenlik kurulan yerlere Türk Dili ve Türk kültürünün götürülmesi özel olarak düşünülmemiştir. Bunun da Türkleşmeyi ve İslamlaşmayı olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. Osmanlı bu yönüyle de Roma ve İngiliz İmparatorluklarından önemli bir fark göstermektedir.⁵³

⁵¹ Y. Ercan, a.g.m. , 699, 705, 70

⁵² Y. Ercan, a.g.m. , 706, 707

⁵³ Y. Ercan, a.g.m. , 722, 706

D. Devşirme Sistemi ve İhtida:

Devşirme konusu, Batılı tarihçiler tarafından Osmanlı'da zorla Türkleştirme ve İslamlaştırma olduğuna dair kanıt olarak görülmektedir. Meselenin özüne inilmediğinde durum böyle gözükmele birlikte, gerçekler farklıdır.

Osmanlı'nın, Balkanlar'da fetihler çoğalıp, sınırları genişleyince, asker ihtiyacı da o oranda artmış ve yeni kaynaklar aranmaya başlanmıştır. Bu dönemde savaşta esir düşen gençlerin beşte biri devlet hesabına alınarak, bunlara kısa bir süre eğitim, öğretim yaptırılarak yeni bir ocak oluşturulmuştur. I Murad döneminde oluşturulan bu sisteme pençik sistemi denilmektedir ve yeniçeri ocağının başlangıcını oluşturmaktadır.⁵⁴

Ankara Savaşı'ndan sonra fetihlerin yaklaşık 50 yıl durmuş olması, pençik oğlanlarının sayısını azaltmış ve II.Murad zamanında bir devşirme kanunu çıkarılarak, devletin sınırları içinde bulunan gayrimüslim çocuklarından acemi oğlanı toplanmaya başlanmıştır. Pençik yöntemi bir evrim değil, fakat değişim geçirerek yerini devşirme yöntemine bırakmıştır.⁵⁵

Devşirme yöntemi XV. yüzyılın ortalarında (II.Murad dönemi) başlamış, ancak XVI.yüzyıl sonlarına kadar devam edebilmiştir. Demek ki, devşirme yöntemi ile Hıristiyan çocukların toplanması ancak 150 yıl sürmüştür. Önemli bir husus ta hangi aralıklarla bunun yapıldığıdır. Her yıl toplanmadığı konusunda bütün kaynaklar birleşmektedir. Devşirme toplama işlemi belli aralıklarla yapılmamış, orduda askere ihtiyaç duyuldukça gerçekleştirilmiş ve her zaman da aynı sayıda toplanmamıştır. Bu nedenlerle İmparatorluğun Balkanlardaki milyonlarca gayrimüslim halk içinden, 3-5 yılda bir, en fazla 3-5 bin çocuk toplamasını doğrudan doğruya bir Türkleştirme ve İslamlaştırma politikası olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Devşirme toplanırken, İmparatorluğun her yerinden toplanmaması ve çocukların ırklarının da dikkate alınması, yine etkisini sınırlı kılmıştır. Devşirmeden,

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I , Ankara 1994 , 508

⁵⁵ Yavuz Ercan, *Devşirme* , 712 , 719

yaptıkları bir iş veya göre karşılığında muaf olan yerlerde vardı. Derbent bekleyenler, maden işletenler, köprü ve kale onarımında çalışanlar ve buna benzer devlet hizmetini görenler de devşirmeden muaftılar.⁵⁶

Devşirme oğlanları, hiçbir dönemde köle gibi kabul edilmemişlerdir. Devşirme yöntemi gelişigüzel uygulanmamış, bir sistem çevresinde uygulanmıştır. Devşirme toplanırken tek çocuklu ailelerin çocukları alınmaz, asil olanlar ve papaz çocukları tercih edilirdi. Birden fazla çocuğu olan ailelerden de en fazla bir çocuk alınırdı. Yetim çocuk, köy kethüdasının oğlu, sığırtmaç, çoban çocukları, kel, köse, doğuştan sünnetli, Türkçe bilen, evli ve sanat sahibi çocuklar devşirilmezlerdi. İstanbul veya başka bir büyük kente gidip dönmüş ve böylece köy hayatının saflığını yitirmiş çocuklar, uzun veya kısa boylu olanlar da toplanmazlardı.⁵⁷

Devşirme, imparatorluğun ihtiyaçlarından doğan ve örf hukukuna dayanan bir uygulamadır. Bu uygulamanın gerek Anadolu, gerekse Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya etkisi çok sınırlı olmuştur. Çünkü ;

- 1- Zaman olarak sınırlıdır.
- 2- Bölge olarak sınırlıdır.
- 3- Etnik yapı olarak sınırlıdır.
- 4- Din bakımından sınırlıdır.
- 5- Her yıl toplanmaması bakımından sınırlıdır.
- 6- Her seferinde toplanan devşirme sayısı bakımından sınırlıdır.
- 7- Toplanan çocukların yaş durumları bakımından sınırlıdır.
- 8- Fizik yapıları bakımından sınırlıdır.
- 9- Sosyal durumları bakımından sınırlıdır.
- 10- Kültürel durumları bakımından sınırlıdır.
- 11- Ailenin çocuk bakımından sınırlıdır.⁵⁸

⁵⁶ Yavuz Ercan, a.g.m., 713 , 714 , 715 , 716

⁵⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara 2001 , 166

⁵⁸ Yavuz Ercan, a.g.e. , 170, 171

Bu kadar sınırlı şartlar altında yapılan bir uygulamanın, Türkleştirme ve İslamlaştırmaya olan sınırlı katkısını da göz önüne alırsak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi devletin çatısı altındaki gayrimüslimleri Müslüman yapmak gibi bir derdi yoktu. Nitekim Osmanlı'nın hoşgörüsü, günümüzde bile dünyaya bizzat Avrupa tarafından model olarak gösterilmektedir. Osmanlı'nın baskı politikası izlememesine neden olarak, İslam dininin hoşgörüsü yanında, bir takım ekonomik menfaatleri ayrıca baskı altında tutulan grupların ileride daha büyük problemlere neden olabileceklerini de ekleyebiliriz.

Stanford Shaw'a göre Osmanlı'da zorla Müslümanlaştırılan tek Hıristiyanlar, sultanın köleleri olarak hükümet ve orduyu oluşturan, Türk aristokrasisine katılmak üzere eğitilip, yetiştirilip devşirme sistemine alınan delikanlılardı. Ama sağladığı güç ve zenginlik nedeniyle bu tür din değiştirmelerin ödülünün büyük olduğunu, sadece Hıristiyan ana ve babaların değil, Müslümanların da çocuklarını bu sisteme dâhil ettirmek için Balkanlardaki Hıristiyan köylerine gönderdiklerini söylemektedir.⁵⁹

Devşirme konusunda çok çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Gibbons devşirmenin doğrudan doğruya bir İslamlaştırma politikası olduğunu söylemektedir. Lopasic ise padişahın bu sistemle, kendine bağlı insanlar meydana getirdiğini, tahtı ve hanedanına tehlikeli insanları bertaraf ettiğini söylemektedir. Yine bir köylü çocuğunun bile, devletin en yüksek makamlarına gelebilmesini önemli görmektedir. Filipoviç ve Zeljazkova, Bosna'da bunun gönüllü olarak yapıldığını ifade etmektedirler. Jelavich ise devşirmenin iyi ve kötü yanları olduğunu, çocuğun ailesinden koparılmasına karşılık, çok büyük fırsatlar elde ettiğini söylemektedir. Wittek ise bunun barbarca bir uygulama değil aksine, Hıristiyanlara hükümet ve idare yolunu açtığını, hatta bunların aileleri ile münasebetlerinin de devam edebildiğini belirtmektedir.⁶⁰

⁵⁹ Stanford Shaw, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, IV,(İstanbul 1985), 1002

⁶⁰ Kamil Çolak ,a.g.e. , 116 , 117

Anadolu'nun ve Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslamlaşmasını anlatırken de ifade ettiğimiz gibi Osmanlı isteseydi, sınırları içindeki toplulukları %90 oranında Müslüman yapabilirdi. Osmanlı hiçbir zaman böyle bir politika izlememiş, gayrimüslimlere din ve vicdan özgürlüğü tanımış, onlara hiçbir konuda baskı uygulamamıştır. Belki de aksine bir tutum izleseydi, XIX. yüzyılda başını ağrıtan azınlıklar sorunu ile karşılaşmayacaktı. Devşirme sistemi de Türkleştirme ve İslamlaştırma politikasının bir sonucu değil, tamamen Osmanlı'nın ihtiyaçlarından doğan bir uygulamadır.

İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GAYRİMÜSLİMLER

İhtida hareketleri incelenirken, bu meselenin tam olarak anlaşılabilmesi için, ihtida edenlerin gayrimüslimler olduğu göz önünde bulundurulmalı ve bundan hareketle de Osmanlı'da millet sistemi ve bu çerçevede gayrimüslimlerin statüleri, hakları, yükümlülükleri v.s. genel bir çerçevede değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bu amaçla bu bölümde genel hatları ile bu konular üzerinde durulacaktır.

A- İslam Hukukuna Göre Gayrimüslimler:

İslam hukukunda “gayrimüslim” tabiri, İslamiyet’i din olarak kabul etmeyenler için kullanılır. İslam hukukçuları, insanları önce ikiye ayırırlar: 1- Müslümanlar, 2- Gayrimüslimler. Gayrimüslimler de siyasi yönden: 1- Ehl-i harb (Müslümanlara karşı savaş halinde olanlar), 2- Ehl-i ahd (Müslümanlarla anlaşma yapmış olanlar) diye ikiye ayrılır. Ehl-i ahd olanlarda üçe ayrılır: 1- Zimmîler (İslam devletinin himayesini kabul edenler), 2- Muahedler (kendileriyle barış yapılmış olanlar), 3- Müste'minler (kendilerine eman verilmiş olanlar).⁶¹

İslam hukukçuları, gayrimüslimleri din ve inanışlarına göre de ikiye ayırırlar: 1- Ehl-i kitap (kendilerine semavi kitap gönderilmiş olanlar), 2- Ehl-i kitap olmayanlar (Putu tapan müşrikler, Mecusiler v.s.). Ehl-i kitap olan gayrimüslimler, İslam devleti hâkimiyetinde yaşamayı kabul ettikleri takdirde, kendilerine “Allah ve peygamberlerin zimme” si verilir ve böyle kimselere “zimmî” denilir. İslam ülkesinde devamlı oturan zimmîlere “gayrimüslim tebaa” veya “gayrimüslim reaya” da denir.⁶²

“Zimme”, himaye, sahip çıkma, koruma mecburiyeti, birinin emniyetini taahhüt etmek gibi manalara gelir. İslam devleti içten ve dıştan gelebilecek her türlü

⁶¹ Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi”, *Osmanlı, IV*, (Ankara 1999), 208

⁶² Abdülkadir Şener, “İslam Hukuku'nda Gayrimüslimler”, *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu-Tebliğler ve Panel Konuşmaları*, (İzmir 1983), 41,56

tehlikeye karşı zimmîleri korumayı, onların can, mal, ırz ve namusları ile dini hayatlarını ve mabetlerini emniyet altına almayı taahhüt etmektedir. Geniş manada hukuki bir himaye hakkı olan “Zimme” ile insanların maddi ve manevi hayatları devlet tarafından garanti altına alınmakta ve zimmîler hür insanlar olarak kabul edilmekte, savaş esiri veya köle muamelesine tabi tutulmamaktadırlar.⁶³

Kendi topraklarında, başka din mensuplarına da geniş hayat hakkı tanıyan İslam hukukunun bu temel anlayışı, tarih boyunca değişmeyen bir esas olarak varlığını Osmanlılara kadar sürdürmüştür. Bunun en güzel delili ise, İslam-Türk Devletleri'nin hâkim oldukları bölgelerde, hala diğer dinlerin varlıklarını sürdürmekte olmalarıdır. İslamiyet'in doğuşu ile başlayan ve daha sonraki Müslümanlar tarafından devam ettirilen ana prensip, İslamiyet'i insanlığa tebliğ etmek, sunmak ve davetten ibarettir. İnsanların akıl, gönül ve vicdanlarının silah zoruyla fethedilemeyeceğini kabul eden İslamiyet, “dinde zorlama yoktur” düsturuna bağlı kalmıştır.⁶⁴

Ticaret ve başka amaçlarla İslam ülkelerine gelen ve kendilerine geçici olarak oturma izni verilen yabancılarda ihanetleri ve asayiş bozucu davranışları görülmedikçe, birçok bakımlardan zimmîlerin statüsüne tabidiler. Müste'minler veya müste'men denilen bu gayrimüslimler de tıpkı zimmîler gibi hukukun himayesindeydiler.⁶⁵

Zimmî, İslam devletinin can, mal dokunulmazlığı, vicdan ve ibadet hürriyeti teminatına karşın; Müslüman idareye bağlılık ve sadakat göstermek ve cizye adlı yıllık bir vergi ödemekle yükümlüydü. Buna karşılık askerlik yapmazlardı. Osmanlı devletinde bir zimmî askeri bir görev yapıyorsa, bu kez cizye ödemezdi. İslam topraklarında kendilerine tam bir hoşgörü gösterilen zimmîler, kendi dini inanış ve gelenekleri sürdürmekte serbest oldukları gibi, İslam özel hukuku yalnız Müslüman

⁶³ C. Küçük, a.g.m. , 208

⁶⁴ C. Küçük, a.g.m. , 208

⁶⁵ Ahmet Özel, “Dârulİslam”, TDVİA, VII, (İstanbul 1990), 541,542

olanlara uygulandığı için, özel hukuk açısından da, kendi toplulukları içinde geçerli olan dini hukuklarına tabidiler.⁶⁶

Ceza hukuku açısından ise (içki içme suçu gibi bazı istisnalar hariç) İslam ceza hukukuna tabi idiler. Zimmîlerin özel hukuk (Müslüman kadınla evlenememe), usul hukuku (Müslümanlara karşı şahitliklerinin kabul edilmeyişi) ve ceza hukuku (zimmîyi öldüren Müslümana ölüm cezası verilmeyişi) açılarından olduğu kadar, bazı sosyal kurallarla da Müslümanlardan ayrıldıkları görülmektedir. Örneğin elbiseleri Müslümanlarınkinden farklıdır. Müslümanlarınki kadar yüksek ev inşa edemezler, dini ayinlerini Müslümanları rahatsız etmeden yapmak zorundadırlar. Kilise inşası ve tamiri için devletten izin almak zorundadırlar. Ata binemez ve silah taşıyamazlar. Zimmîlere bu kısıtlamaların getirilmesi nedeninin, gayrimüslimlerle birlikte yaşama durumunda bulunan Müslümanların dini ve sosyal yaşamlarını düzenleyen şer'î kuralları ve Müslüman halkın huzurunu korumayı sağlamak amacını taşıdığını söyleyebiliriz. Devletin güvenliği düşünülerek (belki de zimmîye güvenilmediği için) ata binme, silah taşıma izni verilmemiştir. Bu kısıtlamalar, zimmîlerin asker olmamaları kuralını da beraberinde getirmiş ve İslam Hukuku'ndaki tüm bu düzenlemeler bir takım değişikliklerle birlikte Osmanlıda da tatbik edilmiş ve yüzyıllar boyu uygulanmıştır.⁶⁷

B. Osmanlı'da Millet Sistemi ve Gayrimüslim Gruplar:

600 yıl kadar varlığını koruyan Osmanlı Devleti'nin en büyük özelliklerinden birisi de çok uluslu bir imparatorluk olması ve farklı etnik kökenlere ve dinlere sahip olan insanları yönetmesidir. Bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki statülerinin belirlenmesinde, İslam Hukuku'nun önemli bir katkısı olmuştur. Ancak Osmanlı, kendi özel şartlarından kaynaklanan düzenlemeleri de başarılı bir şekilde yapmıştır. Osmanlı'nın zimmîlerle ilgili getirdiği en önemli yenilik "millet sistemi" denilen bir yapı içerisinde,

⁶⁶ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, 8

⁶⁷ G. Bozkurt, a.g.e. , 8,9

gayrimüslim tebaaya özel bir konum sağlamış ve adeta bu grupları her biri kendi içine kapalı kompartıman halinde örgütlemiş olmasıdır.⁶⁸

Millet sisteminin ayrıntılarına girmeden önce, Osmanlı Devleti'nde ki gayrimüslim grupların din ve mezhep bakımından ve etnik bakımdan coğrafi dağılışıını şöyle gösterebiliriz;

Din ve Mezhep Bakımından

1- Hıristiyanlar:

a) Katolikler;

- Latinler (ayin ve ibadetlerini Latince yapan Avrupa milletleri)
- Katolik Ermeniler
- Katolik Gürcüler
- Katolik Süryaniler
- Kildanılar
- Maruniler
- Kıptiler
- Katolik Rumlar

b) Katolik olmayanlar;

- Ortodokslar (Pavlaki, Thondraki, Selikian, Bogomiller)
- Gregoryenler
- Nasturiler
- Yakubi Süryaniler
- Melkitler
- Mandeiler

2. Museviler:

a) Rabbaniler

⁶⁸ Gül Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)*, sayı 38,(İstanbul 2001), 671

- b) Karañler
- c) Sâmiriler

3. Sabîfler

Etnik Bakımdan

1- Rumlar	8- Bosnalılar	15- Ermeniler
2- Yunanlılar	9- Arnavutlar	16- Gürcüler
3- Bulgarlar	10- Romenler	17- Süryaniler
4- Pomaklar	11-Türkler (Gagavuzlar)	18- Kildaniler
5- Sırlar	12- Macarlar	19- Araplar (Marunî, Melkit)
6- Hırvatlar	13- Polonyalılar	20- Yahudiler
7- Karadağlılar	14- Çingenerler	21- Kıptiler
		22- Habeşler

Tablolarda da görüldüğü üzere Osmanlı devleti, gerek din, gerek mezhep ve gerekse ırk bakımından birbirlerinden farklı pek çok unsuru idare etmekteydi. Özellikle ulaşım bakımından günümüzle kıyaslanamayacak derecede imkânsızlıklar içinde bulunan o asırların dünyasında, bunca farklı sosyal ve kültürel yapıya sahip insanı idare etmek ve bir arada insanca yaşamalarını temin etmek zannedildiği kadar kolay değildi.⁶⁹ İşte, Osmanlı İslam dininin hoşgörü anlayışı çerçevesinde oluşturduğu, millet sistemi ile bunu başarmıştır.

Diğer din mensuplarına tanınan dini ve kültürel haklar, Osmanlı'nın bugünkü manada laik olmasından ziyade, ana unsurun inandığı ve devletin dayandığı dinden gelmekteydi. İslam bunun böyle olmasını emretmektedir. Aşağıdaki ayet ve hadisler de bunun delili olarak gösterilebilir. “Rabbin dileyseydi bütün insanlar inanırdı, artık inansınlar diye insanları zorlayacak mısınız” (Yunus 10), “Eğer Allah dileyseydi hepinizi tek şeriata bağlı bir ümmet yapardı” (El-Maide 5), “Dinde zorlama yoktur”

⁶⁹ Ziya Kazıcı, “Osmanlılar'da Hoşgörü”, *Türkler*, X ,(Ankara 2002), 224, 225

(El-Bakara 2). Hz. Peygamber zimmîye kötü davranana hasım olduğunu, kıyamet gününde karşısında kendisini bulacağını ifade etmiştir.⁷⁰

Bireylerin toplumdaki statüsünü belirleyen temel faktör dindi. Toplum inanç temeline göre çeşitli milletlere ayrılmıştı. Millet bir din ya da mezhebe bağlı topluluk demektir. Millet kavramı hiç bir zaman bir ırkı ya da ortak bir dile sahip topluluğu ifade etmek için kullanılmamış olup, aynı inanç ya da mezhebe mensup insanları ifade eden idari ve kültürel bir terimdir.⁷¹

Osmanlı devletinde, Müslümanlar egemen milleti, diğerleri ise egemenlik altındaki toplulukları meydana getiriyordu. Kısaca Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine millet sistemi denilmektedir.⁷²

Gayrimüslimlere devlet yapısı içinde özerk bir statü verilmesi ve millet sisteminin genel çizgileri ile ortaya çıkması, II. Mehmet devrinde İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşmiştir. 1453 yılında Sultan II. Mehmet, Rum, Yahudi ve Ermeni milletlerine, yani imparatorluğun dini anlamda tanınmış topluluklarına, sırasıyla o zaman hüküm süren Yunan Ortodoks kilisesinin patriği Gennadios Scholarias, Baş haham Moses Capsali ve Ermeni kilisesinin piskoposu Joachim vasıtasıyla geniş özerklik bahsetmiştir.⁷³

Her milletin başında, o cemaatin seçtiği ve Osmanlı Devleti'nin bir beratla onayladığı bir dini şef bulunuyordu. Yüzyıllarca içerikleri hiç değişmeyen bu beratlarda şefin dini ve hukuki yetkileri belirtilmiştir. Dini şefler çok önemli suç işlemedikçe görevden alınmamışlardır.⁷⁴

⁷⁰ Yümnî Sezen, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu", **Osmanlı**, VI, (Ankara 1999), 52

⁷¹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul 1992, 11

⁷² B. Eryılmaz, a.g.e. , 13

⁷³ Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", **Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı II)**, (İstanbul 2000), 403

⁷⁴ G. Bozkurt, a.g.e. , 29

Dini şefin, topluluğun mallarını idare etme, ayin ve diğer dini işleri yürütme, cemaatinden belli miktar vergi toplama yetkileri vardı. Ayrıca cemaat mensupları, özel hukuka ilişkin evlenme, boşanma, miras gibi meseleleri çözme yetkisi ile de donatılmıştı. Dini liderler cemaatleriyle ilgili bütün işlerden dolayı hükümete karşı sorumlu sayılmışlar, devletle cemaatleri arasında aracı ve temsilci görevini yürütmüşlerdi. Her cemaat, belli bir hiyerarşi içinde en küçük yerleşim birimine kadar örgütlenmişti. Gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerde papaz ve kocabaşılar, mahallenin mülki ve belediyeye ilişkin işlerinde kadının temsilcisi sayılmışlardır.⁷⁵

Osmanlı millet sistemi belli ölçüde dışa açık olmakla birlikte, her biri ayrı bir kompartimana binmiş kapalı gruplar görünümündeydi. Bireylerin sorumlulukları, büyük oranda kendi cemaatlerine karşıydı.⁷⁶Toplum böyle kompartımanlaştırmadaki temel amaç, çok unsurlu bir mozaik olan imparatorluğun yönetiminde insanları birey olarak değil, cemaat olarak devletçe muhatap almaktır. Böylelikle toplumda bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Böyle çok renkli bir yapıda kendine bağlı bireyler yerine, kendine bağlı cemaatleri muhatap alma Osmanlı yöneticileri tarafından daha kolay ve daha akılcı görülmüş olsa gerektir.⁷⁷

Millet sistemi ile gayrimüslimlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde müsamaha gösterilirken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları sağlanarak toplumdaki dini hassasiyet de korunmuş oluyordu.⁷⁸ Millet sisteminin bir diğer fonksiyonu da gayrimüslimlerin ekonomik ve politik sisteme katılmalarını sağlaması idi. Bunlar bir yandan kendi kültürlerini ve dinlerini koruyorlar, bir yandan da Osmanlılaşıyorlardı.⁷⁹

⁷⁵ G. Akyılmaz, a.g.m., 673,674

⁷⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, (İstanbul 1985), 996

⁷⁷ Nuri Adıyeko, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı*, IV,(Ankara 1999), 256

⁷⁸ G. Bozkurt, a.g.e. , 10

⁷⁹ Ali Güler, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar*, Ankara 2000, 13

Osmanlı Devleti'ni oluşturan topluluklar, itibar sırasına göre sıralanır ve imtiyazları da farklı olurdu. Genel olarak itibar sırası; Müslümanlardan sonra Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler şeklindeydi. Asli unsur sayılan Müslümanlar; Türk, Arnavut, Pomak, Boşnak, Arap ve diğer Müslüman etnik gruplardan oluşuyordu.⁸⁰

Osmanlı'da müsamaha o kadar fazla idi ki, 1492 yılında İspanya ve Portekiz'den hudut dışı edilen Musevilere, kapılarını açan tek ülke Osmanlılardı. Museviler tek teselliyi, Osmanlı Türklerinin İmparatorluğu'nda bulmuşlardı. Türkler, onlara insan muamelesi yapmış; köken, dil veya dinleri dolayısıyla onları zulme tabi tutmamışlardı.⁸¹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Osmanlı düzeni farklılıklar üzerine kurulu bir düzendi. Modern öncesi Osmanlı'da “aynılık” ya da “benzerlik” yerine “farklılık” esastı. Bu mozaik toplum modeli, inanç farklılıklarına göre biçimlenmiş ve yasalarla korunmuştu. Bu model, sosyo-kültürel ve dini planda çoğulcu bir nitelik taşımaktaydı. Osmanlıda çoğulculuk, kelimenin tam anlamıyla farklılığı koruma ve sürdürme biçiminde anlaşılmış ve uygulanmıştır. Bu modelde, toplumun çeşitli dini ve kültürel kesimleri bir araya gelir, fakat kendileri olmaktan çıkmazlardı. Her grup kendi dinini, dilini, fikirlerini ve yaşama biçimini muhafaza ederdi. Osmanlı siyasi yönetimi içinde yan yana, fakat karışmadan yaşıyorlardı.⁸²

Bütün bu özerklikler, gayrimüslimlerin uzun Türk egemenliği sırasında dil, kültür ve milliyetlerini yitirmeden yaşamalarına en büyük neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda imparatorluk içinde bir birliğe ve kaynaşmaya engel olmuş ve çöküntü döneminde gayrimüslimlerin bağımsızlıklarını ilan ederek birer birer imparatorluktan ayrılmalarına temel teşkil etmiştir.⁸³

⁸⁰ C. Küçük, a.g.m., 210

⁸¹ Salâhi R. Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu'na Yapılan İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü”, *Bellekten*, LVI, sayı 215, (Ankara 1992), 205

⁸² Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), 237

⁸³ Y. Ercan, XV. ve XVI yy'da G. müslimlerin Huk., İçt., İkt. Durumu, 1149

C. Gayrimüslimlerin Hak ve Yükümlülükleri, Sosyal Yaşamları:

Vatandaşlık, kişi ile devlet arasında siyasi ve hukuki bir bağ olarak tanımlandığına göre, bir İslam ülkesinde sürekli olarak yaşayan, ister Müslüman, isterse zimmi olsun, o ülkenin vatandaşı olarak kabul edilmekteydi. Ancak vatandaşlık hak ve yükümlülükleri bakımından, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı farklılıklar söz konusuydu. Çünkü gayrimüslimler, İslam devletinin himayesi altında oldukları için, bir nevi misafir statüsüne sahiptiler.⁸⁴

Osmanlıda her millet kendi inancına göre ibadet ve ayinini tam bir serbestlik içinde yapabiliyordu. Osmanlı yönetimi, yeni kilise ve havra yapılmasına sınırlı olarak izin vermektedir. İbadet yerlerinin tamiri için, padişah yâda Babîâli'den izin alınması gerekiyordu. Osmanlı yönetimi, toplum üzerindeki yetkilerini ve kamu hizmetlerini yönetim, maliye, askerlik ve adaletle sınırlandırmıştı. Bunların dışında kalan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus, sağlık, dini işler ve yardımlaşma hizmetlerini millet teşkilatlarına ya da bu amaçlarla kurulmuş vakıflara bırakmıştı. Bu arada gayrimüslimlerin kendi aralarındaki nikâh akdi, feshi, çeyiz, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili işleri millet teşkilatlarınca yürütülüyordu. Gayrimüslim cemaatler, okul açabilme ve programlarını serbestçe düzenleyebilme yetkisine sahiptiler.⁸⁵

Kendilerine sağlanan bu imkân ve haklara karşılık, gayrimüslim milletlerin en önemli yükümlülüğü cizye vergisi ile sosyal ve siyasal alanlarda bazı yasaklara uymalarıydı. Cizye gayrimüslim tebaadan, kişi başına alınan yıllık bir vergiydi. Kadınlar, köleler, çocuklar, din görevlileri, fakirler ve çalışamayacak derecede yaşlı ve sakat olanlar cizye ile mükellef tutulmamışlardı. Gayrimüslimler istekleri dâhilinde askerlik yapacak olurlarsa, askerlik süresi içinde cizye ödemezlerdi.⁸⁶

⁸⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, 19

⁸⁵ B. Eryılmaz, a.g.e. , 39, 40, 41

⁸⁶ Bilal Eryılmaz, a.g.e. , 22

Cizye mükellefin zenginlik durumuna göre âlâ (yüksek), evsat (orta), edna (aşağı) olmak üzere üç sınıfa ayrılarak toplanırdı.⁸⁷

Gayrimüslimler cizyenin yanında bir de haraç adı altında bir vergi verirlerdi. Cizye, zekât ve askerlikten muaf olmanın karşılığı olarak kabul edilirse, haraç da Müslümanların ödediği çift resmi veya resmi dönüm denilen toprak vergisinin karşılığı olarak kabul edilebilirdi.⁸⁸

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, yönetim bakımından yarı bağımsız, dini yönden ise tamamen özerk bir statüye sahiptiler. Ticaret ve sanat hiçbir kayda tabi olmaksızın, büyük çoğunlukla gayrimüslimlerin elindeydi. Askerlik ve yönetim işleriyle Müslümanlar uğraştığı için, ticaret ve ekonomi gayrimüslimlerin eline geçmişti.⁸⁹

Gayrimüslimler, kılık-kıyafet ve sosyal hayat bakımından da bazı düzenlemelere tabi tutulmuşlardı. Kılık-kıyafet hususunda Müslümanlara benzemeleri yasaktı. Bunun için zaman zaman bazı biçim ve esaslar getirilmişti. Gayrimüslimlerin samur kürk, kalpak, frengi kemha ve atlas gibi lüks giysiler taşımalarına izin verilmezdi. III. Selim zamanında yapılan bir düzenlemede Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı; Rumlarınki siyah ve Yahudilerinki ise mavi idi. Müslümanların kavuk ve ayakkabıları ise sarı idi. Gayrimüslimlerin sarı dolaşmaları yasaktı. Kılık-kıyafetle ilgili sınırlamalar, XV. yüzyılın ortalarında başlamıştır.⁹⁰ III. Murad dönemi dışında bu hususta geniş bir hoşgörü olduğunu söyleyebiliriz.

Gayrimüslimlerin ata binmeleri, bazı istisnalarıyla yasaktı. Hamamda nalınsız gezmeleri ve farklı havlu kullanmaları gerekiyordu. Gayrimüslimlerin evlerinin, Müslümanlardan yüksek olmaması gerekiyordu. Kılık-kıyafet ve konutla

⁸⁷ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Bellekten*, LV, sayı 213, (Ağustos 1991), 373

⁸⁸ B. Eryılmaz, *Os. Millet Sistemi*, 39

⁸⁹ B. Eryılmaz, *a.g.e.* , 40

⁹⁰ B. Eryılmaz, *a.g.e.* , 40

ilgili bu düzenleme ve sınırlamalar Tanzimat'a kadar geçerli olmuştur. Tanzimat'tan sonra bunlara dikkat edilmemiştir.⁹¹

Seyahat ve ikamet özgürlüğü gayrimüslimlere tam olarak tanınmıştır. Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine gibi kentlerde cami, mescit, yatır gibi yerlere gayrimüslimlerin girmesi yasaklanmıştır. İkamet konusundaki tek kısıtlamada, kutsal yerler için getirilmiştir.⁹²

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilişkileri sırasında, aralarında herhangi bir davranış farkının varlığını gösterecek bir belgeye rastlanılmamıştır. Oysa İslam hukukunda gayrimüslim halkın, Müslümanlarla bir arada buldukları zaman nasıl davranacakları, nasıl konuşacakları ve ne şekilde selam verecekleri ayrı ayrı saptanmıştır.⁹³

İslam hukuku, ceza hukuku açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda tam uygulanmamış, fihhın kesinlikle emrettiği cezalar değiştirilmiş, bazen de fıkıhta olmayan yeni cezalar koyulmuştur. Ceza uygulamalarında genel anlamda, müslim-gayrimüslim eşitliğine dikkat edilmesine rağmen bazı farklı uygulamalarda bulunmaktaydı. Mesela zina suçu işleyen gayrimüslim, Müslümanın yarısı oranında ceza alırdı.⁹⁴

İslam hukuku hükümlerinin aksine olarak gayrimüslimler, Osmanlı ordusunda askerlik de yapmışlardır. Sipahilik, topçuluk yaptıkları gibi, Voynuk, Martolos, Eflak örgütleri içinde başlangıçta tam, daha sonraları ise yarı asker olarak görev almışlardır. Yine İslam hukukuna aykırı olarak, devletin resmi işlerinde de çalışmışlardır. Bu görevler içinde özellikle hassa tabipliği, hassa mimarlığı, tercümanlık ve diplomatlığı sayabiliriz.⁹⁵

⁹¹ B. Eryılmaz, a.g.e. , 41

⁹² Y. Ercan, a.g.m., 1138,1139

⁹³ Y. Ercan, a.g.m., 1142

⁹⁴ Y. Ercan, a.g.m., 1142, 1143

⁹⁵ Y. Ercan, a.g.m., 1144

Miras konusunda zimmîlere, Müslümanlara tanınan hakların hepsi tanınmıştır. İslam hukukunda gayrimüslimlerin hangi koşullarda vakıf kurabilecekleri de belirlenmişti. Buna göre Müslüman zimmî için, zimmî de Müslüman için vakıf kuramazdı. Osmanlı'da da aşağı-yukarı aynı hususlara uyulmuştur. Ayrıca gayrimüslim halka, tımar şeklinde pek çok toprak tahsis edilmişti. Bunun dışında arazi-i haraciyye denilen topraklarda, bağ, bahçe ve diğer toprak çeşitleri halkın mülkü idi ve istedikleri gibi tasarruf hakkına sahiptiler.⁹⁶

Bütün bu düzenlemelerin, sosyal hayata ilişkin idari düzenlemeler niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Birtakım ufak değişikliklerle birlikte, Osmanlının son asırlarına kadar bu uygulamalar aynen devam etmiştir. Şunu hiç tereddütsüz söyleyebiliriz ki, Osmanlı devletinde gayrimüslimler son derece rahat bir hayat sürmekteydiler. Devlet onları hiçbir zaman asimile etme yoluna gitmemiş, dini, etnik ve kültürel kimliklerini bu toleranslı yönetim sayesinde sürdürmeyi başarmışlardır.

D. Tanzimat ve Diğer Islahatlarla Millet Sisteminin Yeniden Tanzimi:

Millet sistemi, devletin güçlü dönemlerinde başarıyla yürümüştür. Ancak Osmanlı devleti üzerinde kurdukları ekonomik hâkimiyetle yetinmeyen, siyasi güçlerini de pekiştirmek isteyen büyük devletler, Müslüman topraklarında yaşayan gayrimüslim millet gruplarını, amaçlarını gerçekleştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Gayrimüslimlerin devletin zayıflamasıyla ortaya çıkan idari bozukluklara karşı tepkilerini ve uyanan ulusçuluk duygularını körükleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmışlardır. Kapitülasyonlar, anlaşmalar, gayrimüslimlerle ilgili olmamasına rağmen, güçsüz Osmanlı Devleti karşısında onların en sağlam dayanakları olmuştur.⁹⁷

⁹⁶ Y. Ercan, a.g.m., 1145,1146

⁹⁷ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Ankara 1998, 6

Fatih döneminde bir sistem şeklini alan millet uygulaması, Tanzimat'a kadar sürmüştür. Tanzimat'tan sonra din kıstasına dayanan zimmet statüsü kaldırılarak, Müslüman olan, olmayan ayrımı yapılmaksızın Osmanlı vatandaşı kavramı konmuş, hukuki statü farklılıklarına kısmen son verilerek herkesin aynı hukuk kurallarına tabi olması amaçlanmıştır. Böylece devletin parçalanması ve dış baskılar da engellenmiş olacaktı. Statü farklılıklarına kısmen son veriliyor denmesinde ki maksat ise gayrimüslimlerin Tanzimat öncesi ayrıcalıklarına, Tanzimat'tan sonra da, Islahat Fermanı'yla olduğu gibi, hep teyit edilerek devam edilmesidir.⁹⁸

Tanzimat'tan önce II. Mahmut "Ben tebaanın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Hepsi hakiki evladımdır." şeklindeki sözleri, büyük değişimin sinyallerini vermekteydi. Nitekim Abdülmecit 1846'da "Din ve mezhep ayrılığı tebaanın şahsi işidir. Vatandaşlık hakları ile ilgisi yoktur. Aynı idarede, aynı ülkede yaşadığımız halde ayırım yapmak yanlıştır." demektedir. İlk kez teokratik bir ülkenin hükümdarları, siyasal haklarla din işlerinin ayrı olduğunu dile getiriyorlardı.⁹⁹

1856 Islahat Fermanı'yla, zimmîleri vatandaş haline getiren haklar yeniden vurgulanıyordu. Ancak, millet sisteminin yapısına getirilen bir değişiklikle, cemaat şeflerinin ellerinden dünyevi yetkileri alınıyor, her cemaat için kurulacak meclislere din adamı olmayan cemaat üyelerinin katılımı da sağlanıyordu. Vergi koyma yetkileri de ellerinden alınarak, onlara maaş bağlanıyordu. Gayrimüslimlere devlet hizmetine ve tüm askeri ve sivil okullara girebilme hakkı tanınıyordu. Zimmet statüsüne dayanan diğer sosyal kısıtlamalarda giderek ortadan kalkıyordu.¹⁰⁰

Sonunda, zimmîlerin içinde buldukları zimmet statüsü, getirilen yeni ilkelerle yıkılmış ve zimmîler tam Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. Ancak yeni sistem, eskisinin yerini alabilecek sağlam esaslara dayanan bir kurum haline gelememiş, gayrimüslimler gitgide Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı gruplar

⁹⁸ Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış", *Bellekten*, LVII, (Ankara 1994), 540

⁹⁹ G. Bozkurt, a.g.m., 543

¹⁰⁰ G. Bozkurt, a.g.m., 543, 544

haline gelmişlerdir. Eski imtiyazlarını korudukları gibi, yenilerini de elde etmişler ve haklarını sürdürmek için de büyük devletlere dayanmışlardır. Reformcu devlet adamları ise, devletin dayanağı İslami temele uygunluk sağlama zorunluluğu ile Batı modeli, herkesin eşit olduğu bir devlet yaratmak çabası arasında ikilemde kalmışlar ve başarılı olamamışlardır. Reformları yöneten kadro, azınlıkları devlete bağlayacak bir ideal bulmak için çok uğraşmış, bir avuç aydının ümmetçilik prensibini, Osmanlı ulusalcılığına çevirme gayretleri sonuçsuz kalmıştır. Fermanlarla gayrimüslimlere tanınan haklar, onları devlete bağlamaktan çok, kendilerini yetiştirerek, daha güçlü bir şekilde Osmanlı düzenine karşı çıkmalarına yol açmıştır. Batılı devletlerin, gayrimüslimlerin milliyetçilik bilincini kazanmalarındaki desteği ve çabaları da unutulmamalıdır.¹⁰¹

Batıdaki dini, ekonomik ve teknik gelişmelere, teokratik Osmanlı Devleti hep yabancı kalmıştır. İslam hukuku ilkelerine dayalı Osmanlı Devleti ile Rönesans ve Reform hareketleriyle aydınlanmış Avrupa arasında kültürel bir sentez olamamıştı. Aynı şekilde yüzyıllarca yan yana yaşamış, ama manen ve siyasal açıdan ayrı tutulmuş müslim ve gayrimüslim unsurları da ortak bir kültür ve hukukla birleştirmek de çok güçtü. Batılı ülkeler için Müslüman olmayanlarla aralarındaki din birliği, Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale etmelerinde hem bahane, hem de itici güç oluyordu. Gayrimüslimlerde Avrupa Devletlerinin, kendilerine olan sempaticilerini fark etmişler ve her fırsatta onlardan yardım istemişlerdir. Osmanlı yöneticileri gayrimüslimlere haklar tanıyarak, onların büyük devletlere yönelmelerini engellemeye çalışmışlar fakat bu devletlerin Osmanlı topraklarındaki bitmek bilmeyen sonsuz politik ihtiraslarını hesaba katmamışlardı.¹⁰²

Gayrimüslimlerin hukuki statülerini düzenlemek için yapılan reformlar sonuçsuz kalmış, Osmanlı vatandaşı yapılmak istenen gayrimüslimler, sadece ulusal bağımsızlıklarını isteyen gruplar haline gelmişlerdir. Böylece, önce Müslüman toplumla birlikte, ama ayrı hukuki statüde yaşayan gayrimüslim Osmanlılar, reformlar sonucunda Müslümanlarla aynı statüye getirilmek istenirken, toplumda

¹⁰¹ G. Bozkurt, *G.müslim Os. Vat. Huk. Durumu*, 216, 217

¹⁰² G. Bozkurt, *G.müslim Os. Vat. Huk. Durumu*, 217, 218

eskisinden daha keskin ve belirgin bir hukuki ayırım doğmuştu. Böylece gayrimüslimlerin hukuki statülerini düzenleyerek, devlette birlik ve bütünlük sağlamak için harcanan tüm çabalar boşa gitmiştir. Devlet müslim ve gayrimüslim uyruklarını mutlu edemediği gibi, büyük devletlerin bu alandaki baskılarına da son verememiş, çöküşe kadar da bu huzursuzluklar devam etmiştir. Ama Osmanlı Devleti, kendi dininden olmayan uyruklarına en fazla hak tanıyan, en hoşgörülü davranan, onların sorunlarıyla en çok ilgilenen devlet olarak, bunu görmezden gelen pek çok devlete rağmen tarihteki yerini almıştır.¹⁰³

Osmanlı'da millet sistemini genel hatlarıyla anlamak, ihtida konusunu kavramak açısından son derece önemlidir. Ayrıntılarıyla da gördüğümüz üzere, gayrimüslimler Osmanlı Devleti'nin himayesinde son derece rahattılar. Kendilerine hiçbir hususta baskı yapılmadığı gibi, özellikle XIX. yüzyılın buhranlı siyasi ortamında gerçekleştirilen reformlarla neredeyse ayrıcalıklı bir konuma gelmişler, özellikle ekonomik açıdan Müslümanlar'ın çok önüne geçmişlerdir.

¹⁰³ G. Bozkurt, *G.müslim Os. Vat. Huk. Durumu*, 218

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANADOLU'DA İHTİDA

A- Tanzimatla Birlikte Şer'îye Sicillerinde Kayıtlı İhtidalarla İlgili İ'lamlarda Meydana Gelen Değişiklikler:

1- Şer'îye Sicilleri ve İhtidalar:

Tarih araştırmalarının, arşiv belgelerine dayandırılması bir zarurettir. Şer'îye sicilleri bir belde halkının birbirleriyle olan hukuki, iktisadi, ticari, sosyal, dini münasebetlerini en iyi yansıtan belgelerdir. Osmanlı topraklarında yaşayan hemen her şahsın evlenme, boşanma, miras, vasiyet, vekâlet, kefalet, ortaklık, alışveriş v.b. nedenlerle sicillerde yer alabilmelerinin mümkün olabilmesi, Osmanlı toplumunun siyasi, iktisadi, sosyal ve dini hayatını sicillerden takip edebilmemize imkân vermektedir. Şer'îye sicillerinde yalnız Müslümanlarla ilgili değil, gayrimüslimlerle de alakalı birçok kayıt bulunmaktadır. Özellikle bu kayıtlar arasında ihtida kayıtları önemli yer tutmaktadır.

Üzerinde durulması gereken önemli bir husus da, tüm ihtida vakalarının resmi kayıtlara geçirilip geçirilmediğidir. Bilindiği üzere insanların kelime-i şahadet getirmesi (dil ile Müslüman olduğunu belirtmesi) Müslüman olmak için yeterli olmakla birlikte, hukuki ve iktisadi birtakım prosedürlerden dolayı, ihtida olaylarına resmiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁴ İhtida olaylarının yoğun yaşandığı XV. ve XVI. yüzyılda, ihtidaların sicillere i'lam tarzında doğrudan değil de, dolaylı olarak (miras, alışveriş, kefalet v.s. gibi değişik konularda mühtedi adları geçmektedir) yansıdığı görülmektedir. XVII. asırdan itibaren durum değişmiş, ihtida olayları %90 oranında ihtida i'lamı biçiminde defterlerin ilk ve son sayfalarına, fazla önem verilmeden alt alta sıralanarak verilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Galip Eken, a.g.m., 86

¹⁰⁵ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, 2,3

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bu uygulama da, değişik ifade kalıpları kullanılmakla birlikte genel olarak; öncelikle mühtedinin mahallesi belirtilmekte, baba ismi ile birlikte, eski ve yeni ismi, kendi isteği ile eski dinini terk ederek Müslüman olduğu ve kelime-i şahadet getirerek İslam dinine girdiğinin belirtilmesi bu tür ihtida i'lamlarının ortak özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca genel olmamakla birlikte, mühtedinin milleti, yaşı, mesleği, fiziksel özellikleri de bu kayıtlarda yer alabilmektedir. Türkçe olan bu kayıtların sonunda genellikle ihtida tarihi ve bazen de şahitlerin isimleri yer almaktadır.¹⁰⁶ İncelediğimiz dönem XIX. yüzyılın ilk yarısı olduğu için elimizdeki belgelerin büyük çoğunluğu bu şekildedir. Örnek verecek olursak; “Fil-asl Midüllü Ceziresi mütemekkinlerinden orta boylu, ter bıyıklı şâbb-ı emr(ed) Sultan hamamında dellak Yorgi veledi Panayot zimmî şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Abdullah tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 15 Recep 1239.”¹⁰⁷ “Medine-i Tokad’da İçmesu mahallesi mütemekkinlerinden Hacak veledi İstafan şeref-i İslamla müşerref olup ismi Mehmed vaz’ olduğu işbu mahalle kayd şüd 27 Zilkade 1229.”¹⁰⁸

İhtida kayıtları her erkek ve her kadın için müstakil tutulmakla birlikte, ergenlik yaşına gelmemiş ve sabi olarak adlandırılan çocukları kendileri ile birlikte Müslüman olmuşsa, o çocuklara da aynı kayıt içinde yer verilmekteydi. Örneğin: “Rumeli reayasından olub Manisa’da Bektaş-ı Kebir Mahallesi’nde mütemekkin olan bıyıklı laşiye(?) Yani veledi Tast nam zimmî ve evladı İsbilo(?) nam sağır şeref-i İslam ile müşerref olup ismi İsmail tesmiyesiyle müsemma ve evladı ismi Mustafa tesmiyesiyle kayd olduğu işbu mahalle şerh verildi Hurriren 14 Ramazan 1239.”¹⁰⁹

İhtida kayıtları, kısa kayıtlar olmalarına rağmen bize; mühtedilerin etnik-dini tabanı, meslekleri, yaşı, ihtidanın sebepleri (evlilik, maddi kazanç v.s.), mühtedilerin aldıkları isimler, mühtedinin hür ya da köle, cariye olduğu, ihtidanın kadın-erkek oranı, ihtidaların şehre ve zamana göre durumu, irtidat v.s. gibi konularda önemli ipuçları vermektedir. Biz elimizdeki yüzlerce belgeyi, ileride bu

¹⁰⁶ Osman Çetin, a.g.e., 3

¹⁰⁷ Manisa Ş. S., 260 / 177 Buna benzer elimizde yüzlerce örnek bulunmaktadır.

¹⁰⁸ Tokat Ş. S., 19 / 1

¹⁰⁹ Manisa Ş.S., 260 / 177

açılardan bir tasnife tabi tutacak, konuyla ilgili önemli sonuçlara ulaşacağız. Ancak sicillerin okunmasında bazı problemlerle karşılaşılmaktadır. Bunların başında bazı belgelerin fizikî yıpranmalardan dolayı okunamamasıdır. Ayrıca konumuz açısından bilhassa gayrimüslim isimlerinin okunmasında da oldukça zorlanılmaktadır. Bu gibi durumlarda okunması şüpheli kelimelerin arkasına parantez içerisinde soru işareti konulmuştur.

2- XIX. Yüzyılda İhtida Kayıtlarında Meydana Gelen Değişiklikler:

Bir gayrimüslimin, İslam dinine geçişi için XIX. yüzyılda belirli kurallara uyulmaya başlanmıştır. Çünkü bu gibi ihtidalar kilisenin müdahalesi, bireyin eski dindaşları ve aile üyelerinin çıkardıkları olaylar ve bunlara bazen konsoloslarında karışmasıyla, büyük olaylar haline geliyordu.¹¹⁰ Nitekim ihtida talebi dolayısıyla Kozan'dan Adana'ya gönderilen, Akartım adlı Ermeni kadının zorla alıkonulduğu Fransız sefaretî tarafından iddia edilmiş, iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır.¹¹¹ Yine 1851'de Şam'da, Rum-Ortodoks iken ihtida eden bir kadının kızı yüzünden olaylar çıkmıştır. Kızın eski dininde kaldığı iddiası, Rus konsolosu, yerel yöneticiler ve İngiltere konsolosunun da karışmasıyla şiddetlenen olaylara neden olmuştur.¹¹² XIX. yüzyılda bu tarz örnekleri çoğaltmak mümkündür.

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin çöküşünün hızlandığı, dış etkilerin arttığı bir dönemdir. Bu dönemde dış güçler (öz. Rusya), Osmanlı tebaası gayrimüslim ahali üzerinde koruyucu tavır takınmış, devletten bu konuda sürekli artan taleplerde bulunmuştur. Dış baskılara paralel olarak kilisede içeride baskı unsuru olmuş ve hoşnutsuzluğunu her vesile ile dile getirmiştir. Kilisenin dile getirdiği en önemli meselelerden biri ise, gayrimüslimlerin zorla ihtida ettirildikleridir.¹¹³

¹¹⁰ İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları", *Tanzimat'ın 150.*

Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, (Ankara 1994), 485

¹¹¹ BOA, MKT. MHM, 15/L/1313,616/52

¹¹² İlber Ortaylı a.g.m., 485

¹¹³ Osman Çetin, a.g.e., 5

Osmanlı hiç bir döneminde zorla İslamlaştırma politikası gütmeyeceği halde, XIX. yüzyıl ortalarında taşrada bunun tersi bazı istisnai vakalarla karşılaşılmaktadır. Bazı reaya kızlarının dağa kaçırılarak zorla Müslümanlaştırıldığı görülmektedir. Memleket meclisine getirilen kızlar ve oğlan çocukları Türkçe bilmedikleri halde, yalnızca kendilerine öğretilmiş olan kelimeyi ezberleyerek bilmeden Müslüman olmuşlardır. Bunlar sorgulandıklarında ya anne babalarından korktukları için, ya da hiçbir şey bilmeden Müslüman oldukları belirtilmektedir. Bu konuda merkeze şikâyetler de ulaşmıştır. Merkezden yazılan emirname ile Müslüman olacakların çok sıkı araştırılıp, hiç bir şikâyete mahal verilmemesini, eğer Müslüman olmak isteyen olursa, sorgulamadan sonra mecliste konsolos tercümanının da hazır olması, ayrıca devlet-i aliyye tebaasından bir Hıristiyan şahidin de Memleket Meclisi'ne çağırılması ve Müslüman olacak kişi genç ise anne ve babasının da hazır olması bildiriliyordu.¹¹⁴

Hıristiyan kızlarının kaçırılarak, zorla Müslüman yapıldığı iddiaları sık sık gündeme getirilmekteydi. Nitekim İngiliz Konsolosu Longworth, 1860 tarihli raporunda; sadrazama Vidin'de verilen ve yerel otoritelere karşı şikâyetleri içeren 30 imzalı mektupta, bu durumun belirtildiğini (İslam'a giriş için zorlama yapıldığını), sadrazamın bu iddiaları inanılır bulmadığını belirtmekte, kendisi de sadrazamın fikrine katılmaktadır. Nitekim 1867 tarihli raporunda gayrimüslim kızların, Müslüman erkeklerle evlenmek için rızalarıyla kaçtığını yazmaktadır.¹¹⁵

Devlet, XIX. yüzyılın hassas siyasi yapısı karşısında, ihtida olayları karşısında daha dikkatli davranmak zorunda kalmış ve bu mecburiyet doğal olarak sicil kayıtlarına da yansımıştır. Tanzimat'tan sonra meydana gelen ihtida kayıtları İ'lam tarzında değil de, belirli hukuki usuller göz önünde bulundurularak sicillere geçirilmişlerdir.¹¹⁶ Bunları şöyle sıralayabiliriz;

a) Mühtediler Müslüman olduklarını veya böyle bir istekleri bulunduğunu bir dilekçe ile "Meclis-i İdare-i Vilayet'e" bildiriyorlardı.

¹¹⁴ Nuri Adıyeye, a.g.m. , 256

¹¹⁵ G. Bozkurt, G. Müslim Os. Vat. Huk. Durumu , 135

¹¹⁶ O. Çetin, a.g.e. , 5

b) Vilayet İdare Meclisi'nde mühtedinin nizami sorgusu yapılıyordu. Sorgulamada;

1- Mühtedinin kimlik tespiti yapılıyor, hür, âkil ve baliğ olup olmadığı araştırılıp, tabiiyeti belirleniyordu.

2- İhtidaya dış etkilerin sebep olup olmadığına, başkalarının cebr ve iğfalının olup olmadığına bakılıyordu.

3- Mühtediye kelime-i şahadet teklif ediliyordu.

4- Sorgulama vali huzurunda ve bir heyet tarafından yapılıyordu.

c) Mecliste sorgulama bittikten sonra, dilekçesine yapılan sorgulama, kenar yazısı olarak kaydedilip, şer'i mahkemeye gönderiliyor ve aynı işlemler burada tekrarlandıktan sonra "bit-tav ve'r-rıza" eski dininden teberrâ ve İslamiyet'i kabul ettiği belirlendikten sonra yeniden kelime-i şahadet teklif ediliyordu. Kelime-i şahadeti takiben, mühtediye isteği doğrultusunda İslami bir isim veriliyor, bütün bu işlemler şahitlerin huzurunda gerçekleşiyordu. Mahkemedeki işlemler bittikten sonra, ihtida i'lâmı bütün teferruatı ve tarihi ile birlikte sicillere yazılmaktaydı.¹¹⁷ Ayrıca ihtida eyleminin, müftünün de dâhil olduğu, Ortodoks ve Yahudi toplumlarının başkanları ve bazen de yabancı konsolosların önünde olmak üzere, bütün yerel yöneticilerin önünde yapılması önemlidir.¹¹⁸

XIX. yüzyıldaki bu değişiklikleri ayrıntılarıyla gösteren bir belgeyi, tam metin olarak, ekler kısmında vermiş bulunmaktayız. Belge incelendiği takdirde konunun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

B. İhtidanın Sebepleri:

Kişinin iç dünyasında derin değişmelere yol açan ve davranış değişikliğine neden olan ihtida olayı, içsel bir değişimle birlikte sosyal ve kültürel bir değişmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu sebepten dolaydır ki, din değiştirme olayı zor gerçekleşen ve çoğunlukla uzun bir zamanı kapsayan süreçtir. Vinet bu süreci şu

¹¹⁷ O. Çetin, a.g.e. , 5,6

¹¹⁸ Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), 267

sözleriyle ifade etmektedir: “Roma bir günde, bir kişiyi dine döndürmekten daha kolay inşa edilebilir.”¹¹⁹

Bir insanın dinini değiştirip, başka bir dine girmesi için onu etkileyen önemli sebeplerin olması gerekir. Bu sebepler, tarih boyunca zamana ve mekâna göre değişiklik göstermiştir. Çünkü şartlar değiştikçe, insanın etkilendiği unsurlarda değişmektedir. Günümüzdeki ihtidalar yüksek oranda, insanların kendi istekleri doğrultusunda ve maddi bir çıkar beklemeden gerçekleşmektedir. (ileride ayrıntılı anlatılacaktır) Fakat şartların farklılığından ötürü, geçmiş için aynı şeyleri söylemek mümkün olmamaktadır.¹²⁰

İhtidalar siyasi ve iktisadi menfaat sağlamaktan, gerçekten dini sebeplerle ihtida etmeye kadar çok değişik nedenlere dayanmaktadır. Fakat bu hiçbir şekilde devlet eliyle ve zorla olmamıştır.¹²¹ Osmanlı, inandığı dinin etkisiyle, “İslam’da zorlama yoktur (Bakara 253)” ayeti ve Kur’an’da yer alan birçok ayet ve hadislerin etkisi ile bünyesinde bulunan gayrimüslimlere din hususunda bir zorlama yapmamıştır. Hatta XIX. yüzyılda dış güçlerin baskıları nedeniyle, İslam dinine geçiş zorlaşmış, 1856 Islahat Fermanı’nın 11. maddesinde “hiç kimse din değiştirmeye, yani ihtidaya mecbur edilemeyecektir” maddesi gibi gereksiz bir madde dahi koyulmak zorunda kalınmıştır.

Devşirme konusu, batılı tarihçilerin bazıları tarafından istismar edilmiş, özellikle Gibbons, devşirme yönteminin doğrudan doğruya İslamlaştırma politikası olduğunu söylemiştir. Bu iddiaların gerçekle ilgisi olmadığı, ileride ayrıntılı anlatılacaktır. Şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı imparatorluğu açık ve kesin bir İslamlaştırma politikası izlemiş olsaydı, sınırları içindeki toplulukların en az yüzde doksanının bugün Müslüman olması gerekirdi. Bir İslamlaştırma politikası izlemeye o günkü koşullar son derece elverişli olduğu gibi, böyle bir uygulamaya engel olabilecek herhangi bir siyasal güç de yoktu. Devşirme uygulaması Türkleşme ve

¹¹⁹ Orhan Gürsu, *Günümüzde Tasavvuf Yoluyla İslam’a Yönelişin Sosyo-Psikolojik Analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1999, 64

¹²⁰ K. Çolak, a.g.e., 85

¹²¹ A. Yaşar Ocak, Anadolu , 115

İslamlaşmaya çok dar sınırlar içinde etkili olabilmiştir. Osmanlı imparatorluğu bilinçli olarak yaygın bir Türkleştirme ve İslamlaştırma politikası izlememiştir.¹²² Kamil Çolak bunun nedenlerini; 1- İslam Dininin özelliklerine 2- Gayrimüslim halktan epeyce insanın Müslüman olması halinde, onlardan alınan cizye gelirlerinin azalacağına ve Osmanlı ekonomisinin olumsuz etkileneceğine 3- Osmanlının idari anlamda gelenekçi bir yapıya sahip olduğundan, “millet” sistemine göre oluşturmuş olduğu toplumsal yapıdaki dengenin bozulmasının, siyasi anlamda tehlikeye neden olacağına bağlamaktadır.¹²³

İhtidanın ekonomik, siyasi, dini, sosyal, psikolojik ve kültürel sebeplerinin neler olduğu önemlidir ve bu bölümde bu konuda bilgi verilecektir.

1. Ekonomik ve Siyasi Sebepler:

İhtidalara, iktisadi sebeplerin etkisini, daha İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında oluşturulan “müellfetü'l-kulûb” müessesesinden anlıyoruz. Hz. Peygamber (s.a.v.), Huneyn ganimetlerini dağıtırken “müellfetü'l-kulûb'a (kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere) da hisse ayırmıştı. Bu uygulama da güdülen amaç yeni Müslüman olanların Müslümanlıklarını kuvvetlendirmek, dıştan Müslüman olup içten inkâr edenleri münafıklıktan kurtarmak, henüz Müslüman olmayanları da İslam'a kazandırmaktı. Bu uygulama hemen semeresini vermiş ve daha önce Müslüman olmak için dört ay müddet isteyen Safvan b. Ümeyye, beğendiği yüz deveyi Hz. Peygamber kendisine verir vermez Müslüman olmuştu. Öte yandan Emeviler devrinde, Müslüman olmaları halinde kendilerinden cizye alınmayacağı vaadi ile İslam'a giren Semerkand ahalisinin, cizye alınmaya devam edilmesi üzerine tekrar eski dinlerine dönmeleri, 744'te Hafs b. El-Velid'in Mısırda vali bulunduğu sırada, İslam'a girenlerin cizyeden istisna edileceğinin ilan edilmesi üzerine, 24 bin kişinin Müslüman olması¹²⁴ gibi örnekler ihtidalara ekonomik faktörlerin etkisini göstermektedir.

¹²² Yavuz Ercan, Devşirme , 712

¹²³ Kamil Çolak, “İstanbul'da İhtida Hareketleri (XVI. yüzyıl)”, Osmanlı, IV,(Ankara 1999), 495

¹²⁴ O. Çetin, a.g.e. , 66

Osmanlı Devleti'nde de ekonomik nedenlerle ihtidalar olmuştur. Gayrimüslimlerin ödemiş oldukları cizye askerlikten muaf olmanın karşılığı; haraç resm-i dönüm ve öşrün karşılığı, ispençe ise zekâtın karşılığı olarak kabul edilebilmekteydi.¹²⁵ Kamil Çolak'ın bu konudaki tespitleri önemlidir. O'na göre vergi ödeme düzeyinde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ciddi sayılacak bir fark bulunmamaktaydı. Görünüşünü desteklemek için cizye konusunu detayıyla incelemiş, elindeki verileri değerlendirdiğinde; bir gayrimüslimin XVI. yüzyılın ikinci yarısında cizye olarak verdiği para ile yılda yaklaşık olarak iki okka şeker alabildiğini, on tane çizmeye nalça vurdurabildiğini, yirmi okka civarında et alabildiğini, Muhtesip Çardağı'ndan altı defa Eyüp'e, sekiz defa da Unkapanı'ndan Hasköy'e gidip gelebildiğini, iki ya da üç ayakkabı satın alabildiğini ve ayrıca inşaatlarda çalışan usta ve ırgatların dört ya da sekiz gün çalışarak bu cizye miktarını kazanabildiklerini tespit etmiştir. Sonuç olarak da, günün koşulları dikkate alındığında tek başına bu cizyeleri, din değiştirmelere sebep olacak kadar önemli miktarda olmadığını düşünmektedir.¹²⁶

Cizye konusunda Heath W. Lowry'nin görüşü ise daha farklıdır. O, XVI. yüzyıl Trabzon'unda Müslüman olmanın Hıristiyan olmaktan daha ucuz olduğunu, diğer bir ifade ile şehrin Hıristiyanlarının Müslümanlardan daha fazla vergi verdiğini söylemekteydi. Dolayısıyla Trabzon'da hükümdarın dininin, buna bağlı olanlara kesin ekonomik çıkarlar sağladığını, bunun ihtida hareketini şehrin Hıristiyanlarına çekici gösterdiğini, eserinin yedinci bölümünde tafsilatlı olarak anlatmaktadır.¹²⁷

Jennings ise; ihtida konusunda en önemli etkenlerden olarak gösterilen cizye vergisinden kurtulmak meselesinin sağlam temele dayanmadığını söylemektedir. XVII. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi, XIX. yüzyılın ilk yarısında da ihtida

¹²⁵ Y. Ercan, a.g.m., 1148

¹²⁶ Kamil Çolak, a.g.e. , 88

¹²⁷ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, İstanbul 1977, 136,138

edenler içinde önemli bir kısmının evli hanımlar olmasını ve zaten hanımların cizyeden muaf olmasını görüşüne dayanak olarak göstermektedir.¹²⁸

Bizim görüşümüz ise, bir gayrimüslimin sadece birtakım vergiler nedeniyle ihtida edemeyeceğidir. Çünkü Müslüman olduklarında askerlik gibi ağır bir külfetin altına girecekler, ayrıca Müslümanların verdikleri vergilere de tabi olacaklardı. Vergi meselesinin, ancak diğer birtakım nedenlerle bir araya geldiğinde ihtida nedeni olabileceği kanısındayız. Zaten araştırmamızın konusu, XIX. yüzyılda meydana gelen ihtidalar olduğundan ve bu dönemde yapılan ıslahatlarla vergi konusunda müslim-gayrimüslim eşitliği sağlandığından bu nedenin geçerli olmadığını düşünüyoruz.

Mühtedinin, ihtida olayından sonra ekonomik ve siyasi açıdan neler elde ettiği de, konuyu aydınlatması bakımından önemlidir. Bir gayrimüslim Müslüman olmak istediği takdirde “kelime-i şahadet” telkin edilir ve defterdara emir verilerek bu kişiye bir miktar para ile elbise verilirdi ki bu bir kanundu. İhtida etmiş olan kişilere bazen sadece nakit para, bazen sadece kıyafet, bazen de ikisi birlikte verilebilmekteydi.¹²⁹ Örnek verecek olursak; “Nemçe generallerinden iken ihtida eden Osman Bey’e, gümrükler eshamından kıyafet miktarı para verilmesi”¹³⁰, “Şam reayasından iken ihtida eden Şeyh Mehmed Efendi’ye Maliye hazinesinden atıyye tevcih edilmesi”¹³¹, “20634 no’lu Ruznamçe defterinde üç ayrı mühtediye sadece üçyüzellişer akçe, bir mühtediye üçyüz akçe ve bir başka mühtediye de dört yüz akçe nakit para verildiği”¹³² görülmektedir.

Hazineden yapılan bu yardımların, zaman zaman teşrifatçı tezkiresiyle yapıldığını ve zaman zaman da bir yerin gedik, mevkufât, avâız vesair akçelerinin bir çavuş aracılığıyla mühtedilere verildiği görülmekteydi. Mesela 18279 no’lu Maliyeden Müdevver Defterde, teşrifatçı Hüseyin’in tezkiresiyle bir nev müslime

¹²⁸ Nuri Çevikel, “Kıbrıs Eyaletinde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri”, *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), 284

¹²⁹ Kamil Çolak, a.g.e. , 89

¹³⁰ BOA, HAT,Hicri 1203 ,203/10531

¹³¹ BOA, A/MKT.NZD ,25/L/1274 ,256/99

¹³² Kamil Çolak, a.g.e. , 90

elli akçe nakit para, bir sarık ve Şam kumaşından bir elbise, diğer nev müslimlere de benzer miktarlarda nakit para ve benzer türlerde kıyafetler verilmişti.¹³³

Yeni Müslüman olan kimselere hazineden yapılan bu çeşit elbise ve para yardımları bir defaya mahsus ve mühtedilere hoş geldin niteliğinde olup, onları kutlamak ve yeni cemaatleri içine kabul etmek amacıyla yapılıyordu. Para yardımları acil ihtiyaçlarını karşılamaları, elbise ve kumaşlar ise Müslümanlar gibi giyinmelerini sağlayarak yeni sosyal çevrelerine intibaklarını kolaylaştırmak için yapılıyordu. Elli ilâ Dört yüz akçe arasında değişen nakit para ile kıyafet yardımlarının, insanların dinlerini değiştirmelerine neden olabilecek ölçüde ekonomik bir katkı oluşturmadığı rahatlıkla söylenilebilir.¹³⁴

Birtakım ekonomik çıkarlar gözetilerek ihtida edildiğine şu belgede dolaylı olarak da olsa tanık olmaktayız.“Efrenç(Frenk) reayalarından olub Medine-i İzmir’de muhafız Hasan Paşa hazretleri ma’rifetiyle sefineden ahz olunan sarı bıyıklı, nameseli(?) Yavos nam zimmî ve refiki sarı bıyıklı, kara gözlü Maselya(?) nam zimmîler, şeref-i İslam’la müşerref olan Yavos nam zimmînin ismi Ahmed tesmiyesiyle müsemma ve mersum sarı bıyıklı, kara gözlü Maselya(?) İsmi Mehmed ismiyle tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi. Hurrîre fi 9 Cemaziyelevvel 1239”.¹³⁵ Belgeden anlaşıldığı kadarıyla yeniden işe alınmak için (gemide) iki arkadaşın Müslüman olduğunu söyleyebiliriz.

Bülent Özdemir, 1840’lı yıllarda Selanik üzerine yaptığı bir araştırmada, XIX. yüzyılda Selanik gibi farklı dini topluluklardan oluşmuş bir toplumda din değiştirmenin sıradan bir olay olduğunu belirtmekte. Yine aynı makalede ihtidaya sebep olarak; din değiştiren kişinin bütün borçlarının genellikle Müslümanlar tarafından ödenmesini ve ancak bundan sonra kişinin İslamiyet’e tam anlamıyla geçtiğinin düşünüldüğünü belirtmekte. Bu duruma örnek olarak da, Blunt tarafından verilmiş örneği veriyor: “Paşa’ya kendisini, Müslüman inancını benimsemek

¹³³ Kamil Çolak, a.g.e. , 90

¹³⁴ Kamil Çolak, a.g.e. , 91

¹³⁵ Manisa Ş.S., 260 / 177

istediğini ifade ederek tanıtan Yunanlı bir reayaya, ekselansları bir hafta süre vererek gidip düşünmesini söylemiş. İyonya yerlisi olan bu adam kendi dinini bırakmakta hala kararlı bir şekilde dönmüş. Ama Paşa yaptığı bazı araştırmalar sonucunda onun kasten, önemsiz bazı borçları ödemekten kaçmak için Müslüman olmayı istediğini anlaması üzerine onu reddetmiştir.¹³⁶ Anlaşıldığı kadarıyla ihtida eden kişinin, yeni sosyal çevreye uyumunu kolaylaştırmak için ya da ihtidaları teşvik için mühtedilere Müslümanlar tarafından parasal yardım yapılmaktaydı.

Ayrıca, BOA arşivindeki belgelerde pek çok mühtediye maaş bağlandığını görmekteyiz. Mesela; “Mareşal rütbeli ve Malta’da Preze nazırı bir İngiliz ihtida etmekle üçyüz kuruş maaş bağlanmış”¹³⁷, “Bulgar eşkıya rüesâsından iken ihtida eden Mehmed Sadık’a maaş tahsis edilmiş”¹³⁸ “Varna’dan gelerek ihtida eden Zeliha adındaki kadınla, yanındaki kız çocuğuna muhtacin tertibinden maaş tahsis edilmiş”¹³⁹. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Hatta Gürcistan Aznavilerinden(?) iken ihtida edip, Batum ordusu hizmetine giren Rıdvan ve Süleyman kardeşler bizzat maaş talebinde bulunmuşlardır.¹⁴⁰ Son örnekte de açıkça görüldüğü üzere, maaş tahsislerinin ihtidaların gerçekleşmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Kamil Çolak ekonomik etkenlere örnek olarak; hazine yardımlarının yanı sıra, devlet ileri gelenleri ve zengin halk tarafından yapılan yardımları da eklemekte, ayrıca nev müslimlerin önemli devlet görevlerine (genel bir geçerlilik bulunmamaktaydı) getirildiğini, bu görevler arasında ise tımar tevcihlerinin önemli yer tuttuğunu belirtmekte. Yine bu konuda önemli bir noktaya değinmiş ve mühtedilerin önemli bir kısmının devşirme bir devlet görevlisinin akrabası olduğunu belirtmiştir. İspatı mümkün olmamakla birlikte bu insanların büyük bir kısmının iktisadi ve siyasi çıkar elde etmek için ihtida ettiğini, zira bu tür ihtida kayıtlarının çokluğundan ve elde edilen siyasi ve ekonomik getirinin önemli olduğundan bahsetmekte. Düşüncesine örnek olarak da; Vezir Hasan Paşa’nın akrabasının bir

¹³⁶ Bülent Özdemir, a.g.m. , 267

¹³⁷ BOA,HAT , Hicri 1225, 282/16758

¹³⁸ BOA ,Y..MTV ,01/Ca/1325, 299/1

¹³⁹ BOA,DH.MUİ, 11/S/1328, 68/-/13

¹⁴⁰ BOA,A)DVN, 1270 Hicri, 100/5

miktar tımar elde ettiğini, Sinan Efendi'nin akrabasının 6 bin akçelik tımar elde ettiğini, Kapı Ağası akrabasının Matbah-ı Amire aşçılara ilhak olunduğunu, Mahmud Ağa'nın akrabasının hisar gediği elde ettiğini ve birçok örneği göstermiş. Ayrıca yeni Müslüman olan kişinin, zaman zaman da akrabasının meslek grubuna dâhil edildiğini tespit etmiş. Bunların dışında niteliği olan veya olmayan mühtedilerin de devlet bünyesinde istihdam edilebildiği, özellikle kendi milletinin ileri gelenleri arasında yer alanların neredeyse tamamına yakınının devletten doğrudan bir görev elde ettiğini belirtmiştir.¹⁴¹

Claude Cahen de, bir zimmînin yüksek bir mevkii elde veya muhafaza edebilmesinin şartının, kişinin İslam'ı kabulü ile mümkün olduğunu belirtmektedir.¹⁴²

Türkleşme ve İslamlaşmada, bir devlet politikası olarak uygulanan "sürgün" yöntemi de daha önce belirttiğimiz gibi ihtida sebebi olabilmekteydi. Sürgünler genellikle yeni fethedilen yerlerdeki sanatkar, tüccar ve bilim adamlarının aileleriyle birlikte İstanbul ve Edirne'ye iskan edilmesi, bunun dışında devletin resmen sürgün adı altında bir kişiyi veya bir toplumu bir yerden başka bir yere göçürmesiydi. Sürgünler hem cezalandırma hem de iskan veya yararlanma amacıyla yapılırdı. Özellikle Trabzon bölgesindeki Rumlar, Balkanlar'a sürgün edilerek bu bölge büyük ölçüde Türkleştirilmiştir.¹⁴³ Nitekim Heath W. Lowry, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi adlı eserinde; doğup büyüdüleri şehirlerine belirli bir bağlılık duymuş olan pek çok Hıristiyan'ın ihtidayı, sürgüne tercih ettiğini söylemektedir. 1523-1553 yılları arasındaki otuz yıllık dönemin Trabzon açısından bir karmaşa dönemi olduğunu, bu dönemde İstanbul'a pek çok Hıristiyan'ın sürgün edildiğini ve bunun yanı sıra Trabzon'a istekleri ile ya da zorla Müslümanların yerleştirildiğinden bahsetmektedir. 1523 yılında nüfusunun %85.68'i Hıristiyan olan şehrin, 1553

¹⁴¹ Kamil Çolak, a.g.e. , 92, 93, 94, 95, 99

¹⁴² Claude Cahen, "Zimme", İ.A. , XIII, (İstanbul 1993), 568

¹⁴³ Y. Ercan, Devşirme, 692

yılında %46.72'si Müslüman olan bir şehre dönüşümünde, önemli bir payında çok sayıda Hıristiyan'ın sürgün karşısında İslamiyet'i seçmiş olmasını göstermektedir.¹⁴⁴

Ekonomik ve siyasi endişelerle ihtida etmeye en güzel örneklerden biri de çingenelerdir. Çingeneler buldukları ülkenin dinini kolaylıkla fakat zâhiren kabul ederlerdi.¹⁴⁵ Evliya Çelebi'ye göre; “Kâfirler ile kızıl yumurta, Müslümanlar ile kurban bayramı ve Yahudiler ile kamış bayramları yaptıkları söylenmekteydi.”¹⁴⁶

Kesin rakamlarla ifade edememekle birlikte, buraya kadar anlattıklarımızdan ihtidalarda ekonomik ve siyasi faktörlerin etkili olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.

2. Dini, Sosyal, Psikolojik ve Kültürel Sebepler:

Günümüzde birçok bilim adamı “yoğun etkileşimi” din değiştirmenin temel motifi olarak görmektedir. Bu nedenle öncelikle iki ayrı dine mensup insan kitleleri, yani Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki kültür temasları üzerinde durmamız gerekiyor.¹⁴⁷

Osmanlı'da toplumsal kurumlaşmalar millet kompartımanları ayrışımını yaşatıyorsa da, yaşanan ortak coğrafya insanları hangi dinden, hangi etnik kökenden olursa olsun ilişkiler kurmaya, ortak yaşama alanları oluşturmaya itiyordu. Millet sistemi ile ayrıştırılan halk ticaret, sanat ve ortak coğrafya ile kesişiyordu. Zamana ve mekâna göre farklılaşan birliktelikler, toplumlar arasındaki günlük ilişki ve bir arada yaşayabilme geleneğini kazandırmıştı.¹⁴⁸

Osmanlı'da müslim ve gayrimüslimler arasında toplumsal temas o kadar ileri boyuttaydı ki; Orta Anadolu'da Rumlar arasında günlük işlerinde ve evlerinde Türkçe konuşan, çocuklarına Türkçe isimler verenlerin sayısı çok fazla idi. Birçok

¹⁴⁴ Heath W. Lowry, a.g.e. , 125

¹⁴⁵ İsmail Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, *Türkler*, X, (Ankara 2002), 424

¹⁴⁶ M. Tayyip Gökbilgin, “Çingeneler”, *İ.A.*, III, (İstanbul 1945), 422

¹⁴⁷ Osman Çetin, a.g.e. , 60

¹⁴⁸ Nuri Adıyke, a.g.m., 260

yerleşim biriminde, Rumca sadece kilisedeki ayinlerde kullanılmaktaydı.¹⁴⁹ Türkçe özellikle Ermeniler üzerinde çok etkili olmuştur. Bu konuda Rus generali Mayewski, Van ve Bitlis eyaletlerinin birçok köy ve kazalarında Ermenice bilmeyen Ermeniler bulunduğundan, bunların Türkçe konuştuklarından bahsetmekte. Çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunmuş olan Ermenilerin soyadlarına bakıldığında durum daha açıklık kazanmaktadır. Birçoğu tam Türk isimleridir ve sonuna bir takı eklenmekle Ermenice yapılmışlardır. Mesela; Hallaçyan, Portakalyan, Kuyumcuyan, Taşçıyan, Reisyen, Babayan, Demirciyan, Yağlıkçıoğlu, Aptalzade v.b. gibi. Türkçe isimleri olduğu gibi kullananlar da bulunmaktadır. Örneğin; Celal, İhsan, Allahverdi, Adil, Fikri, Şinasi, Abdullah, Güllü, Turan v.s. Bu kültür etkileşimi müzik, mimari, folklor, edebiyat konularında o derece ileri boyuttaydı ki Moltke “Ermenilere Hıristiyan Türkler denilebileceğini” söylemiştir.¹⁵⁰

Müslümanlar Ramazan ve bayramlarda komşuları olan gayrimüslimlere yemek ve tatlı gönderirken, onlar da paskalya tatlısından Müslümanlara gönderirlerdi. Düğünlerde, cenazelerde bir arada olurlar, Ramazan’da gayrimüslimler çocuklarına dışarıda bir şey yememelerini öğütlerler, bir Hıristiyan Müslüman hocaya rüyasını yorumlatır veya kendisini okuturdu. Benzer durumlar Müslümanlar için de geçerli idi.¹⁵¹ Ayrıca daha öncede ifade ettiğimiz üzere ortaklaşa ziyaret edilen çeşitli kültürler bulunmaktaydı.

Müslümanlar ile gayrimüslimlerin özellikle ticari konularda sıkı ilişkileri vardı. Zaman zaman Müslümanlar gayrimüslimlere kefil olurken, gayrimüslimler de Müslümanlara kefil olmaktadır. Borç alıp verme, birbirlerinin mülkünü kiralama veya satın alma gibi durumlarda da sıkı bir ilişki içinde bulunmaktaydılar.¹⁵²

XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara şehrini inceleyen Rifat Özdemir, Ankara şehir merkezinde Müslüman unsurlar ile Ermeni, Rum ve Yahudilerin iç içe

¹⁴⁹ Abdullah Saydam, “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu”, *Türkler*, XIII, (Ankara 2002), 856

¹⁵⁰ Ali Güler, a.g.e., 207,208

¹⁵¹ Abdullah Saydam, a.g.m., 856

¹⁵² Mustafa Zeki Terzi, “Samsun Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim Gayrimüslim İlişkileri”, *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), 299

yaşadıklarını belirtmekte. Bu dönemde 57 tane Müslüman mahallesine karşılık, 27 tane Ermeni, Rum, Yahudi mahallesi, 23 tane de karışık mahalle bulunmaktaydı. Yine bu araştırmada dini ve etnik grupların tamamen birbirleriyle kaynaşmış bir vaziyette yaşadıklarından, ayrıca İslam dininin zimmîler arasında süratle yayıldığından bahsedilmekte. ¹⁵³ Bu tespitlerin tüm Osmanlı şehirleri için geçerli olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.

Osmanlılarla bir arada yaşamaya alışan gayrimüslimler, zamanla İslam dinini daha iyi tanıma fırsatı bulmuşlar ve devletin siyaseten takip etmiş olduğu hoşgörü politikası sayesinde de İslamiyet'e ısınıp, Müslüman olabilmişlerdir. Müslüman olmalarının önemli bir nedeni de, mühtedilerin dillerini ve bir dereceye kadar yaşam tarzlarını değiştirmek zorunda olmalarıydı. ¹⁵⁴

Etkileşim neticesi meydana gelen ihtidalara örnek verecek olursak; “Niğdeli olup Bursa’da Yıldırım Bayezid Han evkâfi kâimi-makamı Feyzullah Ağa yanında seyislik eden Rum milletinden, tahminen yirmibeş yaşında hali dalaletinde Yakof(?) işbu tarih-i kitap günü bi-hidayetü’t-teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olduğunu meclis-i şer’de ikrar ve itiraf edüb bi’t-taleb ismi Yusuf tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd. 8 Şaban 1245.”¹⁵⁵ Bu örnekte, belirgin bir sosyal statüye sahip bir Müslümanın yanında, çalışan seyisin ihtidası görülmekte. Bu seyisin kültürel etki altında kalmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yine benzer örnekler olarak; “Fi’l-asl Moskov keferesinden olup Tarsus’da mukîm olan ve Yakup Ağazade Mustafa Ağa’nın kütükçüsü olan Dimitri meclis-i şer’i envere gelib din-i batılımdan rücû’ ve din-i Muhammediye’yi kabul eyledüm deyü takrir eyleyüb şeref-i İslam ile müşerref ve kelime-i tayyibe-i şahadeti eda idüb ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu. Fi 9 Zilhicce 1257”¹⁵⁶ “... Mahallesinden Arab Hüseyinzade Molla Ağa’nın hizmetinde olan Yanvili(?) Anastas nam zimmî edyan-ı batılanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam’ı kabul ve kelime-i şahadeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Mehmed Ali tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu. 22 safer

¹⁵³ Rıfat Özdemir, XIX.yy’ın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, 125

¹⁵⁴ Kamil Çolak, a.g.e. , 101

¹⁵⁵ Bursa Ş. S., 303 / 711(8 ?)

¹⁵⁶ Tarsus Ş. S., 289 / 94/368

1257”¹⁵⁷ “An-asl Bulgar reayasından olub bir müddetden beri Amasya’da Yörgüç Paşazade muhtar-ı belde Osman Beğ Efendi’nin seyislik hizmetinde olan İnce nam zimmî bu defa edyan-ı batılanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam’ı kabul ve kelime-i tevhid ve şahadeti lisanen taktir ve talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu. 13 Receb 1253”¹⁵⁸ “Fil-asl vilayet-i Manisa mütemekkinlerinden olub el-haleti hazihi mahruse-i şu’rada(?) Salih nam kimesnenin hizmetinde olub bi-hamdillahi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Yusuf tesmiye olunan kimesnenin kaydı şerh kayd. Fi 13 Muharrem 1228”¹⁵⁹ “Redif Miralayı Mustafa Beğ’in hizmetinde olan Rum milletinden ... din-i Muhammediye’yi kabul ve şahadet-i kelime-i tayyibeyi eda idüb ismi Mehmed Reşid tesmiye olundu. Tarih ?”¹⁶⁰ Buraya kadar verdiğimiz örneklerde de açıkça görüldüğü üzere özellikle önemli mevkilerde bulunan, entelektüel gruba mensup Müslümanlar’ın hizmetinde çalışan kişilerin, kültürel etki altına daha kolay girdiğini söyleyebiliriz. İhtidalarında kültürel etkileşimin etkisi olabileceği gibi, çalışma koşullarının daha düzeleceği beklentisi içinde olabileceklerini de düşünebiliriz.

Aşağıdaki belgede de görüleceği üzere küçük yaştaki çocukların etkileşime daha açık olduğunu söyleyebiliriz. “Medine-i Amid mahallatından Camiussefa Mahallesi sakinlerinden Azizzade kerimesi Fatma Hanım indinde tahminen on yaşında semir(?) veledi Hasır nam zimmî çocuk hüsnü rızasıyla huzur-u şer’e gelüb ayini Ermeniye’de olduğu millet-i batılayı terk idüb ve din-i İslam’ı kabul eylediği ve ismi dahi Mustafa vaz’ olunduğu kayd şüd. (Tarih silik, okunmuyor)”¹⁶¹

Elimizdeki belgelerde çok fazla sayıda küçük yaştaki çocuğun ihtida ettiğini gördük. Bunların kendi haklarında söz söyleyebilme yetkileri olmasını, yetim olmalarına bağlayabiliriz. Zaten bazı belgelerde de çocuğun yetim olduğu ifade edilmekte. İhtida nedenleri olaraksa, devletin güvencesi altına girmek istemelerini, sadece devletin değil halk tarafından da kendilerine sahip çıkılacağını düşünmeleri

¹⁵⁷ Amasya Ş. S., 75 / 1

¹⁵⁸ Amasya Ş. S., 75 / 2

¹⁵⁹ Bolu Ş. S., 851 / 1

¹⁶⁰ Diyarbakır Ş. S., 603 / 1

¹⁶¹ Diyarbakır Ş. S., 603 / 1

olduğunu söyleyebiliriz. Örnek verecek olursak; “Ermeni taifesinden olub tarih günü bi-hidayet’ül-hak- teâlâ şeref-i İslam’la müşerref olan tahminen on sekiz yaşında yetimenin bi’t-taleb ismi Emine Ziba ve karındaşı tahminen on iki yaşında oğlanın Mehmed tesmiye olunduğu bu mahalle kayd oluna. Fi 8 Rebiülahir 1229”¹⁶² Yine Rum taifesinden on beş yaşında ihtida eden Mehmed Emin, Rum olub on iki yaşında ihtida eden Mehmed, şâbb-ı emred (henüz sakalı, bıyığı çıkmamış genç) olan ve Ermeni milletinden Mehmed¹⁶³, Mudanya mütemekkini on iki yaşında Mustafa (eski ismi Poliz), on üç yaşında Ahmed (Konstantin veledi Işrati), Rum on iki yaşında Ali (eski ismi Safir), Rum milletinden on beş yaşında Ali (eski ismi Yorgi), Ermeni on yedi yaşında Mehmed Ali (eski ismi Bedros), Ermeni sekiz yaşında Mustafa (eski ismi Kirhor)¹⁶⁴ Manisa’da Yahudi on iki yaşında Mehmed (eski ismi Behor)¹⁶⁵, sağır (küçük) Hüseyin (eski ismi Sergiz)¹⁶⁶, on iki yaşında Fatma’nın (Meryem binti Yanus)¹⁶⁷ ihtidalarını diğer örnekler olarak verebiliriz. Dikkati çeken bir husus da Bursa’da bu türden ihtidaların çokluğudur. Bunun Bursa Şer’iye Sicili defter sayısının çok ve defter kayıtlarının düzenli tutulmuş olmasına bağlıyabiliriz. Bu belgelerden hareketle Bursa’da yetim çocuk sayısının fazla olduğunu söyleyemeyiz.

İhtida kayıtları kısmında da bahsettiğimiz gibi, ebeveyni Müslüman olan çocuğun da Müslüman olduğuna hükmolunup, hatta aynı kayıt içerisinde yer alıyordu. Örneğin; “Mahruse-i Edirne’de Karaahmed Mahallesi’nde sakine Rumiyetü’l-millet Hırsofi(?) binti Peyko nam hatun bi-hidayeti’t-teâlâ şeref’i İslam ile müşerref ve sadr-ı sağır oğlu istranik’in(?) dahi bi’t-teb’iyeti İslam’ına ba’del-hükm, kendünün ismi Nefisi ve sağirin ismi Mehmet Arif tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi. 11 Safer 1221¹⁶⁸ Bu şekilde pek çok kayda rastlanmaktadır.

¹⁶² Bursa Ş. S., 324 / 98

¹⁶³ Bursa Ş. S., 324 / 98

¹⁶⁴ Bursa Ş. S., C-31 / 1

¹⁶⁵ Manisa Ş. S., 274/ 2

¹⁶⁶ Amasya Ş. S., 73 / 1

¹⁶⁷ Amasya Ş. S., 74 / 183

¹⁶⁸ Edirne Ş. S., 282 / 498

Küçük çocukların Müslüman olan ebeveyne verilmesindeki maksatta, çocuğun İslam'a kazandırılarak Hıristiyan ya da Yahudi olmasının önüne geçmekti.¹⁶⁹

İslam Devleti'nin tam olarak oluşması ve bu devletin büyük bir coğrafyayı egemenliği altına alması neticesinde, bazı insanların devletin büyüklüğünden etkilenmesi ve o çevreye dâhil olabilme arzusundan dolayı ihtida etmiş olabilecekleri de düşünülmektedir. Mantran bu konuda: "İslam dünyasında belli bir pozisyonun mensubu olmak, sosyal farkları ortadan kaldırmaz. Müslüman olduğu için inanan diğerlerine üstündür. İnanmayan da durumunu yükseltmek için ancak İslam'ı kabul ederek hâkim gurubun üyesi olacaktır." demektedir. Gayrimüslimlere hoşgörölü davranılmakla beraber, hâkim gurubun içine dâhil olma isteği de ihtida nedeni olabilir.¹⁷⁰

Heath W. Lowry; "İslamiyet'in egemenlerin dini olarak sahip olduğu prestijin, önemli bir ihtida nedeni olduğunu, Müslüman nüfusun artması ile birlikte resmi onayın mühtedi sayısının giderek artmasının en önemli nedenleri arasında olduğunu belirtmekte."¹⁷¹

Evlilik de önemli bir ihtida nedeniydi. İslam hukukuna göre Müslüman bir kadının, gayrimüslim bir erkekle evlenmesi haramdı. Hukukçular buna gerekçe olarak; Müslüman kadınların iman etmedikçe müşrik erkeklerle evlenmelerini yasaklayan ayetle(el-Bakara 2/221), hicret eden mümin kadınların kâfirlere geri gönderilmemelerine, bunların birbirine helal olmadıklarına dair ayeti (el-Mumtehine 60/10) ve sahabe uygulamasını delil göstermişlerdir. Ayrıca kadının inancı konusunda kocasının baskısına maruz kalabileceğini ve çocukların küfür üzere yetiştirilebileceğini söylemişlerdir.¹⁷²

¹⁶⁹ Osman Çetin, a.g.e. , 72

¹⁷⁰ Kamil Çolak, a.g.e. , 99

¹⁷¹ Heath W. Lowry, a.g.e. , 124

¹⁷² Ahmet Özel, a.g.m., 425

Müslüman bir erkek için durum farklıydı. Müslüman bir erkek, gayrimüslim bir kadınla evlenebilirdi ve eşini Müslüman olmaya zorlaması yasaktı. İslam hukukunda “bizim lehimize olan, gayrimüslimlerin de lehinedir, aleyhimize olan onların da aleyhinedir” anlayışı geçerliydi.¹⁷³

Evlilik nedeni ile olan ihtidalara örnek verecek olursak; 28 Eylül 1681 tarihinde Bursa Kocanaib Mahallesi'nde oturan Serkiz kızı Meryem Müslüman olmuş ve İhsan adını almış. Hâkim küçük kızlarının da ihtidasına hükmederek Ayşe adını verip kızı annesine teslim etmiş. Ayrıca İhsan'ın Hıristiyan olan kocası Şahin'den ayrılmasına karar vermiş. Bu olaydan 45 gün sonrasına ait ihtida ilamında; “Kocanaib Mahallesinde sakine mezbûre İhsan'ın zevci Şahin veledi Abraham nam zimmî şeref-i İslam'la müşerref olub Mustafa tesmiye olup, zevcesi mezbure İhsan'a akd-i cedit olundu”. Mustafa karısı ve kızı ile birlikte olabilmek için ihtida etmiştir.¹⁷⁴

Müslüman bir erkekle evlenen kadının, ihtida mecburiyeti olmamasına rağmen, kadınlarında ihtidasına rastlanılmaktadır. Herhalde bir Müslüman'la aynı çatı altında yaşayan kadın, İslam dininin güzelliklerinden etkilenmiş ve ihtidayı seçmiştir. “Çeribaşı Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem din-i İslam'ı kabul ve Mehmed ismiyle tesmiye olunan kimesnenin zevce-i menkuhası dahi edyan-ı batıladan rücû' ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şahadeti meclis-i şer'de bi't-tav'ıha lisanıyla ikrar ve kalbi ile tasdik idüb ve talebiyle ismi Fatma tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu. 17 Rebiülevvel 1232”¹⁷⁵.Belgede de açıkça görüldüğü üzere İslam'ı kabul eden Mehmed'in eşi de İslam'ı kabul etmiş ve Fatma adını almıştır. Fakat belgede Mehmed'in ihtida tarihi verilmediğinden, Fatma'nın ihtidasının eşinin ihtidasından ne kadar süre sonra gerçekleşmiş olduğunu anlayamıyoruz.

¹⁷³ Yümni Sezen, a.g.m., 52

¹⁷⁴ Osman Çetin, a.g.e., 69

¹⁷⁵ Amasya Ş. S., 70 / 1

Aşağıdaki örneklerde ise bu durumu daha net olarak görmekteyiz. Kadınlar evliliklerinin hemen akabinde(1-2 ay sonra)ihtida etmişlerdir. İhtida, Müslüman erkek tarafından, evlilik için zorunluluk olmamasına rağmen, kadına bir şart olarak öne sürülmüş olabilir. “Kete(?) Kazası’nda Hateşi Karyesi(?) mütemekkinelerinden Merme binti Bedro nam Nasrâniye tarih günü bi-hidayetü’llâhü teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub talebiyle ismi Hadice tesmiye olduğu işbu mahalle kayd şüd 23 Şevval 1236” Hemen altındaki kayıta “Mühtediye-i mezbura 90 kuruş mihri mueccel tesmiyesiyle ve muaccele-i malume ile Es-Seyyid Lütfullah bin Es-Seyyid Ahmed’e huzur’u şer’de akdi nikah şüd 24 Şaban 1236”.¹⁷⁶ Yine benzer bir belgede “Bayezid Paşa Mahallesi reayasından topal Sirob nam zimmînin kızı Anna nam zimmîye edyan-ı batıladan teberrâ ve din-i İslam’ı kabul ve kelime-i şahadeti bittav’iha lisanen takrir edüb talebiyle ismi Hafiza tesmiye olduğu işbu mahalle kayd olundu. 9 Zilhicce 1253” . Hemen altındaki kayıta “Şeref-i İslam ile müşerref olan mezbur Hafiza hatun Şeyh Arif Mahallesi sakinlerinden Mehmed Emin İbn İbrahim nam kimesneye beş yüz guruş mihr-i muaccel ve müeccele tesmiyesiyle tarafeyn rızalarıyla şuhud mahzarında akd ve tezviç olunmağla bu mahalle kayd olundu. 9 Zilkade 1253”¹⁷⁷ Yukarıdaki kayıtlarda ihtida kayıtu önce verilmiş olmakla birlikte, evlilik tarihinin daha önce olduğunu görmekteyiz.

İhtida sonrası, Müslüman erkeklerle evlenen kadınların örneklerine; Kadıköy sakinlerinden Baklalı Çiftliği kethüdası Rüstem Ağa ile ihtida eden Rum Elenko’nun nikahlarını gösterebiliriz.¹⁷⁸ Hatta ihtida ederek Müslüman erkeklerle evlenmek isteyen Rum ve Ermeni kızlarını, bu düşüncelerden vazgeçirmek için papazların teşvikiyle hastane ve bimarhanelere gönderildiği, işkenceler gördükleri ve bu yüzden bu müesseselerin sık sık teftişe tabi tutulduğu bilinmektedir.¹⁷⁹

Netice olarak “evliliklerin”, ihtidanın sebepleri arasında büyük bir yer tuttuğunu görüyoruz. Arnold, bazı gayrimüslim hatta putperest erkeklerin sırf Müslüman bir kadınla evlenebilmek için ihtida ettiklerini ve Afrika’da, Hindistan’da

¹⁷⁶ Bursa Ş. S., C-31/ 1

¹⁷⁷ Amasya Ş. S., 75/ 2

¹⁷⁸ BOA,A)MKT.UM , 09/M/1272,209/45

¹⁷⁹ BOA,DH.EUM.3.Şb , 15/C/1336,25/22

bunun pek çok örnekleri bulunduğunu ve bu şekilde İslamlaşmalara oldukça sık rastlandığını belirtmektedir.¹⁸⁰

Esirlerin, kölelerin ve cariyelerin ihtidası da sıkça rastlanılan bir durumdur. Her türlü maddi güçleri ve hürriyetleri ellerinden alınan, gelecekleri açısından son derece karamsar olan bu insanlar telkine açık hale gelirler. Müslümanların bu kişilere davranış biçimi de önemlidir. İslamiyetçin köle azadına dair tavsiyeleri ve onlara iyi davranılması ile ilgili hükümleri, köle cariyelerin adeta ev halkından sayılmasına ve evin ferdi gibi davranılmasına neden olmuş, köle ve cariyelerde zamanla birlikte yaşadıkları Müslümanların etkisinde kalarak ihtida etmişlerdir. Ayrıca köle ve cariyeler ihtida karşılığı azad edilme ve kendileri ile hür kadınlar gibi evlenileceği teklifi ile karşı karşıya kaldıklarında, eski dinlerini muhafaza konusunda fazla ısrarcı olmamışlardır.¹⁸¹

Esir, köle ve cariyelerin ihtidasına örnek verecek olursak; “Mora muhacirlerinden İbrahim Ağa'nın Rumiyyet'ül-asl tahminen 20 yaşında cariyesini mezbur İbrahim azad edüp mezbure dahi şeref-i İslam ile müşerrefe olduğu bi'tav'ı's-sâf huzur'u şer'de ikrar ve itiraf ederek bi't-taleb ismi Fatıma tesmiye olunduğu kayd şüd 2 Muharrem 1245”¹⁸² Bu örnekte de görüldüğü üzere cariyenin azad edilmesi, ihtida için bir şart olarak öne sürülmüş olabilir. Diğer örnekler bakacak olursak: “Gürcüzade Necabetlü İbrahim Beğ hazretlerinin gulamı Dimitri meclis-i şer'e gelüb batıl dininden rücu ve hak dini kabul ve kelime-i tevhid ve kelime-i şahadeti lisanen takrir ve ... tasdik itmeğin mevlasının reyiyle marifet-i şer'le ismi Mahmud tesmiye olundu kayd şüd, 25 Safer 1233”¹⁸³ “Kapancızade Mehmet Efendi'nin gulamı Vaslo(?) nam kimesne şeref-i İslam ile müşerref olub ve talebiyle ismi Selim tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu. 21 Rebiülevvel 1232”¹⁸⁴ Bu iki örnekte ihtida eden kölelerin, sosyal statüsü iyi insanlar yanında çalıştıkları görülüyor. Daha önce de bu konuya değindiğimiz gibi bu kölelerin

¹⁸⁰ Osman Çetin, a.g.e. , 70

¹⁸¹ Osman Çetin, a.g.e. , 68

¹⁸² Bursa Ş. S., 303 / 1

¹⁸³ Amasya Ş. S., 70 / 109

¹⁸⁴ Amasya Ş. S., 70 / 109

etkilenme oranının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu köleler ihtida ederek, azad edilecekleri beklentisi içinde olabilecekleri gibi daha iyi şartlara kavuşabileceklerini de düşünmüş olabilirler. Zaten birinci örnekte geçen, “mevlasının reyiyle (efendisinin görüşü)” kelimesinden, kölenin ihtida için teşvik edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

İhtidaların çok çeşitli sebeplerden meydana geldiğini ifade etmiştik. Aşağıdaki örnekte de inancının boş olduğunu fark eden birinin ihtidasını göreceğiz. “Urfalı Sergiz zimmî hizmet eylediği zu'm (boş inanç) batıladan rücû' ve din-i Muhammediye'yi kabul İslam ile müşerref olub Muhammed ismiyle tesmiye kılındığı kayd şüd 1249”.¹⁸⁵

İhtida ilamlarında daha öncede ifade ettiğimiz gibi, büyük oranda sebep yazılmamakta. Fakat aşağıdaki belgede diğerlerinden farklı olarak, ihtidanın sebebine değinilmiş, kişinin hidayete erdiği ve yine farklı olarak kalp ile tasdik ettiği ifade edilmiş. “Osman Paşa mahallesinden taşçı Mıgırdıç'ın sulbi oğlu Kivirk zimmîye hidayet-i rabbani irtışüb, şeref-i İslam ile huzuru şer'de batıl dininden rücû' idüb hak dini kabul iderek kelime-i şahadeti dil ile ikrar ve kalb ile tasdik eylediğinden Mehmed ismiyle tesmiye olunduğu kayd şüd 8 Şevval 1250”¹⁸⁶

Osmanlı'nın hoşgörülü yönetiminin de ihtidalara neden olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Örnek verecek olursak, Bosna'da XII. yüzyılda Bogomil mezhebi gelişmeye başlamış, bütün baskılara rağmen Bogomillğin Balkanlarda yayılması önlenememiştir. Bogomiller uzun yıllar Katolik kilisesi ile Ortodoks Rum Kilisesi arasında ezilmişlerdir. İslamiyet'le, Bogomillğin karşılaşması bu ortam içinde olmuştur. Osmanlılar Balkanlar'a geçip özellikle ilk dönemlerde yerli halka geniş din özgürlüğü tanıyınca bu durum Bogomiller arasında adeta bir kurtuluş yolu olmuş ve Bogomillerin çok büyük bir kısmı ihtida etmiştir. Bosna'da İslamlığın geniş

¹⁸⁵ Tarsus Ş. S., 285 / 32 / 31

¹⁸⁶ Sivas Ş. S., 75 / 1

ölçüde yayılmasının ilk faktörü diğer dinlere nazaran, İslam'ın sahip olduğu geniş hoşgörü ve adalet anlayışıdır diyebiliriz.¹⁸⁷

Osmanlı idaresi altındaki gayrimüslimleri adaletle idare ediyorsa da, Müslümanların statüsü millet-i hâkime (hâkim millet) olarak daha iyiydi diyebiliriz. Bu durumda ihtidalar neden olmuş olabilir. Fakat daha önce millet sisteminde bahsettiğimiz gibi, bu durum XIX. yüzyılda neredeyse tam tersine dönmüştü. Bu yüzden incelediğimiz dönem için bu sebebin pek geçerli olduğunu söyleyemeyiz.

Ferit Duka, XV. ve XVIII. yüzyıllarda Arnavut nüfusunun İslamlaşması sürecini incelediği makalesinde, ihtidaların nedeni olarak; cizye vergisinin sürekli artması, kentlerde ulemanın ve İslam dini kurumlarının büyük miktarlarda çoğalması ve İslamiyet'in durumunun gittikçe sağlamlaştırılması, vakıf mülkiyetinin genişletilip güçlendirilmesi, Katolik kilisesi ve Ortodoks kilisesi arasındaki kavgaların kesintisizce gerginleşmesi v.b. gibi nedenleri göstermektedir.¹⁸⁸

İhtidalar; kültürel, ekonomik, siyasi, dini, sosyal ve psikolojik birçok nedenin sebep olabildiğini gördük. Bu nedenlerin bir kaç ihtidaya neden olabileceği gibi, sadece başlı başına tek sebep bile neden olabilir. İhtida i'lamlarında, ihtida sebeplerinin yer almayışı ve insanların kalbini Allah'tan başka kimse okuyamayacağı için, biz birtakım ipuçlarından yola çıkarak, bir takım tespitlere ulaşmaya çalıştık. İhtidalar sebep olarak, Osmanlı'da misyonerlik faaliyeti var mıydı? sorusu aklımıza gelebilir. Bu da diğer bir konu başlığı altında anlatılacaktır.

3. İhtida Baskısı ve Misyonerlik Çalışmaları:

Osmanlı devleti, hiçbir dönemde sistemli bir İslamlaştırma politikası izlemediği için, devlet eliyle misyonerlik yapılmamıştır. Osmanlı'da misyonerlik (tebliğ) faaliyetleri ile uğraşanlar var mıydı? Bu faaliyetlerin ihtidalar etkisi nasıldı?

¹⁸⁷ Yavuz Ercan, Devşirme, 702

¹⁸⁸ Ferit Duka, a.g.m., 1698

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasından söz ederken; Moğol tehlikesi üzerine Türkistan, Buhara, Irak, İran v.s. birçok bölgeden Anadolu'ya mutasavvıf ve dervişlerin geldiğinden ve "Kolonizatör Türk Dervişleri" olarak misyonerlik faaliyetleri yürüttüklerinden bahsetmiştik. Bu şeyh ve dervişler, zamanla veli olarak değerlendirilmişler ve hatta kendiler için menâkıb-nâmeler bile yazılmıştır. Bu menâkıb-nâmelerde velilerin üstün meziyetleri içinde en önemlisi olarak, o velinin pek çok gayrimüslimin İslam'a girmesine vesile olması ısrarla kaydedilmiştir. Bu velilerin dini tebliğde bulunmak için belli bir mekana bağlı kalmadıkları, ayin sırasında kiliselere gittikleri, dışarıda çarşı, pazar her yerde yoğun bir İslamlaştırma faaliyeti izledikleri bilinmektedir.¹⁸⁹

Eflâki, Mevlana'nın kerametleri sayesinde ihtida edenlerin çok fazla olduğunu bildirmiştir. Şeyh ve dervişlerin, İslamlaştırma faaliyetlerinde hoşgörülü bir tutum izlemeleri de, telkinlerinin tesirini artırmıştır.¹⁹⁰ Mevlana'nın sınırsız hoşgörü ve insan sevgisini şu satırlarından da çok rahatlıkla anlayabiliriz:

"Gel gel yine gel!...Her kim olursan yine gel!
Kafir ya Mecusî, puta tapan olsan da yine gel!..."

Şeyhlerine büyük bir bağlılık gösteren dervişlerin, onların bu İslamlaştırma usullerini benimseyip çok daha yaygın bir faaliyet içine girmiş olmaları da, misyonerlik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.¹⁹¹

Tekke ve zaviye mensupları, tekke dışında gösterdikleri faaliyetler yanında; coşkun ayinleri, kurdukları sosyal tesisler, hoşgörülü tutumları nedeni ile pek çok gayrimüslimi zaviyelerine çekiyor ve onların ihtidasına neden oluyorlardı. İhtida edenlerin de pek çoğu tekke ve zaviyelerde kalarak, gayrimüslim ırkdaşlarına karşı misyonerlik faaliyetlerine katılıyorlardı. Tekke ve zaviyeler, çevresini şenlendiriyor, pek çok kimseyi çekerek yeni iskan sahaları ortaya çıkarıyor,

¹⁸⁹ Osman Çetin, *An. İslamlaş.*, 185

¹⁹⁰ Osman Çetin, *An. İslamlaş.*, 186

¹⁹¹ Osman Çetin, *An. İslamlaş.*, 186

mevcutlarını ise geliştirip büyütüyordu. Tekke ve zaviyeler İslamlaşmadan Türkleşmeye, ziraattan askeri hizmetlere kadar pek çok sahada önemli görevler yapmış olan dini müesseselerdi.¹⁹²

Bu konuda araştırması olan, Ö.Lütfi Barkan, Rumeli'deki mühtedi sayılarında artışı dervişlerin faaliyetlerine bağlamaktadır.¹⁹³ Yoğun Hıristiyan nüfusu ile Balkanlar böyle faaliyetler için oldukça verimliydi. Heath W Lowry, büyük bir bölümü daha önce İslamlaştırılmış olan Anadolu'da ise, Pontus'ta bu imkanların bulunduğunu belirtmektedir. Şehrin yedi zaviyesinden beşinin, 1532 yıllarında çoğunluğu Hıristiyan olan doğu varoşlarında bulunmasını ve 1533 tahrir defterinde bu bölge sakinlerinde 55 tane veled-i Abdullah (Mühtediler büyük oranda baba adı olarak Abdullah adını almaktaydı. Bu konu daha sonra anlatılacak) bulunmasını, bu zaviyelerin misyonerlik faaliyetlerine bağlamaktadır. Hıristiyanların yerleşim yerlerinde yeni cami yapımı ve kiliselerin camiye dönüştürülmesini de, Trabzon'da bu dönemde faal bir misyoner faaliyetine bağlamaktadır.¹⁹⁴

Osmanlı'da organize tebliğ faaliyetleri, tekke ve zaviyeler çevresinde kuruluştan yıkılışa kadar devam etmiştir. Bunun yanı sıra, sevap kazanma niyetiyle bazı şahıslarında ferdi tebliğleri olmuştur. Özellikle köle ve cariyelerin, efendileri tarafından ihtida için teşvik edildikleri bilinmektedir. Fakat daha öncede ifade ettiğimiz gibi misyonerlik faaliyetleri hiçbir zaman devlet eliyle olmamış ve ihtida için halka baskı yapılmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde çok fazla gayrimüslim tebaa barındırmaktaydı. Osmanlı imparatorluğu bir devlet politikası olarak, gayrimüslimlerin iç anlaşmazlıklarına (özellikle dinsel) karışmadığından misyon hareketleri her dönemde yaygın olmuştu. Yalnız bu hareketler, yine gayrimüslim topluluklar arasında olmuştu. Çünkü İslam hukukunun mürtedler (İslamiyet'ten

¹⁹² Osman Çetin, *An. İslamlaş.*, 187, 189, 190

¹⁹³ Ö. Lütfi Barkan, *a.g.m.*, 279,386

¹⁹⁴ Heath W. Lowry, *a.g.e.*, 136

ayrılan kişiler) hakkındaki hükümleri açık ve kesindi (cezası ölümdü).¹⁹⁵ İngiltere, Fransa, Avusturya v.b. gibi Avrupa ülkeleri, irtibat cezasının kaldırılması için birçok defa nota vermişlerdir. XIX. yüzyılda zimmet kurumunda yapılan değişikliklerle yetinmeyen batılı ülkeler, isteklerini daha da artırmışlar ve dinden dönen Müslümanlarla ilgili şeriat hükümlerinin de uygulanmamasını isteyebilmişlerdir. Bu tekliflerinin altında da, Osmanlı topraklarında büyük ölçüde Hıristiyanlık propagandası yapan misyonerlerin çabalarını kolaylaştırma amacı yatmaktaydı. Müslümanların irtidat halinde idam edilmeyeceğini içeren bir taahhüt, kuşkusuz misyonerlerin daha etkili çalışmalarına yardımcı olacaktı.¹⁹⁶

1885'de İngiliz konsolosu Trotter, Müslümanların Hıristiyan olmaları konusunda yazdığı bir raporda, "Amerikan misyonerlerinin, bu tip din değiştirmenin sonundaki ceza nedeniyle, bu konuda çalışmaktan akıllıca kaçındıklarını" belirtmektedir. G. Bozkurt'a göre; Batılı ülkelerin, padişahın din değiştiren Müslümanlara ölüm cezasının uygulanmayacağı taahhüdünü alamamaları, ülkedeki misyonerlerin Müslümanları faaliyet sahalarından çıkarmalarına yol açmıştır. Şer'i bir devlette, şeriatın temel kurallarından birini uygulamamayı ilan etmek, devletin aslını inkar olurdu ki, hiçbir Osmanlı hükümeti birçok vaade rağmen buna kalkışmamıştır. Sadece devlet pratikte bu İslami kuralı uygulamamayı denemiştir.¹⁹⁷

İlber Ortaylı bu konuda çok farklı düşünmektedir. G. Bozkurt'un eserinde belirttiği; "Osmanlı'nın irtidat konusunda taviz vermediği ve Babiâli'nin bu ısrarının Protestan misyonerlerin faaliyetlerini engelleyerek faydalı olduğu" görüşüne katılmıyor. O'na göre; daha önce Katolik misyonerler, XIX. asırda da Protestanlar, birkaç vakaya rağmen kendilerine Musevi ve Müslümanlardan pek ruh katılmayacağını anlamışlar ve aslen faaliyetlerini de daha çok Arap Hıristiyanlar ve mezhep kavgaları içindeki Ermeni toplulukları üzerinde yoğunlaştırmış ve kısmen başarılı olmuşlardır. Bu alanda Balkan Ortodoksları ve özellikle Rumlar üzerinde

¹⁹⁵ Yavuz Ercan, XV.ve XVI.yy'da G. Müslimlerin Huk., İct., İkt. Durumu, 1128

¹⁹⁶ Gülnihal Bozkurt, G. Müslim Os. Vat. Huk. Durumu, 131,132

¹⁹⁷ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., 133

etkili olamamışlardır. O'na göre Tanzimat döneminde, tanassur (Hıristiyan olma) olaylarına Osmanlı devleti göz yummaktaydı. Bu konuda diplomatik ve idari kademelerde tartışılabilen ölüm cezasının pek uygulanmadığı, fakat toleransın veya umursamazlığın da resmen ilan edilip, göze gösterilmediği anlaşılıyor.¹⁹⁸

II. Mahmut, 1834 yılında Hıristiyanların mezhep değiştirmelerini yasaklayan ferman yayınlamıştı. 1844'te bu yasak da kaldırılmış, gruplar arası çatışma ve hadise çıkmadıkça Osmanlı bu gibi olaylarla meşgul olmamıştı. Bu kanunun kaldırılması için en çok uğraşan İngiltere, bunu din hürriyeti adına yapmamış, amacı ise Protestanlığın Osmanlı topraklarında daha kolay yayılabilmesi ve dinin de yardımıyla İngiliz politikalarının gerçekleşebilmesidir.¹⁹⁹

Yabancı devletlerin Osmanlı ülkesinde müesseseler kurmalarında, misyoner teşkilatlarının büyük katkıları olmuştur. Kurulan müesseselerin giderleri hep bu teşkilatlar tarafından karşılanmıştır. Kilisenin başlıca görevi çeşitli Hıristiyan toplulukları kendi cemaatlerine kazandırmaktır. Bu konuda Müslümanları kendi mezheplerine bağlamakta etkisiz kalmakla birlikte, Osmanlı topraklarındaki azınlıklar üzerinde hayli başarılı olmuşlardır. Böylece hem ticarete kendilerine yardımcıları yetiştirmişler, hem de siyasi alanda onların haklarını arama bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma fırsatı bulmuşlardır. Misyonerler yıllarca Türkiye'de Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık için okul, hastane açmışlar, ilaç getirmişler, modern tıbbi ve eğitimi kurmuşlardır. Bunun sebebi olarak da bu toprakların sahibinin Türkler olmadığını iddia etmişlerdir.²⁰⁰

Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin amacı, bir yandan modern eğitim kurumları vasıtasıyla insanların yaşayış ve düşüncelerini, gelenek ve alışkanlıklarını değiştirmek, onlara yeni bir biçim vermek, ticari ilişkileri geliştirmek şeklinde özetlenebilir. Osmanlı ülkesinde yabancı okulların açılmasında, Osmanlı Devleti'nin varlığına aykırı faaliyetlerin tertiplenmesinde, mensup oldukları dini yayarak

¹⁹⁸ İlber Ortaylı, a.g.m., 485

¹⁹⁹ G. Bozkurt, *G. Müslim Os. Vat Huk. Durumu*, 139

²⁰⁰ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler," *Türkler*, XIV, (Ankara 2002), 179

tabiiyetinde buldukları devletlerin çıkarlarını güden misyonerlerin önemli rolleri olmuştur. Müslümanları Hıristiyanlaştırma girişiminde bulunan misyonerler, amaçlarına ulaşamayınca, gayrimüslim Osmanlı tebaası üzerinde de faaliyetlerde bulunmuşlardır. Rum, Bulgar, Ermeni v.b. Hıristiyan toplulukların bulunduğu bölgeleri tek tespit etmişler, misyonlarını yerine getirmeye çalışmışlardır.²⁰¹

Misyonerler, teşkilatlarının bulunduğu ülkelerin desteğini alarak, adeta kendi devletlerinin Osmanlı ülkesine yönelik olan emelleri doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Bu arada Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan tebaayı paylaşma yarışına da girmişlerdir. Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya v.b devletlerin hem siyasi, hem de finansman bakımından destekledikleri misyonerler, sözde sosyal ve kültürel görünümlü müesseseler açmışlar, bu faaliyetleri de hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin çöküşüne, parçalanmasına ve yıkılmasına zemin hazırlamıştır.²⁰²

Osmanlı topraklarında, misyonerlerin faaliyetleri yerel konsoloslarca desteklenmekteydi. 1842'de Babiâli Kudüs'te bir Protestan kilisesi açılışına izin vermiş; İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan rahipler açtıkları çeşitli okul, kilise ve yetimhanelerde dini propaganda yapmışlardır. Âli Paşa, Müslümanları da Protestan yapma amacını güden bu çalışmalar konusunda "Osmanlı Devleti'nin, Islahat Fermanı'nda yer alan Osmanlı topraklarında tüm din ve mezheplerin serbestçe yerine getirilmesi konusundaki taahhüdüne uyduğunu, gayrimüslimlerin Avrupa'nın Hıristiyan ülkelerinde bulamayacakları hakları olduğunu, din ve mezhep hürriyetinin herhangi bir mezhebe hücum ederek veya ikna ile sonuca giden misyonerlerin faaliyetleri ile bağdaşamayacağını, hiç bir ülkenin bir başka dinin kendi ülkesinde yayılmasına izin vermeyeceğini" belirtmişti. Nitekim İngiltere'nin Halep konsolosu M. İkenes, 30 Haziran 1859'da büyükelçi H. L. Bulwer'e yazdığı raporda, Osmanlı Devletinde zaman zaman huzursuzlukların çok artmasının temelinde, din ve mezhep değiştirmelerin yattığını yazmaktaydı. Raporda

²⁰¹ Adnan Şişman, a.g.m., 179

²⁰² Adnan Şişman, a.g.m., 179

ayrıca, Amerikalı misyonerlerin gayretleriyle pek çok Ermeni'nin Protestan olduğu yazılıydı.²⁰³

Osmanlı hükümetinin misyonerlerin faaliyetleri konusunda oldukça hoşgörülü davrandığı, İngiliz Elçisi Bulwer'in 1875 tarihli raporunda açıkça ifade edilmiştir. "Türkiye'de İncil serbestçe satılır ve hatta basılmasına bile müsaade edilir. Her cins ve ulustan adamlar, hatta Türkler Protestan oluyorlar. Hiç bir taraftan baskı görmüyorlar. Bir iki yıldan beri Türk Protestanlar, kiliseye çevrilen bir İngiliz okulunda, her pazar günü iki defa Türkçe ibadet ediyorlar. Hakikati söylemek icap ederse, diyebilirim ki din-i Muhammedî erbabının Protestanlar hakkında gösterdiği müsaadat ve serbesti cidden takdire şayandır. Bu müsaadat ve serbestiye, Hıristiyan devletlerde bile tesadüf edilemez."²⁰⁴

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki; Osmanlı'nın engin hoşgörüsü, XIX. yüzyıl siyasi ortamı ile birleşince, misyonerler için uygun bir ortam oluşmuş ve yoğun bir misyon faaliyetine girmişlerdir. Dış güçlerin de desteğini almışlar ve bir nevi Osmanlı'nın parçalanmasında da rol oynamışlardır.

C. Mühtedilerin Toplumsal Tabanı:

1. Etnik, Dini Taban ve Toplumsal Konum:

Araştırmamızda Bursa, Edirne, Tarsus, Tokat, Kayseri, Bolu, Diyarbakır, Antakya, Konya, Trabzon, Sivas, Manisa, Amasya şer'iyeye sicilleri taranmış ve XIX. yüzyılın ilk yarısında (1800-1850) ki ihtida kayıtları alınmıştır. Bu ilamların tamamında, mühtedilerin etnik ve dini tabanı belirtilmediğinden, belirtilenleri baz alarak birtakım tespitlerde bulunacağız. Ayrıca il il değil, toplam ihtida kayıtları üzerinden değerlendirme yapacağız.

²⁰³ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., 136

²⁰⁴ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., 137

Tablo 1 - Mühtedilerin Milliyetlerine Göre Dağılımı

MİLLİYETİ	ERKEK	KADIN	TOPLAM	%
ERMENİ	27	6	33	% 22
RUM	15	7	22	% 15
YAHUDİ	5	-	5	% 4
BULGAR	1	-	1	% 0.6
BELLİ OLMAYAN	58	31	89	% 59
Toplam	106	44	150	% 100

Tabloda açıkça görüldüğü üzere toplam 150 mühtedinin 89 tanesinin milliyeti belli değil. Bu da bizim elimizdeki ihtida kayıtlarını baz alarak kesin sonuçlara ulaşabilmemize engel. Yine de tabloya bakacak olursak ihtidalarda Ermeni, Rum ve Yahudilerin birbirini takip ettiğini görüyoruz. Bu durum Osmanlıda nüfusun dağılımı ile paralellik göstermektedir. 1844 yılı nüfus sayımında Ermeniler % 6.9, Rumlar % 5.7, Yahudiler % 0.5'lik orana sahiptiler. Elimizdeki belgelerde diğer milletlere ait sadece bir kayıt olmasını (Bulgar), bu milletlerin nüfusunun azlığına ya da milliyeti belirtilmeyen grupta yer almalarına bağlayabiliriz. Yahudilerin sayı olarak azlığını ise, milli ve dini anlayışları açısından dış etkilere daha kapalı ve daha koyu taassup içinde olmalarına bağlayabiliriz.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi tüm ihtida vakalarının kayıtlara yansımaması, Çingeneler gibi bazı grupların devletçe millet olarak tanınmaması, elimizdeki i'amların sadece 61 tanesinde milletin belirtilmiş olması (% 41) bizim bu konuda net şeyler söylememize manidir.

Tablo 2: Mühtedilerin Eski Dinine Göre Dağılımı

ESKİ DİNİ	ERKEK	KADIN	TOPLAM	%
HİRİSTİYANLIK	6	20	26	% 17
MUSEVİLİK	5	-	5	% 3
DİNİ BELİRTİLMİYEN	95	24	119	% 80
TOPLAM	106	44	150	% 100

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 150 adet ihtida kaydının, 119'unda mühtedinin eski dininin belirtilmediğini görüyoruz. Genellikle kayıtlarda şahıs zimmî ifadesi ile nitelenmekte ve “ edyan-ı batılanın cümlesinden teberrâ ve şeref-i İslam ile müşerref olup” ya da “ batıl dini terk, hak dini kabul “ ifadeleri ile belirtilmektedir. Bu yüzden biz, eski dini belirtilenler üzerinden yani % 20'lik bir kısmın üzerinden değerlendirme yapacağız.

Osmanlı Devleti'nde tebaa müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Gayrimüslim nüfus içinde, Hıristiyan nüfus kesafet arz ediyordu. Tabloda da görüldüğü üzere toplam 31 mühtedinin eski dini belirtilmiş. Bunu % 100 olarak kabul edersek, bu sayı içinde 26 kişi ile Hıristiyanlık % 84 gibi bir oranda iken, 5 kişi ile Musevilik % 16 gibi bir orana denk gelmektedir. Bu oranlar Osmanlı da Hıristiyan ve Musevi nüfusları ile de paralellik arz etmektedir. Ayrıca daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Musevilerin dinine daha sıkı sıkıya bağlı olmaları da bu oranın düşük olmasına neden olmuş olabilir.

Dikkatimizi çeken diğer önemli bir hususta Hıristiyanların içinde, kadın mühtedilerin oranın % 77 gibi büyük bir orana denk gelmesi (Toplam 26 Hıristiyan mühtedi var. Bunu % 100 kabul edersek). Kadın mühtedilerin oranın fazlalığını ise, zorunluluk olmamasına rağmen evlilik nedeni ile olan ihtidalar ya da köle ve cariyelerin ihtidası olarak düşünebiliriz.

Mühtedilerin toplumsal tabanına gelince; elimizdeki belgelerde hep halktan kişilerin ihtidasına (bunların nedenleri ihtidanın sebeplerinde ayrıntılı anlatıldı) rastladık. Bunun 1800 – 1850 yılları arasında ki Osmanlı'nın siyasi durumu ile yakından alakalı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim XIX. yüzyıl Osmanlı üzerinde dış baskıların arttığı, azınlıkların dış güçler tarafından emellerine alet edildiği, Osmanlı'nın birtakım ıslahatlarla (Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi v.s) zimmîlere çok önemli haklar verdiği bir yüzyıldı. İhtidanın sebeplerini anlatırken, en önemli nedenlerin ekonomik ve siyasi çıkar elde etme olduğunu ifade etmiştik. Bu yüzyılda bu yüzden, ihtidaların daha farklı, hatta daha çok dini duygulardan dolayı olduğunu düşünebiliriz.

Kamil Çolak, Osmanlı'nın en güçlü olduğu XVI. yüzyılda ihtida eden insanlar arasında, mensup olduğu milletlerin ileri gelenlerine dair pek çok örnek vermiştir. Osmanlı'nın da vermiş olduğu ayrıcalıklarla bu insanlardan yararlanma yoluna gittiğini söylemektedir. XV. ve XVI. yüzyıldaki vezir-i âzamların çoğunun devşirme kökenli olduğunu da ifade etmektedir. Yetenekli oldukları takdirde devşirme olmayan mühtedilerin de, padişahlıktan sonra ki en büyük makam olan vezir-i âzamlığa kadar yükselebildiklerine yine eserinde yer vermiştir.²⁰⁵

XIX. yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum göz önünde bulundurulursa ihtidanın toplumsal tabanının neden yön değiştirdiği daha rahat anlaşılabilir.

2- Mesleki Taban:

Osmanlı millet sistemi anlayışı çerçevesinde gayrimüslimleri her alanda istihdam etmiş, özellikle mühtedi oldukları takdirde çok kritik devlet görevlerine bile getirmiştir (örn.vezir-i âzamlık).

II. Abdülhamid dönemi, bürokrasiye baktığımızda bu dönemde memur sayısında ki artışa paralel olarak, taşra bürokrasisinde artan sayıda gayrimüslim istihdamı da dikkatimizi çekmektedir. Tanzimat'tan sonra meclis-i idareler ve Nafia ve Ziraat komisyonları, Menafi-i Umumiye Sandıkları gibi komisyonlarda ve Vilayet Temyiz Divanı ve karma ticaret mahkemelerinde gayrimüslim üyeler bulunmakta idi. Gayrimüslim memurlar merkezi idarenin temsilcileri olarak teknik ve fen dallarının dışında, silk-i adliyyede, dahiliye ve zabıtada çalışmaya başlamışlardı. Bu gelişmeleri sadece dış Hıristiyan devletlerin baskısı olarak nitelendirmek yanlış olur. XIX. asırda laik eğitim kurumlarında yetişen gayrimüslim gençlerin tıpkı Müslümanlar gibi hizmete girip, çeşitli yerlere tayini de söz konusu idi.²⁰⁶

¹⁹⁸ Kamil Çolak, a.g.e. , 108,109,110.

²⁰⁶ İlber Ortaylı, " II.Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler " **Sultan II.Abdülhamit ve Devri Semineri** , (İstanbul 1994) , 166,167,168

Osmanlıda yukarıda da ifade ettiğimiz şekilde, devlet memuriyetleri de dâhil çok çeşitli alanlarda hizmet yapan gayrimüslimlerin meşgul oldukları mesleklere bakacak olursak;

- a) **Rumlar:** Anadolu’ da çiftçi, tüccar ve küçük esnaftılar. Büyük şehirlerde ise bankacı, gemici, demir yollarında işçi, fabrikatör, tüccar ve özel mülkiyet sahibi kişilerdi. Ayrıca dericilik, avukatlık, doktorluk, bakkallık, yapıcılık, mobilyacılık, boyacılık, eczacılık, kasaplık, şimendifer ustalığı, vapur kaptanlığı yapıyorlardı.²⁰⁷
- b) **Ermeniler:** Anadolu’da çiftçilik, mahalli endüstri ve küçük ticaretle meşgul oluyorlar, büyük şehirlerde ise iç ve dış ticaret, sarraflık, kuyumculuk, bankerlik, müteahhitlik, mültezimlik gibi işlerle uğraşıyorlardı. Ermeniler arasında avukatlık, doktorluk, eczacılık, arzuhalcilik, el sanatları v.s gibi meslekler yaygındı.²⁰⁸
- c) **Yahudiler:** Yahudiler daha çok ticaretin yoğun olduğu büyük şehirlerde yaşıyorlar ve aktif olarak sermaye ile ilgili olan mesleklerde çalışıyorlardı.²⁰⁹ XVII. yüzyıldan itibaren sanat, ticaret, bankacılık ve serbest mesleklerde Rumlar ve Ermeniler tarafından ikinci plana itilmişler, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda büyük bir kısmı tenekecilik, hamamlık, seyyar satıcılık gibi niteliksiz mesleklerle ve dilencilikle geçinmeye başlamışlardır.²¹⁰

Ermeni, Rum ve Yahudilerin büyük bir imparatorluğunun koruyuculuğu altında, Osmanlı ekonomisiyle bütünleşmek suretiyle devletin en çok ihtiyaç duyduğu sermaye sahibi bir konuma yükseldiklerini görüyoruz. Gayrimüslim unsurun, bunun karşılığında sadece cizye vergisi ve ticarete Müslümanlardan % 1 oranında daha fazla ödedikleri gümrük vergisi ve mükellefiyetleri bulunmaktaydı. Bu ekonomik bütünleşme, iki taraf içinde faydalı sonuçlar doğurmuş, gayrimüslim unsur serbestçe ticaret yaparak zenginleşirken, gerek cizye ödeyerek, gerekse açık artırma yolu ile devlet teşebbüsü mukataa ve iltizam ihalelerine girerek devlet hazinesine

²⁰⁷ Ali Güler, a.g.e. , 172

²⁰⁸ Ali Güler, a.g.e. , 173

²⁰⁹ Ali Güler, a.g.e. ,173

²¹⁰ Sabri Sürgevil, “ Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler “ , *Türkler*, X, (Ankara 2002),254

büyük gelirler sağlamışlardır. Osmanlı'nın gayrimüslimlere yönelik istihdam siyasetinin bugün dahi birçok gelişmiş ülkeye örnek oluşturabileceği düşünülebilir.²¹¹

Birçok meslek kollarında, zimmîlerle Müslümanlar karışık olarak çalışabildikleri gibi, mesleki yönetim açısından da aynı esnaf şeyhine tabi olabiliyorlardı. Zimmîler, XIX. yüzyıldaki ıslahatlarla mali ve ekonomik yönden Müslümanlardan çok daha güçlü duruma gelmişlerdi.²¹²

Toplumun her kesiminden ihtida edenler olduğu göz önünde bulundursak, her meslekten de ihtidaların olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İhtida i'lamlarında, mühtedinin mesleğinin belirtilmesi bir kural olmadığından; en çok hangi meslek grubundan ihtida edenler olduğu, ihtida ile meslek arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı v.s gibi konular hakkında tespit yapamıyoruz. Mesleği belirtilen i'lam sayısının azlığını da göz önünde bulundurarak, tablo olarak değil de elimizdeki örnekleri vermekle yetineceğiz.

Elimizdeki belgelerin sadece 17'sinde (%11) meslek belirtilmiştir. Bunlardan 2 tanesi seyis²¹³, 1 tanesi dülger²¹⁴, 1 tanesi kütükçü²¹⁵, 1 tanesi balıkçı²¹⁶, 1 tanesi sandalcı zevcesi²¹⁷, 1 tanesi terzi²¹⁸, 1 tanesi kazzaz (ipekçi)²¹⁹, 2 tanesi gemici, 1 tanesi dellak, 1 tanesi seridar (sermayedar?), 1 tanesi kuyumcu (ticaret)²²⁰, bir tanesi bezzazistanda hacedi (kumaş tüccarı)²²¹ olarak belirtilmiştir. Ayrıca 3 belgede²²² ise mühtedilerin, sosyal statü açısından ileri durumda kişilerin ismi verildikten sonra, bu şahısların hizmetinde çalıştıkları ifade edilmiş. Hizmet ifadesi ile ne kastedilmek

²¹¹ Adnan Gürbüz, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Anadolu Toplumunda Gayrimüslimlerin Durumu: Amasya Örneği", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı IV, (İzmir 2000), 90

²¹² Rifat Özdemir, a.g.e., 127

²¹³ Bursa Ş.S., 303 / 711 (8 ?), Amasya Ş.S, 70 / 2

²¹⁴ Bursa Ş.S, 303 / 711 (8 ?)

²¹⁵ Tarsus Ş.S, 289/ 94/368

²¹⁶ Kayseri Ş.S, 196 / 1

²¹⁷ Kayseri Ş.S, 196/ 1

²¹⁸ Konya Ş.S, 68 / 2

²¹⁹ Manisa Ş.S, 274 / 1

²²⁰ Manisa Ş.S, 260 / 177

²²¹ Edirne Ş. S., 282 / 198

²²² Bolu Ş.S, 851 / 1, Diyarbakır Ş.S. , 603 / 1, Amasya Ş.S, 75 / 1

istendiği kesin olarak anlaşılacakla beraber, ev hizmeti, ayak işleri ile alakalı olduğu düşünülmektedir.

Elimizdeki belgelerde de görüldüğü üzere, çok farklı mesleklerden ihtidalara rastlanılmaktadır. Bunun nedeni, gayrimüslimlerin birçok meslekte istihdam edilmeleri hatta bazı mesleklerde Müslümanları bile geride bırakmalarıdır. Mühtedilerin mesleki tabanının oranlarını ise, i'lam belgelerinin hepsinde, meslek verilmediğinden dolayı veremiyoruz. Bu konuda unutulmaması gereken bir hususta Osmanlı'nın mühtedileri, en iyi yapabildikleri işler de istihdam etmeleri ve onlardan en iyi şekilde yararlandığı hususudur.

3- Yaş Tabanı:

İhtida i'lamlarında yaşın belirtilmesi bir kural değildi. Elimizdeki 150 adet i'lamın, 37 tanesinde (%25) mühtedinin yaşı belirtilmiş. Kalan 113 i'lamda (%75) ise yaş belirtilmemiş. Biz belirtilen%25'lik dilim üzerinden değerlendirme yapacağız.

Tablo 3- Mühtedilerin Yaş Gruplarına Göre Genel Dağılımı

YAŞ GRUBU	ERKEK	KADIN	TOPLAM	%
0 – 12	12	2	14	% 9
13 – 17	4	1	5	% 4
18 – 23	8	9	17	% 11
24 VE YUKARISI	1	-	1	% 1
BİLİNMEYEN	81	32	113	% 75
TOPLAM	106	44	150	% 100

Tablo 4 - Yaşı Belli Olan Mühtedilerin Birbirlerine Oranları

YAŞ GRUBU	ERKEK	KADIN	TOPLAM	%
0 – 12	12	2	14	% 38
13 – 17	4	1	5	% 13
18 – 23	8	9	17	% 46
24 ve Yukarısı	1	-	1	% 3
TOPLAM	25	12	37	% 100

Tablo 4'te yaşı belli olan mühtedilerin oranları görülmektedir. İlk dikkatimizi çeken 24 yaş ve yukarısının % 3 gibi çok küçük bir oranda olmasıdır. Bunun nedenini bu yaşlarda fikri şahsiyetin oluşmasına ve dini inanış konusunda iradelerinin kesinlik kazanmasına bağlayabiliriz. Değişimlere karşı genç kuşakların radikal, orta ve ileri yaş gruplarının ise muhafazakâr oldukları bilinen bir gerçektir. İhtida oranlarında da bu durum açıkça görülmektedir. Peygamberimizin İslam'ı tebliğ ettiği ilk yıllarda, gerek Mekke gerekse Medine'de de, O'na inananlar arasında gençlerin ilk sırayı almış olmaları da buna bir örnek olarak gösterilebilir.²²³

0 – 12 yaş grubunu oluşturan çocukların oranı ise % 38 gibi büyük bir oranda. Bu çocuklar içinde % 80 kadarı yetim. İhtidanın sebeplerinde de ifade ettiğimiz gibi bu çocuklar dini duygulardan ziyade, devlet güvencesine girmek için ihtidayı seçmişlerdir. Kalan % 20'lik kısmı ile ebeveyni İslam'ı seçtiği için, kendisinin de Müslümanlığına hükümlenmiş çocuklar. Osmanlı'da mühtedi çocuklarının ergenlik çağına gelene kadar, Müslüman oldukları kabul edilmektedir. Hatta bu çocuklar için müstakil ihtida i'lamı bulunmamakta, ebeveyni ile aynı i'lamda adları zikredilmektedir.

13 – 17 yaş grubundaki oran % 13 dolaylarında. Bu yaşlarda gencin ergenlik sorunları ile uğraşmasını, düşünce yapısının tam oturmamasını ve sürekli gelgitler ile uğraşmasını, oranın düşük olmasına neden olarak gösterebiliriz. Ayrıca yaşın küçük olması nedeni ile çocuk üzerinde ebeveyn kontrolünün hatta baskısının olmasını da neden olarak ekleyebiliriz.

Mühtediler içinde, yaş grubu olarak en büyük oranın % 46 ile 18 – 23 yaş arası olduğunu görmekteyiz. Çocukluktan çıkan genç önce kendi ruhsal yapısını, sonra da genişleyen periyotlarla hayatı ve çevresini inceleyerek muhasebeden geçirmektedir. Çocukluk döneminde hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan benimsenen inanç ve fikirler, gençlik çağında tenkit sürecinden geçirilmekte, akla yatmayan her şeye şüphe ve güvensizlikle bakılmaktadır. Gençlik döneminde insanlar, çevreden

²²³ Osman Çetin, a.g.e. , 44

gelen etkilere daha çok ilgi ve merak duymaktadırlar. Yeniliklere ileri yaştaki insanlardan daha açıktırlar. Bunalım ve arayış içinde olduğu bir dönemde önüne çıkan ve kafasındaki problemlere ışık tutan bir dine fazla tereddüt etmeden bağlanabilmektedirler.²²⁴ Bunların yanı sıra geleceğini garanti etmek, durumu düzeltmek v.b nedenlerle, ekonomik getirilerini düşünerek de ihtida edenler olabilir. İleri yaş grubunun, zaten ekonomik açıdan durumunu belli bir konuma getirebildiği düşünülürse; gençlerin bu açıdan daha çok beklentileri olduğu düşünülebilir.

4. Cinsiyet Tabanı :

Mühtedilerin kadın ve erkek sayısı açısından oranı nasıldı? İhtida kadınlar arasında mı, yoksa erkekler arasında mı fazlaydı?

Elimizdeki 150 belgeyi baz alarak, bu soruların cevabını verdiğimizde 106 sayısı ile % 71 gibi büyük bir oranda, erkek mühtedi sayısının fazla olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yalnız bunun Osmanlı toplum yapısının bir sonucu olarak erkeklerin daha ön planda olmasına bağlayabileceğimiz gibi, bütün ihtida olaylarının sicillere yansımamış olması dolayısıyla kadın mühtedi sayısının olduğundan az görünüyor olmasına da bağlayabiliriz. Kadın mühtedi oranının, 44 kişi ile % 29 oranında olması yine de önemlidir. Daha çok çevre etkisinde kalabilen, toplumun özelliklerini de dikkate alırsak kendi üzerinde daha az söz sahibi olan ve mevcut değerlerine duygusal olarak da bağlı olan kadınların, bu kadar radikal bir değişimde bulunabilmeleri önemlidir. Tabi konu Müslüman olma olunca, devletin de bunu destekleyeceğini çok rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mühtedilerin toplumsal tabanı anlatırken, unutulmaması gereken bir konuda mühtediler içinde pek çok köle ve cariyeye bulunmaktadır. Bunların hangi nedenlerle ihtida ettiklerine, elimizdeki belge örneklerini de vererek, ihtidanın dini, sosyal, psikolojik, kültürel sebepleri konusunda yer vermiştik. Bu yüzden yeniden bu

²²⁴ Asiye Cansu, Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'nun İslamlaşma Süreci ve İhtida Hareketleri (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1995, 36

konuya değinmeyi gerekli görmüyoruz. İslam dininin insana verdiği değere paralel olarak, köle ve cariyelerin Osmanlı'daki konumu Batı'dan çok farklı idi. İslamiyet'i seçtikleri zaman ise, bu konumları çok daha iyileşmekteydi.

D – Mühtedilerin Aldıkları İsimler ve Abdullah Meselesi:

TABLO 5 Mühtedilerin Aldıkları İsimler

A	Mehmed Hidayet 1
Abdullah 4	Mehmed Hurşid 1
Ahmed 10	Mehmed Necib 1
Ahmed Reşid 1	Mehmed Raşid 2
Ali 8	Muhammed 2
Aliyel Rıza 1	Mustafa 9
Ayşe 5	N
Ayşe Zarife 1	Nefisi 1
E	O
Emine 5	Osman 1
Emine Zibâ 1	Ö
F	Ömer 1
Fatma 19	R
H	Raife 1
Hafize 3	S
Halil 1	Salih 2
Hamza 1	Selim 1
Hatice 4	Süleyman 2
Hüseyin3	Ş
İ	Şaban 1
İbrahim 5	
İsmail 4	Y
K	Yusuf 7
Kerime 1	
M	Z
Mahmud 1	Zarife 1
Mehmed 27	Zekiye 1
Mehmed Ali 4	Zübeyde 1
Mehmed Arif 1	
Mehmed Emin 1	İsmi Belirtilmeyen 3(Erkek)

Tablo 6 - Erkeklerin Aldıkları İsimlerin % Olarak Oranları

YENİ İSİM	ALAN KİŞİ SAYISI	% OLARAK ORANI
Mehmed (İki isimliler dâhil)	38	% 36
Ahmed	11	% 10
Mustafa	9	% 8
Ali	8	% 7
Yusuf	7	% 6
İbrahim	5	% 5
İsmail	4	% 4
Abdullah	4	% 4
Hüseyin	3	% 3
Salih	2	% 2
Süleyman	2	% 2
Muhammed	2	% 2
Halil	1	% 1
Aliyel Rıza	1	% 1
Şaban	1	% 1
Ömer	1	% 1
Hazma	1	% 1
Osman	1	% 1
Mahmud	1	% 1
Selim	1	% 1
Bilinmeyen	3	% 3
Toplam	106	%100

Tablo 6 incelendiğinde mühtedilerin yeni isim olarak, İslam inancında önemli bir yeri olan isimleri tercih ettikleri görülmekte. Muhammed ismini direkt olarak alan mühtedi oranı % 2 iken, Peygamberimizin isminin diğer şekilleri olan Mehmed (% 36), Ahmed (% 10), Mustafa (% 8) isimleri çok büyük oranda tercih edilmiş. Kalan isimlerin ise Hulefâ-i Râşidîn'in isimleri başta olmak üzere, diğer peygamberlerin isimleri olduğunu görüyoruz. Ayrıca bir kişi ise Şaban ismini almıştır. O da Müslümanlarca kutsal sayılan Şaban ayına binaen bu ismi almıştır.

İsmin bir insanın hayatında ne kadar önemli olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, mühtedilerde yeni isimleri ile adeta yeni kimliklerini sergilemek istemişlerdir.

Tablo 7 - Kadınların Aldıkları İsimlerin % Oranları

YENİ İSİM	ALAN KİŞİ SAYISI	% OLARAK ORANI
Fatma	19	% 44
Ayşe	6	% 14
Emine	6	% 14
Hatice	4	% 9
Hafize	3	% 7
Zekiye	1	% 2
Zübeyde	1	% 2
Nefisi	1	% 2
Raife	1	% 2
Zarife	1	% 2
Kerime	1	% 2
Toplam	44	% 100

Tablo 7 incelendiğinde kadınların % 44 oranında, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) kızının ismi olan Fatma'yı tercih ettiklerini görmekteyiz. Bunu % 14 oranı ile Ayşe ve Emine isimleri izlemektedir. Hatice isminin oranı ise % 9'dur. Tabloda da açıkça görüleceği üzere, kadınlarda İslam inancında önemli yeri olan isimleri tercih etmişler bir nevi dini kimliklerini göstermek istemişlerdir. Elimizdeki örneklerde de eski ismi Meryem v.s. gibi olan kadınların yinede isim değişikliğinde bulunduğunu görmekteyiz.

İsim değişikliği mühtedinin, yeni kültür muhitine intibakını da kolaylaştırmaktadır. Mühtedi eski kişiliğini hatırlatacak temel öğelerden biri olan adını, dini ile beraber değiştirmekte, eski ve yeni hayatı arasındaki son köprüyü de

atmaktadır.²²⁵ Bu isim değişiklikleri ise tamamen kendi talepleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Nitekim belgelerin neredeyse tamamında ,bu durum “bi't-taleb ismi ” tesmiye olunduğu şeklinde açıkça görölmektedir.

Mühtediler genel geçer bir kural olmamakla birlikte, baba adı olarak ise Abdullah'ı kullanmaktaydılar. Abdullah ismini bazı mühtedilerin kendilerine isim olarak seçtikleri de görölmekteydi. (Tablo 6'da % 4 oranında)

Heath W.Lowry eserinde Abdullah ismi ile ilgili ilginç tespitler de bulunmaktadır. Bu konuda Victor Menage'nin “ İhtida Edenlerin Baba Adları ” adlı makalesine atıf yaparak; İhtida eden sıradan bir insanın baba adı olarak Abdullah'ı (Allah'ın kölesi) aldığı halde, yüksek düzeylere çıkanların (özellikle XVI. yüzyıldan itibaren) bu adın güzel biçimleri olan Abd-al-latif ve Abd-al-kadir gibi şekillerini kullandıklarını belirtmektedir. Baba ismi olarak Abdullah'ın kullanılmasının, mesela Mikloş oğlu Yusuf değil de, Abdullah oğlu Yusuf denmesinin ardında yatan temel nedenin, Hıristiyan geçmişin rahatsız edici etkisinden kurtulmak olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kâtiplerinde böylelikle garip baba adları ile uğraşmak gibi bir sıkıntıdan kurtulacağını eklemektedir. Trabzon Tahrir Defterleri'ni ayrıntılı bir şekilde inceleyen yazar, Abdullah baba adını kullananların % 99'unun mühtedi olduğu gibi bir tespite ulaşmıştır. Yazar İskender adının da baba adı olarak kullanılabildeğini, bunun ise bu ismin Türkler arasında yaygın bir ad olmasının yanı sıra, şehrin Ermenileri arasında da yaygın olarak kullanılmasını göstermektedir.²²⁶

XVI. asırda Manisa kazasını inceleyen, Feridun Emecen'in de bu konuda tespitleri bulunmaktadır.1531 ve 1575 tarihli Manisa Tahrir Defterleri'nde, baba adı olarak Abdullah'ı kullananların çokluğu yazarın dikkatini çekmiş fakat Hz. Peygamber'in ashabına oğullarınıza Abdullah adını koyun tavsiyesini de göz önünde bulundurarak, “veled-i Abdullah ” şeklinde kayıtlı şahısların tamamının mühtedi olamayacağını, nitekim defterler de ilk adı Abdullah olanlara da rastladığını belirtmektedir. Yazar veled-i Abdullahların asıl isimlerini tetkik edince, bunların

²²⁵ Osman Çetin, a.g.e. , 56

²²⁶ Heath W.Lowry, a.g.e. , 119,120,121

büyük kısmının, şehzade ve hanedan hizmetinde bulunup, onların beraberinde şehre gelen ve şehirde kalan, değişik menşe'li kimseler olduklarını görmüştür.²²⁷

Kamil Çolak'ın da bu konuda tespitleri bulunmaktadır. O mühtedilerin baba adı olarak yaygın bir şekilde Abdullah'ı kullanmalarına karşın, baba adı Abdullah olan herkesin mühtedi olmadığını ifade etmektedir. Abdullah adını mühtedilerin sadece baba adı olarak değil, kendi isimleri olarak da kullandıklarını, ayrıca bu ismin Müslümanlar arasında da yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir.²²⁸

Vakıflar ile ilgili çalışmasında Hasan Yüksel ise; vakıf kurucularını hür asıllı ve kul asıllı olarak değerlendirirken temel ölçü olarak vâkıfın baba ismini almıştır. Yazar, vâkıfın babasının ismi Abdullah veya Abdülmennan ise bu vakıf kurucusunu kul olarak değerlendirmiştir.²²⁹ Yani O'da bu baba adını kullananların mühtedi olduğunu düşünmektedir.

Ömer Lütfi Barkan ise, Abdullah oğlu olarak geçen herkesin mühtedi olduğunu kanıtlayamamış, fakat bunların çoğunun ya kendi istekleriyle İslamiyet'i seçmiş Hıristiyanlar, azat edilmiş mühtedi köleler ya da devşirme yoluyla İslamlaşmış kimseler oldukları üzerinde durmuştur. Bu adın kullanılma nedeninin ise, gerçek baba adının kaydedilmemesi olduğunu belirtmektedir. Barkan istisnaları da olmakla birlikte, bu baba adını kullananların mühtedi olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir.²³⁰

²²⁷ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası* , Ankara 1989, 60,61

²²⁸ Kamil Çolak, a.g.m. , 500 ,501

²²⁹ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1583-1683)*, Sivas 1998 , 46

²³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri " ,*Belgeler*, sayı 5-6 , (Ankara 1966),11,82

E – Şehirlere Göre Mühtediler :

TABLO 8 Mühtedilerin Şehirlere Göre Dağılımı

ŞEHİR ADI	ERKEK MÜHTEDİ	KADIN MÜHTEDİ	TOPLAM SAYI	%
AMASYA	20	13	33	% 22
BURSA	23	8	31	% 20
MANİSA	16	5	21	% 14
KAYSERİ	12	7	19	% 13
TARSUS	10	5	15	% 10
TOKAT	10	3	13	% 9
EDİRNE	4	2	6	% 4
TRABZON	4	-	4	% 3
DİYARBAKIR	3	-	3	% 2
ANTAKYA	1	1	2	% 1
KONYA	1	-	1	% 0.66
SİVAS	1	-	1	% 0.66
BOLU	1	-	1	% 0.66
TOPLAM	106	44	150	% 100

Tablo 8'e bakıldığında ilk gözümüze çarpan, değişik oranlarda da olsa, Anadolu'nun her yerinde ihtidaların gerçekleşmiş olduğudur.

Osmanlı devletinde, zimmîler genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinde gruplar halinde yaşarlardı. Şehirlerde kendi mahallerinde, kırsal kesimde kendi köylerinde yaşamlarını sürdürürlerdi. Müslüman mahallelerinde, Yahudi ve Hıristiyanların yaşamaları konusunda bir yasak yoktu.²³¹ Karışık mahalleler olduğundan daha öncede bahsetmiştik. Müslümanlarca kutsal sayılan şehirler dışında, yerleşim açısından bir kısıtlama getirilmemiştir. Fakat daha önce, Trabzon örneğinde verdiğimiz gibi devlet bazı şehirlerde sürgün v.s yöntemlerle gayrimüslim nüfusun kesafetini azaltmaya çalışmış fakat Anadolu'nun her yerinde değişik oranlarda da olsa, gayrimüslim nüfus yaşamaya devam etmiştir.

²³¹ Gülnihal Bozkurt, a.g.e. , 18

Tablo 8’de mühtediler arasındaki şehre göre dağılımındaki farklılığın, şehrin gayrimüslim nüfus sayısı ile orantılı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yalnız şu da unutulmamalıdır ki, tüm ihtida olayları kayıtlara yansımamakta, ayrıca gözümüzden kaçan belgelerin olabileceği de unutulmamalıdır. Tablo’da ilk sırayı alan şehirler içinde önemli ticaret şehirlerinin (Bursa, Manisa) bulunması da bir tesadüf değil, gayrimüslimlerin yerleşim yeri olarak daha ziyade ticaret şehirlerini seçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Anadolu’nun bütün bölgelerinden seçtiğimiz 13 ilde gördüğümüz şudur ki; her şehirde ihtida olayları olmuştur. Sayısal bakımdan farklılıkların ise şehrin siyasi, iktisadi, içtimai şartları ile yakından alakası olduğu görüşünderiz.

F- İhtidalar ve Zaman:

TABLO 9- İhtidaların Aylara Göre Dağılışı

AYLAR	ERKEK	KADIN	TOPLAM	%
MUHARREM	12	7	19	% 13
SAFER	5	9	14	% 9
REBİÜLEVVEL	7	2	9	% 6
REBİÜLÂHİR	8	1	9	% 6
CEMAZİYÜLEVVEL	12	5	17	% 11
CEMAZİYÜLÂHİR	7	-	7	% 5
RECEB	8	2	10	% 7
ŞABAN	6	7	13	% 9
RAMAZAN	4	3	7	% 5
ŞEVVAL	15	2	17	% 11
ZİLKADE	6	2	8	% 5
ZİLHİCCE	9	3	12	% 8
BELLİ OLMAYAN	7	1	8	% 5
TOPLAM	106	44	150	% 100

Tablo 9 incelendiğinde ihtidaların aylara göre dağılımı görülmektedir. % 13’lük oran ile ilk sırada Muharrem ayı, ardından % 11 ile Şevval ve Cemaziyülevvel ayı gelmektedir. Onları diğer aylar izlemektedir.

Ayların, ihtidaların meydana gelmesinde rolü var mıdır? Kanaatimize göre yoktur. Çünkü etkisi olsaydı, Müslümanlarca kutsal olan Recep, Şaban ve Ramazan (üç aylar) aylarının, çok büyük oranlarla diğer ayların önüne geçmesi gerekirdi. Bu aylarda meydana gelen ihtidaların rasgele olduğunu söylemek istemiyoruz. Müslümanların dini duygularından ve yaşantılarından gayrimüslimler, bu aylarda etkilenmiş olabilirler. Ama özellikle kutsal aylarda ihtidaların gerçekleştiğini söylemek güçtür.

Bu konuda çalışmaları olan Osman Çetin ve Galip Eken de, ayların ihtidaların gerçekleşmesinde önemli rolü olmadığı görüşündeler. Nitekim onların çalışmalarında da aylara göre dağılımda çok farklı sonuçlar elde edilmiş. Eğer ihtidaların gerçekleşmesinde ayların rolü olsaydı, herkesin aynı sonuçları alması gerekirdi.

TABLO 10 - İhtidaların Yıllara Göre Dağılışı

YILLAR	ERKEK	KADIN	TOPLAM	%
1798 – 1800	4	-	4	%3
1800 – 1810	7	7	14	%9
1811 – 1820	32	14	46	%31
1821- 1830	34	9	43	%28
1831- 1840	21	13	34	%23
1841 – 1850	2	-	2	%1
1851 – 1862	3	-	3	%2
Belli Olmayan	3	1	4	%3
TOPLAM	106	44	150	% 100

Tezimizin konusu, XIX. yüzyılın ilk yarısını (1800–1850) kapsamakta. Tablo10’da ihtidaların yıllara göre dağılımını görüyoruz. İlk sırada %31 oranıyla 1811-1820, 2. sırada % 28’le 1821-1830, üçüncü sırada % 23 ile 1831-1840 yılları gelmekte. Yani çok büyük farklar olmamakla birlikte ihtida oranları, 1840’lı yıllara gelirken yavaş yavaş düşmekte.1841-1850 yıllarında ise % 1’lik gibi bir oranla çok ani bir düşüş olmuş ve bu oran sonraki yıllarda % 2 ve % 3 ün üzerine çıkamamış. Tablo bize açıkça gösteriyor ki bu yüzyılda gerek dış baskılar, gerekse

gayrimüslimlerin sahip olduğu haklarındaki artış ihtidaların oranını giderek azaltmış,1839 Tanzimat Fermanı ile yasal olarak gayrimüslimlerin müslimlerle eşit, hatta önünde yer almaları ihtidaları % 1 oranına kadar geriletmiştir. Bu dönemde devletin ekonomik. siyasal çöküş içerisinde olması da, birtakım beklentiler sonucu yapılan ihtidaların önüne geçmiş, bunun yerine yabancı devletlerin yanında yer almayı çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır.1839 ve sonrasında ihtidanın çok düşük oranlarda da olsa devam ediyor olmasını ise, tamamen dini duygularla ihtida eden mühtedilerin varlığına bağlayabiliriz.

G – İhtidaların Gerçekleşme Süreçleri :

İslam dininde zorlama olmadığından ve Osmanlı'nın da bir Müslüman devlet olarak tebaası olan gayrimüslimleri hiçbir konuda baskı ve zorlamaya tabi tutmadığından bahsetmiştik. Hatta 1492'de İspanya ve Portekiz'de din değiştirme konusunda baskı gören Yahudilere, Osmanlı'nın kucak açmasını da buna örnek olarak gösterebiliriz.

Devlet, gayrimüslimlere zorlama yapmamakla birlikte, teşvik etmediğini söylemek güç olur. İhtidanın sebeplerini anlatırken çok ayrıntılı bir şekilde ifade ettiğimiz üzere nakit para yardımları yaparak, maaş bağlayarak, işe yerleştirerek, tımar toprakları tahsis ederek, hediyeler vererek bir nevi gayrimüslimleri Müslüman olma konusunda teşvik etmiştir. Bunun en eski örneğini ise Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde Müellefetü'l- Kûlub müessesesinde görmekteyiz. Ayrıca dini açıdan büyük sevap kazanacağına inanan kişilerin, maiyetinde bulunan köle ve cariyeleleri, azat edeceğini belirterek İslam'a teşvik ettiğinden de bahsetmiştik.

Yabancıların, Osmanlı'nın İslamlaştırma ve Türkleştirme politikası izlediği hakkındaki görüşlerinin ise objektiflikten uzak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim Osmanlı kuruluş döneminde, sınırlı bir şekilde uygulanmış olduğu sürgünlerle, fethettiği topraklara güvenli bir şekilde yerleşmeyi amaçlamıştır. Sürgünler sırasında halk, din değiştirme gibi bir teklifle karşı karşıya bırakılmamış, meydana gelen ihtidalar ise halkın tercihi olmuştur. Devşirme sistemi ise

ayrıntılarıyla anlattığımız üzere, devletin ihtiyaçlarından doğan bir uygulamadır ve çok sınırlı bir süre uygulanmıştır. Hatta birçok insan, getirilerini düşünerek çocuklarının alınması için büyük gayret sarf etmiş, belki de ocağın bozulmasının en büyük nedeni de bu usulsüz alımlar olmuştur. Devlet eliyle misyonerlik faaliyeti ise, hiçbir dönemde olmamıştır. Bu faaliyetler bireysel bazda sürdürülmüş, yabancıların Osmanlı topraklarında uyguladığı misyonerlik yanında çok sönük kalmıştır.

XIX. yüzyılda ise ihtida etmek çok sıkı kurallara bağlanmıştır. Hatta diyebiliriz ki, Müslüman olmak zorlaşmıştır. (XIX. yüzyılda İhtida Kayıtlarında Meydana Gelen Değişiklikler kısmında çok ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.) Tabii bu değişiklikler, ülkenin siyasi durumuyla yakından ilgilidir. 20 yaşın altındakilerin ihtidasının, velisinin isteğine bağlı olması, bürokratik işlemlerin uzun ve karmaşık hale gelmesi, ihtida baskısı olduğu yolundaki sık sık yapılan şikayetlerle alakalıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, devlet eliyle İslamlaştırma Osmanlı'nın hiçbir döneminde gerçekleşmemiş fakat İslamiyet'i seçen kişiler de birtakım politikalarla korunmaya çalışılmıştır. İhtidaların tamamı (ebeveyni Müslüman olup İslamına hükmolunan ve devşirme çocukları hariç tutarsak) kişilerin kendi tercihleri ile gerçekleşmiştir. İhtida kayıtlarının çoğunluğunda geçen, bi-hidâyet'üllâhi teâlâ kelimesinden de anlaşılabilir. Yani zimmînin Allah'ın hidayetine erişmesi sonucu İslam'a girdiği ifade edilmek istenmiştir. Ekler kısmında verdiğimiz ihtida i'lamlarında meydana gelen değişiklikleri gösteren belge örneğinde kişinin kendi isteği ile ihtida ettiği çok ayrıntılı bir şekilde görülmekte, hatta kişi neredeyse bunu kanıtlayabilmek için birçok bürokrasi kapısını aşındırmaktadır. Tabii bu durumun siyasi yapıyla alakalı olduğunu söylemiştik. Osmanlı hiçbir zaman bu konuda baskı yapmamakla birlikte, XIX. yüzyılda bunu kanıtlamak zorunda kalmıştır. Elimizdeki belgelerin bazılarında, zimmînin kendi rızasıyla ihtida ettiğinin özellikle belirtildiğini görüyoruz. Örneğin "Fil-asl Harputlu olub beş on seneden beri Adana Yenimahalle'de mütemekkin iken Tarsus'a gelmiş olub Ermeni Kirkor veledi Bolhus(?) nam kimesne milletvekili Beharoğlu Artin Çorbacı hazır bulunduğu kendi hüsnü rızasıyla huzur-ı şer'-i şerife gelüb din-i batılından rücû' ve din-i İslam'ı kabul idüb kelime-i şahadeti edâ ve ismi Mehmed tesmiye olunduğu kayd. Fi 2

Cemaziyelahir 1268.”²³² Yine örnekte, millet vekilinin de hazır bulunması önemli bir ayrıntı olarak dikkatimizi çekmekte. Ayrıca yaşı küçük mühtedilerin âkil ve baliğ oldukları da kayıtlarda belirtilmiş. Yani kendi kararlarını kendi verebilecek olgunlukta oldukları belirtilmiş. Örneğin “Adana mütemekkinlerinden olub devlet-i aliyye reayasından ve Ermeni milletinden Karabed veledi Pedro nam şâbb-ı emred meclis-i hatır lazımlü't-tevkîrde âkıl ve baliğ olduğu mukır ve mu'terif olduğu halde isbat kelimeteyn şhadeteyn ile İslam'ı kabul ve edyân-ı bâtilasından teberrâ eyleyüb İslam ile müşerref ve ismi Aliyel Rıza kılındığı kayd. Fi gurre-i Muharrem 1269.”²³³ Yukarıda örneklerini verdiğimiz belgelerden elimizde çok fazla sayıda bulunmaktadır.

Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönemlerde bile, hiçbir engel olmamasına rağmen din konusunda baskı yapmadığını göz önüne alırsak, XIX. asırda istese bile böyle bir baskı uygulamayacağı açıktır. En ufak bir açık yakalamak için, pusuda bekleyen yabancı güçlerin, bu dönemde en ufak bir hatayı da gözden kaçırmayacağını unutmamak gerekir. İslamiyet doğduğu günden itibaren, ihtida hadiseleri devam etmiş ve günümüzde de etmektedir. Osmanlı'nın da her döneminde ihtidalar olmuştur. İhtida sebepleri kısmında anlattığımız üzere evlilikten tutunda, ekonomik nedenlere, dini duygulara kadar pek çok nedenden ihtidalar meydana gelmiş, fakat bunlar kişilerin hür iradesi ile gerçekleşmiştir.

H – İhtida Sonrası Karşılaşılan Durumlar:

1- Kişisel Değişimler :

İhtidanın tek şartı, kelime-i şahadet getirerek Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektir. Bunun için bir törene gerek duyulmaz fakat en az iki kişinin de şahit olarak bulunması gerekirdi. Mühtediden ilk iş olarak gusül abdesti alması, daha sonra da dinin temel esaslarını öğrenmesi beklenirdi.

²³² Tarsus Ş.S. , 290 / 336/656

²³³ Tarsus Ş.S. ,290 / 197/414

Erkek mühtediden sünnet olması istenirdi²³⁴. Osmanlıda da durum farklı değildi. Mühtedinin ismi değişir ve istediği ismi alabilirdi. Daha önce isim konusunda ifade ettiğimiz üzere genellikle İslami isimleri tercih ederlerdi. Zimmînin, İslam dinine girmesi ile kılık-kıyafet yasağı, ata binme yasağı, yüksek ev inşa edememe vs. gibi yasaklarda otomatik olarak kalkardı. Hatta mühtedinin yeni sosyal çevreye uyumunu kolaylaştırmak için giysi ve para yardımları yapıldığından bahsetmiştik. Hukuki açıdan da, Müslümanlarla olan her türlü farklılık ortadan kalkardı. Müslümanlarla aynı vergileri vermek, aynı mahkemelerde yargılanmak hakkına sahip oldukları gibi, askerlik yükümlülüğü altına da girerlerdi.

Ekonomik statülerinde de değişimler görülebilmekteydi. Bu konuyu ihtidanın sebepleri kısmında anlattığımız için, ayrıntılı ifade etmeyeceğiz. Devlet, mühtedileri en iyi şekilde, yeteneklerini de dikkate alarak istihdam etmekteydi. Mühtedilere bir takım ekonomik imkanlar sağlanarak, hayatını rahat bir şekilde devam ettirebilmesine yardım edilmekteydi.

Dinin, bir insanın hayatındaki yeri tartışılmazdır. Din, sadece uhrevi açıdan değil sosyal, kültürel, siyasal yönden insanın benliğine etki edebilen bir faktördür. Dinini değiştiren mühtedi de, basit bir değişimden ziyade, tüm yaşantısını değiştirmekte yani mevcut kültürel, sosyal yapısında çok radikal değişikliklerle adeta yeniden doğmaktadır. Tabi bizim bahsettiğimiz, gerçek anlamda ihtida edenlerdir. Zahiren din değiştirenlerin çok büyük değişimler geçirmediği bilinen bir gerçektir. Bunu ileride anlatacağız.

Anadolu'nun Türkleşmesi bahsinde anlattığımız gibi, Anadolu Müslüman halkının büyük bir kısmı Türk olduğu için, ihtida eden bir kimse de en geç bir nesil sonra, yalnız dinini değil, dil, kültür ve geleneğini de değiştirmekte yani Türkleşmekteydi²³⁵. Bu da ihtidaların basit bir değişim değil, dönüşüm ve gelişim olduğunu göstermektedir.

²³⁴ Ali Köse, a.g.m. ,555

²³⁵ Yavuz Ercan, Devşirme , 691

2- Mühtedi- Çevre İlişkisi :

a) Mühtedi-Müslüman :

Millet sistemi çerçevesinde, müslim ve gayrimüslim gruplar ticaret, kefillik, borç alıp verme, evlilik vs gibi hayatın her alanında karşılıklı münasebetler içindeydiler. Gayrimüslimin din değiştirerek, İslamiyet'i seçmesi durumunda ise bu ilişkiler artmaktaydı. Çünkü mühtedi, artık bir Müslüman olarak yaşamak zorundaydı.

Kayseri zimmîleri üzerine çalışması olan M. Akif Erdoğan; Kayseri Müslüman Türk halkı ve yöneticilerinin mühtedi ve zimmîlere saygıyla davrandıklarını belirtmiştir. Kendilerine kafir, hınzır, mürted gibi aşağılayıcı kelimelerle hitap eden, Osmanlı memurlarını mühtedi ve zimmîlerin, şer'i meclise cezalandırılmaları amacıyla şikayet edebildiklerini, mal mülk edinme konusunda sınırlamalar konulmadığını, Müslümanlarla aralarında alışveriş, borç alıp verme gibi münasebetlerin her zaman olabildiğinden bahsetmektedir²³⁶.

Gayrimüslim iken bile her türlü münasebetlerin olabildiği bir toplumda, mühtedilerin bir kısıtlama ile karşılaşmasını düşünmek yanlış olur. Ayrıca ihtida edeni ailesi açık veya gizli olarak bünyesinden atabileceğinden dolayı, ihtida eden kimse ister istemez kendini Türk toplumunun içinde bulacak, yeni dininin icapları gereğince de yine Müslüman-Türkler ile sıkı münasebetler kurması gerekecektir²³⁷.

Osman Çetin, Müslümanların kendi aralarında olan bütün münasebetlerin, iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz yönleri ile aynen mühtedilerle, Müslümanlar arasında da yaşandığını belirtmektedir. Mühtedinin hür veya azatlı olmasının da bir önemi olmadığını eklemektedir. İki ayrı kitlenin birbirlerini kabul ettiklerine dair, en güzel örneğin ise evlilikler olduğunu, Müslüman erkek ve kadınların yeni ihtida

²³⁶ M. Akif Erdoğan, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmîleri ", *Kayseri Sempozyumu* , (Kayseri 1992), 75

²³⁷ Yavuz Ercan, *Devşirme Sorunu*, 691

etmiş azatlılarla evlenmelerinin toplumda sınıf farkı bulunmadığı, cemiyetin bu insanları reddetmeyeceğini göstermesi bakımından önemli olduğunu söylemektedir²³⁸.

Osmanlı millet sisteminde, bildiğimiz üzere insanlar müslim ve gayrimüslim olarak ikiye ayrılmaktaydı. Irk açısından bir ayrım söz konusu değildi. Gayrimüslim de, ihtida ederek Müslüman olması durumunda, her türlü statü farkları sona ermekte, Müslüman toplumla zaten mevcut olan ilişkiler daha da artmaktaydı.

Kendi isteği ile Müslüman olan kimselere, toplum tarafından oldukça sıcak davranılmakta, rahatlıkla kendi aralarına almaktaydılar. Mühtediler de Müslüman oldukları andan itibaren bir Müslüman gibi yaşamaya başlamakta, eski çevreleriyle ilişkilerini devam ettirebilmekle birlikte, tavır ve davranışlarına da dikkat etmek zorundaydılar²³⁹.

b) Mühtedi – Gayrimüslim:

İhtida, sadece fertle alakalı bir olaydı. Yani ebeveyni, eşi ve evlatları bağlamazdı²⁴⁰. Yalnız şunu da hatırlamak gerekir ki, ihtida eden kadınsa kocasından ayrılması gerekir, küçük çocuksa Müslüman ebeveynin himayesinde bırakılır ve onun dininden sayılır, köle ise azat edilmesi ya da bir Müslüman'a satılması gerekirdi.

Akif Erdoğan, eserinde ihtida sonrası mühtedinin evi ve ailesiyle olan irtibatını kestiğini belirtmektedir. Örnek olarak da Ali ismini alan Kayserili bir mühtedinin, İslamiyet'e geçtikten sonra hanımından boşandığını, kız kardeşiyle irtibatını kestiğini, toprağını sattığını ve cemaatini terk ettiğini kaydetmektedir. Kayseri mühtedilerinin karşılaştıkları en büyük meselelerden birinin ise, miras

²³⁸ Osman Çetin, a.g.e. , 74,75,76

²³⁹ Kamil Çolak, a.g.e. , 162

²⁴⁰ İlber Ortaylı, a.g.m. , 481

paylaşımı olduğunu, zira Müslümanların zimmi akrabalarından miras alamadığını da eklemektedir²⁴¹.

Yalnız biz yukarıdaki örneğin mühtedinin kişisel tercihi olduğunu düşünüyoruz. Mühtediler hayatın her alanında ister Müslüman, ister gayrimüslim olsun, herkesle ilişki kurmakta serbestiler.

1869'da çıkan Tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesi ile İslamiyet'i kabul edenlerin, eski tabiiyetlerini koruyabilmelerine de izin verilmişti²⁴². Bu yasa ile de onların geçmişinden, Osmanlı'nın rahatsız olmadığı görülmektedir.

Devşirmelerin asıllarını ve ailelerini unutmamaları da, onların gayrimüslimlerle olan ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir. Devşirme toplanırken çocuğun köyü, kazası, sancağı, anasının, babasının ve sipahisinin adları yazılır, doğum tarihi ile çocuğun vücut özellikleri de deftere kaydedilirdi. Bu konuda en güzel örnek Sokullu Mehmet Paşa'dır. Sırp Patrikhanesi 1459'da kapatılmış, kilise ve cemaatler Bulgar Kilisesi'ne bağlanmıştı. Yüz yıl sonra 1557'de Sokullu Mehmet Paşa, Sırp Patrikhanesi'ni Peç'de yeniden kurdurmuş, kardeşi Makarios'u da patrik olarak atamıştır. Görüldüğü üzere iki kardeşten biri devşirilmiş ve imparatorluğun en yüksek makamına geçmiş, diğeri ise eski dininde kalmış ve aralarındaki ilişki de sonuna kadar devam etmiştir²⁴³.

Müslümanların, gayrimüslimlerle münasebetlerini tamamen kesmeleri konusunda bir emir ve gelenek olmamakla birlikte, mühtedinin tercihleri bunu belirlemektedir²⁴⁴. Müslümanlarla olan ticari, iktisadi, hukuki münasebetler, aynı şekilde gayrimüslimlerle de devam ettirilmektedir. Hatta hukuki anlaşmazlıklarda da karşı karşıya gelmişler, mühtedilere ayrıcalıklı muamelede bulunulmamıştır.(İleride karşılaşılan problemler kısmında anlatılacak.)

²⁴¹ Akif Erdoğan, a.g.m., 75

²⁴² Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmt.*, 25

²⁴³ Yavuz Ercan, *Devşirme*, 718

²⁴⁴ Osman Çetin, a.g.e., 76

Kamil Çolak'ın bu konudaki tespitleri ilginçtir. O'na göre gayrimüslimler, kendi dinlerini hak ve doğru din olarak kabul ettiklerinden, mühtedileri şeytana uymuş olarak değerlendirmekte ve mühtedilerden birkaçının nadir de olsa eski çevreleri tarafından öldürüldükleri bile görülmektedir. Ancak siyasi gücün Osmanlı'nın elinde olması nedeniyle, mühtediler genel olarak eski çevreleri tarafından pek rahatsız edilememişlerdir. Ayrıca mühtedilerin, gayrimüslimlerle alenen konuşmalarından da Müslümanların hoşlanmadığından bahsetmektedir²⁴⁵. Biz bu tür menfi olayların istisna olduğunu düşünüyoruz.

3- Mühtedilerin Karşılaştıkları Problemler:

İslam dinine giren gayrimüslim için, hayat çok değişmiş olmakla birlikte devam etmekteydi. Tabi hayatın akışı içinde birtakım problemlerle karşılaşmışlar ve bunlarda sicillere yansımıştır.

Kadılar mühtedilere, yani yeni Müslüman olmuş kişilere karşı farklı bir tutum içine girmemişlerdir. Çoğumuzun aklına ayrıcalıklı muamelede bulunabilecekleri gelmesine rağmen, mevcut örnekler bunun aksini göstermektedir. Hatta mühtedilerin bile bu konudaki beklentilerinin gerçekleşmediği görülmektedir. Örneğin “Saime binti Murat adlı bir mühtedi, Pavlo veledi Yorgi aleyhinde babasından miras kalan evi fuzulen zapt ettiği iddiasıyla dava açmış, kadı davalı Pavlo'yu dinlediğinde iddianın üzerinden 20 yıl geçtiğini öğrenince, bu durum davanın düşmesi için bir gerekçe kabul edilmiştir.” Çünkü İslam hukukunda üzerinden 15 yıl geçen davalar, zaman aşımına uğradı. Yine “Lefkoşe'nin Kızılkale Mahallesi'nde oturan mühtediye Aişe binti Abdullah, kardeşinin oğlu Andrey'a'dan şikayetçi olmuştur. İddiaya göre; Andrey'a kendine ait bir ev ile 8 zeytin ağacının olduğu tarlayı zapt etmiştir. Andrey'a ise ev ve tarlayı 3 yıl önce, Aişe'nin kendisine sattığını söyleyerek, elindeki belgeyi göstermiştir. Aişe'de durumu itiraf etmiş ve mülklerin Andrey'a'nın olduğuna karar

²⁴⁵ Kamil Çolak, a.g.e. , 159,160

verilmiştir.” Bu davalarda ayrıca mühtedilerin akrabaları ile ilişkilerinin devam ettiği görülmektedir.²⁴⁶

Akif Erdoğan da yukarıdaki bilgileri doğrulamakta, Müslümanlarla zimmîler arasındaki davalarda, zimmîlerin hakkının yenmediğini ifade etmektedir. Zimmîlerde adaletine güvendikleri şer’i mahkemelere her konuda başvurarak, İslam hukukunun kendilerine de tatbikini istemişlerdir.²⁴⁷

Osman Çetin ise, mühtedilerin birtakım vergi problemleri ile de karşılaştıklarını, kendilerinden hala cizye alınan mühtediler olduğunu, mahkemelerde bu durumların halledilmesine karşılık, mühtedilerin bu durumlardan olumsuz olarak etkilendiklerini belirtmektedir. Ayrıca zorla ihtida ettirildikleri iddiasında bulunan bazı kişilerin, bu iddialarının devletten yeni haklar koparma planının bir parçası olarak bunu kullandıklarını belirtmektedir.²⁴⁸ Osmanlı’nın hiçbir zaman böyle bir muamele içinde olmadığından bahsetmiştik. Kişilerin haksız uygulamalarından doğan, birtakım istisnai durumlar olmuşsa da bunu genele yormak çok yanlış olur.

Mühtediler de, toplumun bir parçası olarak, zaman zaman birtakım problemlerle karşılaşmışlar, fakat Osmanlı’nın adil hukuk sistemi sayesinde bütün problemlerinin çözümünü arayabilmişlerdir. Haksız oldukları durumlarda da, ona göre muamele görmüşlerdir.

4- Mühtedilerin Dini Yaşantıları:

İhtidaların sebeplerini anlatırken; ihtidaların dini, ekonomik, siyasi birçok nedenden meydana geldiğini belirtmiştik. Tabî ki şunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz ki; dini duygularla ihtida eden mühtediler, dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken, zâhiren ihtida edenlerin böyle bir derdi olmayacaktır. Kişilerin ev

²⁴⁶ Kemal Çiçek, “İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşe Mahkemesi’nde Rumlar ve Türkler”, *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), 342,343

²⁴⁷ Akif Erdoğan, a.g.m., 75

²⁴⁸ Osman Çetin, a.g.e., 78,79,80

yaşantısı, mahrem alanlarını oluşturduğundan, dini yaşantılarını gözetlemek imkansızdı. İhtida eden kişilerin, kalplerini okumak da mümkün olamayacağından, bireyin dil ile bunu ifade etmesi yeterli görülmekteydi. Açıkçası devletin bunun takipçisi olduğunu da düşünmüyoruz. Neticede, İslam dini inanışına göre, herkes iyi ve kötü bütün yaptıklarının karşılığını, en adil bir şekilde öbür dünyada görecekti. Elimizdeki kısa ihtida kayıtlarından, mühtedilerin dini yaşantısı konusunda bir fikir sahibi olmak son derece güç olmakla birlikte, ihtidanın hangi sebeple yapıldığının bunda çok etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Küçük yaşta ailelerinden koparılarak, Türk ve İslam terbiyesi ile büyüyen devşirmelerin dini yaşantı yönünden, İslam'ı daha çok yaşadıkları görüşündeyiz. Çünkü yaşın küçük olmasının, bu konuda olumlu bir faktör olduğu görüşündeyiz.

Ayrıca Müslüman olan mühtedinin bu kararından dönmek gibi bir şansı olmadığını düşünürsek, kararından pişman olması durumunda ne derece dini hassasiyetleri gözeceği de şüphelidir.

I- Mühtedilere Sağlanan Kolaylık ve Yardımlar :

Osmanlı Devleti'nin, ihtida eden mühtedileri yalnız bırakmadığını, birtakım politikalarla onları korumaya çalıştığını daha önce ifade etmiştik. Kuşkusuz, en fazla korunmaya ihtiyacı olanlar ise yaşı küçük mühtedilerdi. Daha önce Tablo 4'te gördüğümüz üzere 0-12 yaş grubu mühtedi oranı %38, 13-17 yaş grubu ise %13 gibi bir orana denk gelmekte ve her ikisi %51 gibi büyük oran taşımaktaydı. Yani çocuk mühtedi sayısı çok fazla idi.

Devlet yaşı küçük olan mühtedileri, aynen devşirme çocuklarda olduğu gibi Türk ailelerinin yanına yerleştiriyor ve bu durum "Türk üzerine verme" tabiri ile ifade ediliyordu. Devletin bu uygulamadaki amacı ise, çocuğun hem bir çatı altında korunmasını sağlamak, hem de en iyi şekilde Türk ve İslam terbiyesi ile yetişmesini

sağlamaktı.²⁴⁹Mühtedi bir çocuğun koruyucu bir aile yanına verildiğini gösteren ayrıntılı bir belgeyi, Ekler kısmında vermiş bulunmaktayız. Yalnız önemli bir nokta vardı ki, mahkemeye intikal ettirilmeden ve hâkimin olumlu kararı olmadan, bir şahsın mühtedi bir çocuğu ne şekilde olursa olsun evine alması yasaktı. İslam hukukuna göre, hukuki tasarruflara ehil olmayan yetim ve kimsesiz, deli ve küçük çocukların işlerine bakmak, onlara vasi tayin etmek hususunda hâkim “velayet-i amme” hakkına sahipti.²⁵⁰

Ayrıca anne veya babasından biri ihtida eden çocuğun, genellikle Müslüman olan ebeveyne verildiğinden bahsetmiştik. Değişik uygulamalar olabilmekle birlikte, genelde bu kurala uyulmaktaydı. Amaç ise çocuğun küfür üzerine yetişmesini önlemektir.

Ayrıca devlet, evli çiftlerden kadın ihtida ettiğinde; hem İslam'ın hükmünü yerine getirmek, hem de mühtedi kadınların din ve iffetlerini korumak, baskı altında kalmalarını önlemek için, gayrimüslim erkeğin mahkemeye intikalini sağlıyordu. Üç kez İslam teklifi karşısında erkek Müslüman olmaz ise ayrılmasına karar veriliyordu. Ayrıca devlet yine aynı sebeplerle, Müslüman cariyelerin, zimmîlere satışını yasaklamıştı. Zimmîlerin elinde iken ihtida eden cariyelerin durumu ise farklıydı. Devlet, bu cariyelerin Müslümanlara satılmasını istiyor, böylece zimmîlerin mülkiyet haklarına da dokunmamış oluyordu²⁵¹.

Osmanlı döneminde gerek vakıf kuruluşları ile gerekse Müslüman halkın yardımları ile mühtediler ekonomik anlamda da yalnız bırakılmamışlardır. Mühtedi azadlılara, sahipleri tarafından kurulan vakıflarda görev verilmek veya doğrudan ev vakfedilmek suretiyle korunmaya çalışılmışlardır. Ayrıca bu şekilde hem vakıflar hem de halk tarafından yapılan maddi ve manevi yardımların, Müslüman olmak isteyenler için de iyi bir teşvik unsuru olacağı açıktır. Böyle bir psikolojik ortamda

²⁴⁹ Kamil Çolak, a.g.m. , 499

²⁵⁰ Osman Çetin, a.g.e. , 90

²⁵¹ Osman Çetin, a.g.e. ,94, 95,96

daha çok kimsenin ihtida edeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz²⁵². Vakıflar tarafından mühtedilere para fonu ayrılmasına örnek olarak Hacı İvaz Paşa vakfını örnek verebiliriz. Bu vakfın en önemli yönü, Din-i İslâmı seçen mühtedilere günde iki dirhem tahsisat ayırmasıydı.²⁵³

Sonuç olarak devlet İslamlaştırma politikası izlememesine rağmen, İslam ile şereflenen dindaşlarını yalnız bırakmamış, birtakım hukuki, sosyal ve ekonomik politikalarla yeni hayatlarına uyumlarını kolaylaştırmaya çalışmıştır. Tabi bu politikaların aynı zamanda ihtidaları teşvik etmiş olabileceğini de düşünebiliriz.

²⁵² Osman Çetin, a.g.e. , 97, 100,101

²⁵³ Hasan Yüksel , “ Hacı İvaz Paşa'nın Vakıfları ” , *Türk Yurdu*, XIX-XX, sayı 148, Ankara 2000,281

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DIŞ BASKILAR VE İHTİDALARA ETKİSİ

A-Yabancı Güçlerin İhtida Baskısı ve Buna Karşı Osmanlı Politikaları:

Osmanlı Devleti, çok geniş bir coğrafyayı kapsayan ülkesinde, en az 22 milletten ve farklı dinlerden insanları, millet sistemi sayesinde huzur ve güven içinde yaşatabilmeyi başarmıştı. Millet sisteminden ayrıntılı olarak daha önce bahsetmiştik. Yine XIX. yüzyılda Tanzimat ve diğer ıslahatlarla millet sistemin çok büyük değişikliğe uğradığından ve bu değişiklikte büyük payı olan dış güçlerden de bahsetmiştik.

Osmanlı, gayrimüslimleri hiçbir zaman din değiştirmeye zorlamamıştı. Belki de XIX. yüzyılda dış güçlerin, Osmanlı'daki emellerini gerçekleştirmek üzere çıkarları doğrultusunda kullandıkları, bünyesinden hiçbir şey kaybetmemiş gayrimüslim gruplarda, bu politikanın bir neticesiydi.

Zimmîlerin din ve vicdan hürriyetlerine getirilen belki de en önemli sınırlama, toplumun millet sistemine paralel olarak belli kompartümanlarda yaşamaları sonucu ortaya çıkan dengenin bozulmaması için, aynı din içinde mezhep değiştirmelerinin yasaklanmasıydı. Özellikle Osmanlı bu tavır içine XVII. yüzyıldan itibaren, Osmanlı zimmîlerini Katolikleştirme politikasına karşı tavır olarak girmiştir. ²⁵⁴ Rum Ortodoks Kilisesi de, Osmanlı'yı bu politikasında desteklemiş hatta zaman zaman bu konuda yardım bile istemiştir. ²⁵⁵ Tabi XIX. yüzyıl siyasi yapısında dış güçlerin baskıları ile bu yasak da kaldırılmış, hatta irtidat cezası bile uygulanamamıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı üzerinde her konuda dış güçlerin baskısının hissedildiği, hatta dış güçlerin Osmanlı politikalarını yönlendirdiği bir dönemdir. Osmanlı üzerindeki politikalarını daha rahat uygulayabilmek içinde, yüzyıllardır Osmanlı

²⁵⁴ Nuri Adıyeke, a.g.m. , 256

²⁵⁵ Gül Akyılmaz, a.g.m. , 679

topraklarında huzur içinde yaşamış olan dindaşlarını ve ırkdaşlarını kullanmışlardır. Tabi ellerinde en büyük koz olarak da din meselesini kullanmışlar ve Osmanlı'nın vatandaşlarını zorla ihtida ettirdiği, din konusunda baskılarda bulunduğu gibi haksız ithamlarda bulunmuşlar ve tarihte bilinen bir gerçekte "güçlü olan haklıdır" mantığından hareketle Osmanlı hep savunmada kalmış, ithamların yanlışlığını tüm dünya biliyor olmasına rağmen birçok ıslahatlar yaparak, bu konudaki baskıların önüne geçmek istemiştir. XIX. yüzyılda ihtida kayıtlarında yapılan değişiklikler konusunda da anlattığımız üzere, ihtidalar çok sıkı kurallara bağlanmış, neredeyse bir İslam ülkesinde Müslüman olmak zorlaştırılmıştır. Bu değişiklikler yine Osmanlı üzerindeki dış baskılar neticesinde gerçekleşmiştir.

Dış güçlerin ne gibi çıkarları olduğuna şöyle bir bakacak olursak; Fransa, eskiden beri Doğu'daki Katoliklerle ilgilenmekte ve bunu Osmanlı Katolikleri üzerinde de gerçekleştirmek istiyordu. Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksları himaye ediyordu. Çünkü Osmanlı Devleti, Rusya'nın dış politikasının ana amacını oluşturan Balkanlar ve Boğazlar'a sahipti. Rusya, Ortodoksları silah olarak kullanıp, bu politikayı gerçekleştirmek hedefindeydi. İngiltere, sömürgelerine giden yol üzerinde zayıf Osmanlı Devleti'nin bulunmasından memnundu. Zimmîleri koruma bahanesiyle, Osmanlı'yı ele geçirmek isteyen güçlü devletlere engel olmak için, Osmanlı Devleti'ni sürekli ağır bir baskı altında tutmuştur. Reformların gerçekleştirilmesi ve diğer güçlerin ellerindeki kapitülasyonlar ve başka gerekçelerin yok edilmesi de onun politikası için gerekliydi. Almanya ve Avusturya'da kendi halklarının destek ve ilgisini sağlama amacıyla da, Kutsal Yerler sorununu Osmanlı Devleti'nden kendi lehlerine, ferman alma çabalarıyla devam ettirmişlerdir. Yani tüm bu dış güçler, din gibi güçlü bir silahla gayrimüslimleri kendilerine bağlama çabası içinde olmuşlar, ayrıca menfaatlerini koruma bahanesiyle onları Osmanlı'ya karşı kıskırtmışlardır. Bu devletlerden hiç biri, bir diğerinin Osmanlı topraklarını paylaşmasına izin vermemişler, bu nedenle Osmanlı'nın ya yanında ya da karşısında yer alarak sürekli yerlerini değiştirmişlerdir. Ortak menfaatleri söz konusu olduğunda

ise, hemen birleşip birlikte baskı yapmışlardır. Ortaya çıkardıkları Doğu Sorunu, onların XIX. ve XX. yüzyıl dış politikalarının ana konusu olmuştur.²⁵⁶

Osmanlı XIX. yüzyılda, dış güçlerin kışkırtması sonucu, bağımsızlık için ayaklanan gayrimüslim gruplarla mücadele etmek zorunda kalmış, yapılan ıslahatlar ise sorunları çözümleyememiştir. Tüm bu sıkıntılara, halk içinden yapılan tepkilerde eklenmiştir. Gayrimüslimlere getirilen eşit statü hakları, hatta onların memleket meclislerine üyelik yoluyla idareye katılmalarını sağlayan yeni uygulamalar, mutaassıp Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Gayrimüslim üyelere, diğer Müslüman üyelerin muhalefet ettikleri konusunda, Rum patriğinin şikâyetleri bile olmuştur. Babıâli bu gibi gelişmeleri önlemeye çalışmıştır. Tanzimat ve diğer ıslahatlarla getirilen hürriyet ve eşitlik prensipleri de bazen gereğinden daha geniş yorumlanmış; Konya Çamardı Kazası, Meşeli karyesi köylüleri cizyenin artık kaldırıldığını ve ödemeyeceklerini söyleyerek ayaklanmışlardır. Tanzimat'ın getirmek istediği kurumlar çok yerde tepki doğurmuş ve yanlış anlaşılmıştır. Mesela Halep'te Hıristiyan cemaatler ile Müslümanlar arası sıkıntılar daha çok artmış ve 1853 yılı sonbaharı bundan doğan hadiselerle geçmiş ve devleti çok uğraştırmıştır. 1850 yılı temmuz ayında Trablusşam'da bir Hıristiyan cenazesini eskiden olduğu gibi katır sırtında değil, komşuların omzunda taşıyor diye bazı mutaassıp Müslümanların çarşı ortasında hücumuna uğramıştır.²⁵⁷

Görüldüğü üzere XIX. yüzyıl Osmanlı'da dış güçlerin yoğun baskısının olduğu bir dönemdir. Dış güçler bu dönemde, gayrimüslim grupları hedeflerine ulaşmak için kullanmışlar, onların haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı içişlerine daha çok karışmışlardır. Osmanlı'nın azınlıkları yeniden kendine bağlamak için yapmış olduğu ıslahatlar, sorunları çözmek yerine, yeni sorunlar eklemiştir. Daha önce Tablo 10'da gördüğümüz gibi, Tanzimat sonrası ihtidalar %1 oranına kadar gerilemiş, tabi bunda da yabancı güçlerin gerek misyonerlik faaliyetlerini artırması, gerekse dini duygular hariç artık ihtidaların teşvik edici bir yönünün kalmamış olması da etkilidir. Neticede yabancı güçlerin yanında yer almak, bu dönemde çok

²⁵⁶ Gülnihal Bozkurt, a.g.e. , 213,214

²⁵⁷ İlber Ortaylı, a.g.m. , 487

daha avantajlıydı. Ayrıca yine dış güçler ihtidaları önlemek için de gayret sarf etmekteydi. İhtida etmek isteyen kişilere aile ve çevresinden yoğun baskılar oluyor, devlete bu konuda şikâyetler gitmesine rağmen, devlet bir şey yapamıyordu. Hatta Osmanlı'yı bu konuda dünya kamuoyunun önünde güç duruma düşürmek için, çok çeşitli şikâyetlerde bulunuyorlardı. Devlette ihtida politikalarını yeniden düzenlemek zorunda kalmıştı (Bu konuda daha önce ayrıntılı anlatıldı). Hatta irtidat yasağı bile delinmiş, devlet bu cezayı kaldırmamakla birlikte uygulamamayı seçmişti. Yani dış güçler Osmanlı üzerindeki politikalarını başarıyla uygulamışlar, Osmanlı'nın buna karşı aldığı tedbirler ise yetersiz kalmıştı. Osmanlı'da ihtida baskısı olmamakla birlikte, bu konuda kendisine yapılan iftira ve baskıları sadece yalanlamakla yetinebilmiş, ihtida ile ilgili bürokratik işlemleri daha sıkı tutmuş, mevcut ihtida oranının ise %1'lere kadar gerilemesini önleyememiştir. Hatta Tanzimat sonrası ihtida oranındaki düşüşte, Osmanlı'nın gayrimüslimlere vermiş olduğu haklarında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

B- Eski Dini Gizli Olarak Koruma:

İhtidanın sebeplerini anlatırken, dini, ekonomik, siyasi birçok nedenden meydana geldiğini söylemiştik. Yani gerçek manada, Müslüman olmadığı halde, birtakım çıkarları gereği Müslümanmış gibi görünen insanlar bulunmaktaydı. Devlet de insanların kalplerini okuyamayacağından, şahısları dil ile Müslüman olduklarını belirtmesini yeterli kabul etmekteydi.

Yalnız, Osmanlı Devleti'nde çingenelerin istisnai bir durumu olduğu görülmektedir. Çingeneler buldukları ülkenin dinini kolaylıkla fakat zahiren kabul ederlerdi. Osmanlı'da çingenelerin bu durumunu bildiklerinden, onlara itibar etmemiş, Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen onlardan, cizye almaya devam etmiştir. Oysa cizye, Osmanlı Devleti'nde sadece gayrimüslim tebaadan alınan bir vergi türüydü. Bu durum çingenelerin din kisvesi altına girip, Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen, bunun devletçe kabul görmediğini göstermektedir.

Zaten çingeneler hiçbir zaman belli bir dine mensup olmamış, katıldıkları toplumların dinlerini zahiren kabul etmişlerdir.²⁵⁸

Dönmeler adı altında bilinen, Sabatay Sevi ve taraftarları da konumuza iyi bir örnek teşkil etmektedir. Gerçekte Müslüman değilken, çeşitli nedenlerle kendisini Müslüman gibi gösterenlere münafık adı verildiği halde, yalnız bu Yahudi zümresi “dönme” adı ile nitelendirilmiştir. Sabatay Sevi, İzmirli bir Yahudi ailesindendi. Öğrenimi sırasında Kabala'nın etkisinde kalmış, Yahudi milletini tekrar Kudüs'te toplama, Süleyman Mabedini ihya etme ve bütün insanları kurtuluşa erdirme gayesiyle kendisini Mesih ilan etmiştir. 1648 – 1666'da iki defa Mesihliğini ilan etmiş, taraftar toplarken bir yandan da Müslümanların ve bazı Yahudilerin de tepkisini çekmiştir. Şikayetler artınca iki defa sorguya çekilmiş, ilkinde hapis ve sürgün cezasına çarptırılmış, ikinci sorgusu sırasında, görünüşte Müslüman olmanın kendisine sağlayacağı imkanlardan faydalanma düşüncesi ile Müslüman olmuş ve Mehmet adını almıştır. Sabatay'ın taraftarlarından çoğu da onun yolunu takip etmiş, gerçekte Yahudi kalmakla birlikte görünüşte, Müslüman olmuşlar ve böylece dönmeler zümresi teşkil etmiştir. Sevi'nin ölümünden sonrada, taraftarları faaliyetlerine devam etmiştir. Bazı esaslar tespit etmişlerdir. Mesela her kabile reisi öğle ve ikinci namazlarını çarşı ve pazaryerlerinde kalabalıkla birlikte kılacak, hac mevsiminde durumu iyi olan üç beş kişi hacca gidecek, mevlid merasimlerinde cami ve tekkeler Mehmed Efendi'nin (Sabatay Sevi) cemaatiyle dolacaktı. Aralarında çıkan ihtilaflarla 1689'da ikiye ayrılmış, 1720'de ise üçe bölünmüşlerdir. Yahudilerin de kendilerinden farklı kabul ettikleri dönmeler, yarı Türk yarı Yahudi gizli cemaat olarak faaliyetlerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Bugün Türkiye'nin en etkili aydınları, gazete sahipleri ve köşe yazarları arasında dönmelerinde bulunduğu iddia edilmektedir.²⁵⁹

XIX. yüzyıl daha önce de ifade ettiğimiz gibi, yapılan ıslahatlarla Osmanlı'nın adeta yeniden şekillendiği bir dönemdi. Dini ve vicdani serbestlik, imparatorlukta o güne kadar görülmeyen ve tarihçiliğinde gözünden kaçan bir

²⁵⁸ İsmail Altınöz, a.g.m. , 431, 424

²⁵⁹ Abdurrahman Küçük, “Dönme”, TDVİA , IX , (İstanbul 1994), 518, 519, 520

gelişme ortaya çıkarmış ve o güne kadar dinini gizleyen ve şeklen Müslümanlığı kabul etmiş olan bazı gizli Hıristiyan cemaatler asıl dinlerini açıklamakta bir sakınca görmemişlerdir. İslam şeriatına göre, bir tanassur (Hıristiyanlaşma) sayılabilecek bu olayın ise pek öyle değerlendirilmediği ve hatta göz yumulduğu görülmüştür. Bunlar ise bazen cemaatler, bazen de Müslüman olan eski bir Hıristiyan'ın tekrar asli mezhebine veya başka bir kiliseye dönmesi gibi olaylarla ortaya çıkmış, yasak olan bir dinden başka bir dine geçme dahi görülmüştür. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde bir gayrimüslim sadece Müslüman olabilir, bunun aksi ise düşünülemezdi. 1859 yılı Nisan ayı başlarında Sadaret, Mabeyn-i Hümayun'a yazdığı arz tezkiresinde, Üsküb ve Prizren havalisindeki, bazı sözde Müslümanların din-i aslilerini ilan ettiklerinden söz etmekteydi. Bu tezkirede sözü geçen, Girid ve Trabzon vilayetlerindeki benzer vakalarda, buralarda da gizli Hıristiyan cemaatlerin varlığının bilindiği ve tanındığını göstermekteydi. İdare bu tür cemaatler hakkında bilgi edinmeye çalışmış, etnik ve dini menşeleri araştırılmıştır. Tanzimat döneminin bu konulara ilişkin belgelerinde tanassur olayları veya gizli Hıristiyanlığın görüldüğü köy adları verilmemektedir. Bu gibi yerleri bugünün yerel tarih araştırmacıları ortaya çıkarmaktadır. Arnavut tarihçi B. Graceni; Elbasan, İşkodra, Draç civarında bazı köylerde görünüşte İslam fakat aslında Ortodoks veya Katolik inançtaki köyleri tespit etmiş, bunları ise Avusturya ve Rusya arşivleri konsolosluk kayıtlarından çıkarmıştır. Köylerde camileri yok, sadece gizli kiliseleri varmış.²⁶⁰ Bu örnekler de bize gösteriyor ki, Osmanlı'da gizli din taşıyan birçok insan vardı. Bunlar XIX. yüzyılda mevcut siyasi ortamı da fırsat bilip, gerçek dinlerini açıklamışlardır. Osmanlı bu dönemde irtidat cezasını da uygulayamayacağından, bunda hiçbir sakınca görmemişlerdir.

Buraya kadar Müslüman görünüp de, gerçekte gayrimüslim olan kişilerden söz ettik. Fakat bu konuyla ilgili elimizde ilginç bir belge bulunmaktadır. Belgede; anadan doğma Hıristiyan olan Maryam, gizli olarak Müslümanlığa inanmakta ve belki de aile ve çevrenin baskısı ile bunu açıklayamamaktadır. İslamiyet'i gizli olarak yaşayan kız, 11 Ramazan 1252 (M.1935)'de bunu açıklayarak, Fatma adını

²⁶⁰ İlber Ortaylı, a.g.m. , 481, 483, 484

almıştır.²⁶¹ Tabii belgeden, ne kadar zamandır İslamiyet'i seçmiş olduğunu çıkarmamız mümkün olmamakla birlikte, Ramazan ayında bunu açıklamış olması da önemlidir. Bu belge aynı zamanda dış güçlerin ihtida baskısı açısından da güzel bir örnektir. Kız belki de ihtidasını açıklamakla birlikte, öldürülebileceğini dahi düşünmektedir.

Osmanlı'da da, her toplumda görülebileceği gibi din konusunda samimi olmayan insan ve cemaatler bulunmaktaydı. Özellikle bunların varlığı XIX. yüzyılın rahat ortamında, asıl dinlerini açıklamalarıyla ortaya çıkmıştır. Osmanlı dış güçlerin de etkisi ile bu gibi durumlara karşı çok fazla tepkili olamamış, İslam Hukuku'ndaki irtidat cezasını dahi uygulayamamıştır.

C-İrtidat Meselesi ve Osmanlı'daki Durumu:

İrtidat, İslam dinini terk etme anlamına gelmekte, İslam dininden çıkan kişiye ise mürted denilmekteydi. İrtidat suçunun genel olarak ölümle cezalandırılacağı üzerine görüş birliği bulunmakla birlikte, özellikle kadının cezai sorumluluğu tartışmalara neden olmaktadır. Erkek mürtedin ölümle cezalandırılacağı üzerinde görüş birliği vardı, kadın mürted konusunda ise üç ayrı görüş vardı. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine ve fakihlerin çoğunluğuna göre kadın da öldürülmeliydi. Hanefî mezhebi ise kadının öldürülmeyip, hapsedilmesini ve İslam'a dönmeye zorlanmasını öngörüyordu. Bu zorlamada her gün dayak cezasının da kullanılması söz konusuydu. Kadının irtidatında, diğer bir görüş ise kadınların köleleştirilmesi idi. Bu görüş ise Hz.Ebubekir'in bir uygulamasına binaen uygulanmaktaydı.²⁶²

İslam dini aynı zamanda sosyal ve siyasi bir sistemdi. İslam Devleti de bu dinin tatbik edildiği ülkeydi. İslam dinini kabul ettikten sonra, bu dinden çıkmak şeklinde tanımlanan irtidat, dinen çirkin sayılan ve sakınılması gereken fiillerin başında geliyordu. Kur'an, irtidatı kınanması gereken bir suç olarak kabul etmekle

²⁶¹ Kayseri Ş .S. , 200 / 3/10

²⁶² İrfan İnce, İslam Hukuku'nda İrtidat Suçu ve Cezası(Yüksek Lisans Tezi) , İstanbul 1995, 83, 84, 85, 86

birlikte, bu kınamanın dünyada ne şekilde gerçekleşeceğini, yani cezai müeyyidesini tam olarak belirtmemekteydi. İslam hukukçuları, irtidat cezasının şer'i dayanaklarını, Kur'an'dan ziyade Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde ve icma delilinde ararlardı.²⁶³

Osmanlı'da, bir İslam devleti olarak, ülkesinde irtidatı bir suç olarak kabul etmiştir ve bu konuda ceza vermekten geri durmamıştır. Fakat eklenmesi gereken bir nokta, mürtedlere hayatlarını kurtarmaları için son bir şans tanınmakta ve bunun için Müslüman olmaları teklif edilmektedir.²⁶⁴ Elimizde irtidatla ilgili belge örneklerini verecek olursak; "Medine-i Tarsus sakinelerinden olup, bundan akdem mürtede olan Meryem nam zimmîye müceddeden din-i batıldan rücû' ve din-i hakkı kabul ve lisaniyla kelime-i şahadet getirüb Emine tesmiye olduğu işbu mahalle kayd şüd. 3 Cemaziyelevvel 1225"²⁶⁵ "Bundan akdem Gülek mütemekkinlerinden olup Ermeni taifesinden Artin veledi Simon şeref-i İslam ile müşerref olmuş iken ma'azâllahü teâlâ merhum tekrar din-i batılına rücû' idüb mürted olmuş ise de bu defa meclis-i şer-i şerife gelüb din-i Muhammediye'yi kabul ve şeref-i İslam ile müşerref olup, ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu Fi 19 Muharrem 1257"²⁶⁶ "Fil – asl Rumelili olup Yorgi nam zimmî, bundan akdem şeref-i İslam'la müşerref oldu ise de bu def'a şeref-i İslam'dan çıkıp küfürle yine kefare dinine girib bu vecihle haber verilip mersum dahi dini küfrünü itiraf şer-i lâhık – birle tekrar hak dinini kabul birle müceddeden şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Ahmed tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 24 Rebiülevvel 1240"²⁶⁷ Bu belgelerden şahısların ne gibi cezalara çarptırıldığı ya da yeniden İslam dinine ölüm korkusu ile mi döndüklerini çıkaramayız. Üçüncü belgede mürtedin şikayet edilmesi ve daha sonra suçunu itiraf ederek, yeniden İslam'a dönmesini karşılayacağı cezadan korktuğu için olduğunu söyleyebiliriz.

²⁶³ İrfan İnce , a.g.e. , 161

²⁶⁴ Kamil Çolak , a.g.e. , 17

²⁶⁵ Tarsus Ş .S. , 286/ 229/346

²⁶⁶ Tarsus Ş. S. , 289/ 179/ 392

²⁶⁷ Manisa Ş. S. , 260 / 177

XIX. yüzyılda Osmanlı üzerindeki yoğun dış baskıdan söz etmiştik. Gayrimüslimlerin irtidatları ve onlara uygulanacak olan cezalarda yine bu dönemde Osmanlı'nın en çok başını ağrıtan konulardan olmuştur. Ölüm cezasının, zimmîlere uygulanması karşısında Batılı Devletler çok büyük tepki vermişlerdir. Bu tepkiler sonucu, Hıristiyanların mezhep değiştirmelerini yasaklayan ferman da kaldırılmıştır. Osmanlı irtidat cezasını ise kaldırmamakla birlikte, pratikte bu İslami kuralı uygulamamayı tercih etmiştir.²⁶⁸ Mürtedlerin canına ve malına zarar gelmeden, olay çıkmayacak bir mahalle nakli, bireysel ve topluca irtidatlarda Babîâli'nin çok dikkat ettiği bir husustu. Netice olarak, Tanzimat döneminde Osmanlı irtidat olaylarına göz yummaktaydı, çok tartışılan ölüm cezasını uygulamamakta, fakat bu konudaki politikasını ise bir İslam devleti olarak resmen ilan etmemekteydi.²⁶⁹

²⁶⁸ Gülnihal Bozkurt , a.g.e. , 130, 133

²⁶⁹ İlber Ortaylı, a.g.m. , 483 ,485

BEŞİNCİ BÖLÜM: GENEL HATLARIYLA GÜNÜMÜZDE İHTİDA:

İslamiyet doğduğu günden, günümüze kadar büyük bir hızla yayılmıştır. Özellikle güçlü Osmanlı Devleti'nin de İslamiyet'e katkıları büyük olmuştur. İslamiyet bugün de dünyanın en hızlı yayılan dini olma özelliğini korumaktadır.

Yapılmış olan bazı özel araştırmaların koyduğu sonuca göre Fransa'da 30.000 – 50.000, Almanya'da 5000, Hollanda da 5000, İngiltere'de 5000, Belçika'da 3000 ve Danimarka'da 3000 dolayında beyaz ırka mensup Avrupalı Müslüman olmuştur. Amerika'da ise bu sayının 40.000 ile 75.000 arasında bulunduğu tahmin edilmektedir. Uzakdoğu'da da bu rakam yine yüz binlerle ifade edilmektedir.²⁷⁰

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istatistiklerine göre 1980 – 1996 yılları arasında, bu başkanlığın yurt dışı temsilciliklerine 1871 kişi müracaat ederek Müslüman olmuştur. Yurt içi temsilciliklerine 1924 – 1996 arasında başvuranların sayısı ise 13.576'dır. Yurt içi ve dışında 1996'da ihtida eden 646 kişiden 483'ü kadın, 163'ü erkektir. Bunların çoğu Hıristiyan dininden gelmedir. İslam'a giriş nedenleri arasında ise ilk sırayı araştırma ve evlenme almaktadır. Yaş olarak en çok yirmi bir, otuz yaş grubunda görülmektedir.²⁷¹(Ayrıntılı bilgi için bkz. Asiye Cansu, Cumhuriyet Döneminde Anadolu'nun İslamlaşma Süreci ve İhtida Hareketleri, Bursa 1995)

Günümüzde Müslümanların ekonomik açıdan, gayrimüslimlerin çok gerisinde olduğunu göz önünde bulundurursak, ihtidaların siyasi ve ekonomik nedenlerden ziyade evlilik, eski dinden tatmin olamayarak yeni arayışlara girme, rüya v.s. gibi nedenler, ağır bir hastalık veya travma sonrası hidayete erme gibi çok çeşitli nedenlerden meydana geldiğini söyleyebiliriz. Batının maddi hayata olan aşırı bağımlılığı sonucu insan buhran ve bunalımlar içine girerek, psikiyatristlerin kapısını aşındırmakta, bunların bir kısmı ise Allah'ın hidayetine ererek gerçek kurtuluşa

²⁷⁰ Ali Köse , a.g.m. , 558

²⁷¹ Ali Köse , a.g.m. , 558

ermektedir. Sanat, spor, sinema camialarından birçok ünlünün İslamiyet'i seçmiş olması da, ihtidaları özendirilmektedir. Batı'nın İslam'a bakışı ise son derece çağdışıdır. Neredeyse bütün Müslümanları terörist ve ilkel insanlar olarak görmekte ve Müslümanların bu çağ gibi yükselişi karşısında, bir takım tedbirler almaya yönelmektedir. (Misyonerlik faaliyetlerini artırmak, başörtüsünü yasaklamak, İslamiyet'e karşı doğrudan karalama kampanyaları v.s.). Müslüman Türkiye'nin, AB kapısında uzun süre bekliyor olmasının en büyük nedenlerinden biri de yine halkının %99'u Müslüman olan bir ülke oluşudur.

Günümüzde nüfus cüzdanında dini İslam olmasına rağmen, Batı'nın Hıristiyan toplumlarından farklı yaşamayan insanlar bulunmaktadır. Bunların dini gerçekleri görerek, İslam'ı yaşamaya başlamalarını da bir ihtida olarak kabul edebiliriz.

Günümüzde Müslümanların çok iyi durumda olduğunu söylemek tabii ki çok zordur. Özellikle güçlü Batı'nın, Müslümanlara yapmış olduğu eziyetlere tüm dünya ile birlikte tanık olmaktayız. Buna rağmen yukarıda da vermiş olduğumuz rakamlar gösteriyor ki, İslamiyet çağ gibi büyümekte, her geçen gün ihtidalar artmaktadır. Hızla gelişen, zenginleşen dünya da insanlar birtakım manevi gerçeklerin farkına varmakta ve hak din olan İslamiyet'i seçerek, gerçek huzura ulaşmaktadır.

SONUÇ:

XIX. yüzyıl Osmanlı'nın siyasi, sosyal, ekonomik v.b. yönlerden birçok problemle karşılaştığı, güçlü Batı'ya karşı bir takım ıslahatlarla ayakta kalmaya çalıştığı bir asırdı.

Araştırmamızın konusunu, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki ihtidalar oluşturmaktadır. Biz konunun iyi anlaşılabilmesi için ilk bölümde İslamiyet'in doğuşundan, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına kadar geçen süreyi genel ayrıntılarıyla verdik. Bu süreç içerisinde bir takım teşvik edici unsurlar kullanılmasına rağmen, zorlamanın olmadığını tam tersi büyük bir hoşgörü olduğunu da gördük. İkinci bölümde ise, konumuzun ana teması gayrimüslimler olduğu için onların Osmanlı'daki statüleri, hak ve yükümlülükleri, XIX. yüzyıldaki durumlarını ayrıntılı inceledik. Daha sonra ise bir bütünlük içinde ihtidanın sebepleri, mühtedilerin konumu (etnik, dini, mesleki v.s), ihtidaların zamana, şehre, cinsiyete göre durumu, ihtida sonrası hayat gibi konuları ayrıntılarıyla inceledik. Dördüncü bölümde dış baskıların ihtidalara etkisini, gizli din taşıyanların irtidatlarının XIX. yüzyıldaki durumunu vermeye çalıştık. En son olarak da günümüzde ihtidanın durumundan kısaca bahsettik.

Araştırma esnasında gördük ki, Osmanlı'da gayrimüslimlere engin bir dini hoşgörü bulunmaktaydı. İhtidalar kişilerin ekonomik, siyasi, dini v.b. nedenlerle, kendi kişisel tercihleri sonucu gerçekleşiyordu ve bu durum sadece mühtediyi bağıyordu. Anadolu'da kitle halinde ihtidaların olmaması da önemlidir. Devlet baskı yapmamakla birlikte, ihtida sonrası mühtediyi yalnız bırakmıyor, bir takım politikalarla O'nun yeni hayatına adaptasyonunu sağlamaya çalışıyordu.

XIX. yüzyılda ihtida oranındaki düşüşün devletin siyasi ve ekonomik durumu ile yakından ilgili olduğu kanısındayız. Mevcut ihtidaların ise dini duygularla yapılan ihtidalar olduğunu düşünmekteyiz. Yine bu dönemde irtidatların görülmesi ve samimi olmayan Müslümanların bunu açıklamaktan çekinmemesi de yine devletin durumu ile ilgilidir. Zira devlet bu dönemde dış baskılar nedeniyle, irtidat cezasını

dahi uygulayamıyordu. İhtida ile ilgili bürokratik işlemlerde, bu dönemde çok sıkı tutulmuş, adeta Müslüman olmak zorlaşmıştır.

İhtidaları incelerken, Osmanlı'nın bizzat misyonerlik faaliyetinde bulunmamakla birlikte, teşvik edici bir takım unsurlardan faydalandığını; yabancıların ise özellikle XIX. yüzyılda bizzat devlet eliyle misyonerlik yaptıklarını gördük. İhtidaların günümüzde de olduğu gibi her insan arasında meydana gelebildiğini, cinsiyet açısından erkeklerin üstünlüğünün ise Osmanlı'nın sosyo-kültürel durumuyla yakından ilgili olduğunu gördük. Neticede günümüzde yapılan çalışmalarda kadın mühtedi sayısının, erkeklerin önünde olması da bunun göstergesidir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, bir İslam Devleti olan Osmanlı, inandığı dininde etkisi ile bünyesindeki gayrimüslim azınlıklara, hiçbir engel olmamasına rağmen din konusunda baskı yapmamış, buna rağmen vuku bulan ihtidalar ise çok çeşitli nedenlerden ve kişisel tercihler sonucu olmuştur. Osmanlı belki de böyle bir baskı politikası izlemiş olsaydı, XIX. yüzyılda başını ağrıtan azınlıklar sorunu olmayacak, günümüz etnik, dini haritası da daha farklı olacaktı. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, baskı ile sürdürülen bir yönetimi, 600 yıl devam ettirebilir miydi?

BİBLİYOGRAFYA**I - ARŞİV VESİKALARI :****Bursa Şer'iyeye Sicili (B.Ş.S.)**

324 / 98

303 / 711 (8)

C-31 / 1

C-22 / 530 (Ekler 2'deki belge)

Edirne Şer'iyeye Sicili (E.Ş.S.)

282 / 498

Tarsus Şer'iyeye Sicili (T.Ş.S.)

286 / 229 / 345

287 / 42 / 193

287 / 1 / 3

288 / 155 / 205

288 / 155 / 208

288 / 155 / 209

288 / 31 / 64

289 / 179 / 392

289 / 94 / 368

289 / 76 / 283

290 / 336 / 656

290 / 197 / 412

290 / 197 / 414

285 / 32 / 31

285 / 35 / 37

Tokat Şer'iyeye Sicili (T.Ş.S.)

70 / 220 / 1

36 / 1

26 / 3

19 / 1

14 / 1

6 / 1

Kayseri Şer'iyeye Sicili (K.Ş.S.)

208 / 1 / 2

200 / 3 / 9

200 / 3 / 10

200 / 3 / 11

200 / 2 / 3

200 / 1 / 231

196 / 1 / 1

196 / 1 / 2

196 / 1 / 3

196 / 1 / 7

196 / 1 / 8

193 / 1 / 1

179 / 280 / 303

184 / 1 / 2

184 / 1 / 3

184 / 2

191 / 1 / 2

191 / 1 / 4

191 / 1 / 6

Bolu Şer'iyeye Sicili (B.Ş.S.)

851 / 1

Diyarbakır Şer'iyeye Sicili (D.Ş.S.)

603 / 1 / 602

594 / 1

Antakya Şer'iyeye Sicili (A.Ş.S.)

12 / 3

14 / 296

Konya Şer'iyeye Sicili (K.Ş.S.)

68 / 2

Trabzon Şer'iyeye Sicili (T.Ş.S.)

1960 / 160

1964 / 190

Sivas Şer'iyeye Sicili (S.Ş.S.)

17 / 1

Manisa Şer'iyeye Sicili (M.Ş.S.)

253 / 1

274 / 1

274 / 2

260 / 177

Amasya Şer'iyeye Sicili (A.Ş.S.)

70 / 109

72 / 1

73 / 1

74 / 183

75 / 1

75 / 2

78 / 1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

MKT.MHM., 15 / L / 1313, 616 / 52

HAT, Hicri 1203, 203 / 10531

A / MKT.NZD., 25 / L / 1274, 256 / 99

HAT, Hicri 1225, 282 / 16758

Y..MTV., 01 / Ca / 1325, 299 / 1

A) DVN, Hicri 1270 , 100 / 5

A) MKT.UM., 09 / M / 1272, 290 / 45

DH.EVM.3.Şb., 15 / C / 1336, 25 / 22

Faruk Aburşu Arşivi (Ekler 1'deki Belge)

2- BASILI ESERLER:

ADIYEKE, Nuri, “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı**, IV, (Ankara 1999), 255-260

AKYILMAZ, Gül, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)**, sayı 38, (İstanbul 2001)

ALTINÖZ, İsmail, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, **Türkler**, X, (Ankara 2002), 422-432

BARKAN, Ömer Lütfi, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Vakıflar Dergisi**, II, (İstanbul 1974) , 279-304

BARKAN, Ömer Lütfi, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri”, **Belgeler**, sayı 5-6, (Ankara 1996), 1-479

BOZKURT, Gülnihal, “Osmanlı – Yahudi ilişkilerine Genel Bir Bakış”, **Belleten**, LVII, (Ankara 1994) , 539-563

BOZKURT, Gülnihal, **Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 – 1914)**, Ankara 1996

BOZKURT, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları – Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Ankara 1998

CAHEN, Claude, “Zimme”, **İ.A.** , XIII ,(İstanbul 1993), 566-571

CANSU, Asiye, **Cumhuriyet Dönemi’nde Anadolu’nun İslamlaşma Süreci ve İhtida Hareketleri (Basılmamış Doktora Tezi)**, Bursa 1995

ÇETİN, Osman, **Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı**, İstanbul 1990

- ÇETİN, Osman, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472 – 1909)**, Ankara 1994
- ÇEVİKEL, Nuri, “Kıbrıs Eyaletinde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri”, **Osmanlı**, IV , (Ankara 1999) , 277-285
- ÇİÇEK, Kemal, “İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları : Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler” , **Osmanlı** , IV, (Ankara 1999) , 334-350
- ÇOLAK, Kamil, “İstanbul'da İhtida Hareketleri (XVI. yüzyıl)” , **Osmanlı**, IV , (Ankara 1999) , 495-505
- ÇOLAK, Kamil, **XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri(Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara 2000
- DUKA, Ferit, **XV. ve XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler**, Ankara 1994
- EKEN, Galip, “Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri”, **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, (Manisa 1997) , 85-90
- EMECEN, Feridun ,**XVI. Asırda Manisa Kazası** , Ankara 1989
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara 2001
- ERCAN, Yavuz, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlar'daki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, **Belleten**, L. , sayı 198,(Ankara 1987) , 679-725
- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı II)**, (İstanbul 2000)
- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, **Belleten** , LV, sayı 213, (Ağustos 1991), 371-391
- ERCAN, Yavuz, “Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, **Belleten**, XLVII, sayı 188, (Ankara 1984), 1119-1149
- ERDOĞDU, M. Akif, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmîleri”, **Kayseri Sempozyumu**, (Kayseri 1992) , 71-76
- ERYILMAZ, Bilal, “Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı**,IV, (Ankara 1999), 236-241
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul 1992

- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Çingeneler", İ.A., III, (İstanbul 1945), 420-426
- GÜLER, Ali, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar**, Ankara 2000
- GÜNAY, Ünver -Harun GÜNGÖR, **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul 2003
- GÜRBÜZ, Adnan, "XV – XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Anadolu Toplumunda Gayrimüslimlerin Durumu: Amasya Örneği", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, IV, (İzmir 2000), 83-90
- GÜRSU, Orhan, **Günümüzde Tasavvuf Yoluyla İslam'a Yönelişin Sosyo-Psikolojik Analizi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Bursa 1999
- Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, II, İstanbul 1995
- İNCE, İrfan, **İslam Hukuku'nda İrtidat Suçu ve Cezası (Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 1995
- KAZICI, Ziya, "Osmanlılarda Hoşgörü", **Türkler**, X, (Ankara 2002), 221-231
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara 1988
- KÖSE, Ali, "İhtida", **TDVİA**, XXI, (İstanbul 2000), 554-558
- KURT, Abdurrahman, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Bursa 1998
- KÜÇÜK, Abdurrahman, "Dönme", **TDVİA**, IX, (İstanbul 1994), 518-520
- KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", **Osmanlı**, IV, (Ankara 1999), 208-216
- LINGS, Martin, **Hız Muhammed'in Hayatı**, İstanbul 1996
- LOWRY, Heath W. , **Trabzon Şehri'nin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461 – 1583)**, İstanbul 1977
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Anadolu (Tarih)", **TDVİA**, III, (İstanbul 1991), 110-116
- OCAK, Ahmet Yaşar, "XIII. ve XV. Yüzyıllarda Türk – Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", **Belleten**, LV, sayı 214, (Ankara 1991), 661-673
- ORTAYLI, İlber, "II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, (İstanbul 1994), 163-171
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, (İstanbul 1985), 996-1002
- ORTAYLI, İlber, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, (Ankara 1994), 481-487

- ÖZDEMİR, Bülent, “Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik’in 1840’lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri”, **Osmanlı**, IV, (Ankara 1999) , 262-268
- ÖZDEMİR, Rıfat, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara 1986
- ÖZEL, Ahmet, “Gayrimüslim”, **TDVİA**, XIII , (İstanbul 1996) , 418-427
- ÖZEL, Ahmet, “Dârulİslam”, **TDVİA**, VII, (İstanbul 1990)
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II , İstanbul 1993
- SAYDAM, Abdullah, “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu”, **Türkler**, XIII, (Ankara 2002) , 847-886
- SEZEN, Yümni, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu”, **Osmanlı**, VI, (Ankara 1999) , 43-54
- SHAW, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV ,(İstanbul 1985) , 1002-1007
- SONYEL, Salahi R., “Osmanlı İmparatorluğu’na Yapılan İlk Musevi Göçleri’nin Beş Yüzüncü Yıldönümü”, **Belleten**, LVI, sayı 215,(Ankara 1992) , 202-206
- SÜRGEVİL, Sabri, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudiler”, **Türkler**, X,(Ankara 2002) , 251-260
- ŞENER, Abdülkadir, “İslam Hukuku’nda Gayrimüslimler” , **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu-Tebliğler ve Panel Konuşmaları**,(İzmir 1983)
- ŞİŞMAN, Adnan, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler” , **Türkler**, XIV, (Ankara 2002) , 173-179
- YÜKSEL, Hasan, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**, Sivas 1998
- YÜKSEL, Hasan, “ Hacı İvaz Paşa’nın Vakıfları ”, **Türk Yurdu**, XIX-XX,sayı 148,(Ankara 2000),277-282
- TERZİ, Mustafa Zeki, “Samsun Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim – Gayrimüslim İlişkileri”, **Osmanlı**, IV, (Ankara 1999), 298-303
- TURAN, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1998
- TURAN, Osman, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, I, İstanbul 1998¹¹
- UZUNÇARŞILI, İ.H., **Osmanlı Tarihi**, I, Ankara 1994

EKLER

1- XIX.Yüzyıl İhtida İ'lamlarında Meydana Gelen Değişiklikleri Ayrıntılı Olarak Gösteren Belge:

Huzûr-ı Âlî-i Hazreti Kâim-ı makâm-ı Ekremîye

Ma'ruz-ı câriyeleridir;

Câriyeleri nefsi Kangal Kasabası ahalisinden olduğum ve âkile ve bâliğa ve sinnim rüşde munzam olub el-yevm On dokuz Yirmi yaşlarımda bulunduğum halde hiçbir sebebe müstenid olmayarak mücerred ilhâm-ı Rabbânî ve şeref-i İslâmiyet'le müşerref olmak üzere ihtidâ ideceğimden icâb-ı şerî'atin icrâsı hususunun lâzım gelen devâir-i "âidesine emir ve havâle buyrulmasını istirhâm eylerim. Ol bâbda emr u irâde hazreti menlehu'l-emrindir.

Fî 25 Kânun-ı sâni sene 319

Kasaba ahalisinde Ermeni Milletinden Tolyan Kerimesi Tohşin Cariyeleri Matlûb-ı Şâziye

2

Rızâyî suretle şeref-i İslâma ta'biyeti istid'aid en mezbûrenin sinn-i rüşde vâsıl olub olmadığıнын tedkîk ve tahkîki ve nüfusedeki kaydının da ihrâcî zımında evvela polis idaresine ve nüfusa fî sene...

3

Kayden lede'l-mürece'at Kangal Kasabası'nın on dördüncü numrolu hanede mezbûrenin ismi Tohşin binti Toros Üç yüz üç tevellüdüyle mukayyed olduğu kayden anlaşılmışdır. Ol bâbda ferman

Fî 25 Kânun-ı sâni sene 319

Kangal Kasabası Nüfus Memuru

4

Mezbûrenin ahvâli "ariz ve amîk lede't-tahkîk kendisinin on altı ve on yedi yaşında olduğu ve bir kimse tarafından dahl ve ta'arruz idilmeyerek kendisinin hüsn-i rıza ve ilhâm-ı Rabbânî ile şeref-i İslâmiyet'le müşerref olmaklığı arzu ve vicdâniyle tâlib bulunduğu tahkîkât-ı vâkı'adan anlaşılmağla icrâ-yı icâbı mütevakkıf rey'i "âli-i cenâb-ı Kâim-i Makâm-ı Ekremîleri bulunmuş olmağla ol bâbda fermân

Fî 25 Kânun-ı sâni sene 319

Komiser nâmına Polis Abdulhamid bin Mahmud

5

İcâbet-i mer'îsi îfâdan sonra Meclis-i İdâreye fî sene...

Kangal kasabası mütemekkinlerinden ve teb'a-i Devlet-i 'Aliyyenin Ermeni milleti nisvânından olub sâhib-i 'arzuhâl zâtı ta'rif-i şer'î ile mu'arrefe Toros nâm-ı diğêr Tolun kerimesi Toşşin nâm "âkile ve bâliğa ve sinni rüşdü münzam olduğunu ikrâr ve i'tirâfla kendüsünün mücerred ilhâm-ı Rabbâniyle ve şeref-i İslâm ile müşerref olmaklığını ve ism-i cedîdinin Şaziye tesmiye idilmesini arzu itmekle bâlalarında imza ve mührümüz mevcut zevât huzûrunda huzûr-ı şer'î şêrifde idare-i meclis hey'etinden faziletlü Müfti Efendi hâzır olduğu halde müsted'îye-i mezbûre bi'l-ma'âniye hakikaten cüssesinin bülûğa mütehammil olduğu müşâhede olunmuş müsted'î-i mezbûrenin takrîr-i meşrûhasına mürâca'at olunarak ahvâlen görülen lüzum ve ta'alluku hasebiyle kazâ-i mezkûrun Mancınık Karyesi ruhbanlarından rağbetli Manuk Efendi hâzır olduğu halde ifadesi istima" olundukda mezkûr arzuhâlin me'elini tekrar ederek şifâhen ve lisan-ı Türkî ile yine meclis-i ma'kud-ı mezkurda müsted'îye-i mezbure Şaziye ifadesinde mevhibe-i İlahî ve "inâyet-i Rabbânî ile ehl-i İslâm zümresi silkine idhal ve İslam'a lazım olan şerait vechiyle kendüsine îmân telkîn itmesini arzu itmekle bu misillü ihtidâ iden ve mühtediye olacaklar haklarında ki Mezahib Nizamnâmesi mucibince müsted'îye-i mezbureyi hâzır-ı bi'l-meclis olan ruhban efendi ile bir odaya konularak kezâ kisan-ı Türkî ve kelam-ı ermenî ile konuşdurularak takrir-i evveliyesini tekrar ve şeref-i İslâm ile müşerref olmak sözünden kat'an dönmeyeceğini isdar eylediğini ruhban-ı mumâileyh beraberinde gönderilen ümenâ-i şer' Hacı Salih Ağa birlikde huzur-ı şer'e gelerek keyfiyet-i mezkûreyi ikrâr yekdiğeri ifadelerini tasdik eylediklerini mübeyyin işbu varaka-i şer'îye bi't-tanzim temhir ve i'tâ kılındı.

Fî 23 Zilka'de sene 321 ve fî 27 Kanun-ı sâni sene 319

Kangal Pazar Piyade çavuşlarından Mustafa

Mancınık Karyesi Papazı Manuk-imza

Kangal Tahsilât Müfettişi Mahmud Safi bin Sa'id-mühür

İrad Meclisinden Kangal Ağası-zâde Hacı Salih bin Ahmed-mühür

Ed-dâ'i Müfti Veli bin Abdullah-mühür

Kangal Kazası Ed-dâf Nâib Es-Seyyid Mehmed Na'im-mühür

Mahlukata-ı takdim-i huzur-ı kâim-i makamîleri kılınan varakadan keyfiyet müstefâd-ı 'âlî buyrulacağı vechile muhtedî-i mezburenin huzur-ı şer'-i şerifde bizzat ve şifahen vermiş olduğu ifadesinden mücerred bir sebebe mebni olmayub kendi arzu-ı vicdâniyesi ve ilhâm-ı Rabbânî ile din-i Hakkı kabul eylediği tekrar tekrar istimâ' olunduğundan şer'an lâzım gelen mu'âmele icrâ ve telkîn-i îman itdirilmiş olub şer'an başka bir noksan ve mâni'i kalmadığı ve istid'âsında gösterdiği vechile nâm-ı cedîdinin de Şaziye tesmiye edildiği ma'rûzundan fermân

Fî 25 Kânun-ı sâni sene 319

Ed-dâ'i Müfti Veli bin Abdullah-mühür

Kangal Kazası Nâ'ibi Es-Seyyid Mehmed Na'im-mühür

Karar

Kangal Kasabasının Ermeni milletinden Torus nâm kimesnenin kerimesi Ruhşufe imzâsıyla virilen arzuhalde kendüsi âkile baliğa ve bâkire olduğundan ve elyevm on dokuz-yirmi yaşlarında bulunduğundan mahzan ilhâm-ı Rabbânî olarak İslâm şerefiyle müşerref olmak üzere ihtidâ ideceğinden bahisle icab-ı şer'isinin i'fâsı istirhâm olunmuş ve polis memurluğundan icra kılınan tahkikatında bir kimesne tarafından ta'arruzât ve teşvikât edilmediği dünya malı gözüne görünmeyüb din-i Ahmediyeyi kabul eylediğini ve isminin Şaziye tesmiye edilmesini dermeyân eylemekte bulunduğu ifâde ve sicil-i nüfusça da kasabanın on dördüncü hanesinde üç yüz üç tevellüdüyle mukayyed bulunduğu nüfus memurluğundan haber verilmiş ve 'ale'l-usûl Ermeni papasıyla heyet-i ruhbaniyelerinin meclise celbiyle tebliğ-i keyfiyet olunmuş muktezâ görülmesi üzerine burada mevcut bulunan Mancınuk Karyesi papası Manuk Efendi ve millet-i merkûmenin ruhban heyetinden birkaç kişi ile mezbure meclis-i idare odasına celb edilmiş papas ve heyet tarafından tasrih icra edilmek üzere yarım sa'atden ziyade mehil gösterilerek 'avdetlerinde meclis huzuruyla nasihatleri mezbûrenin kabul etmediğinden hükûmetce mu'âmele-i lazimenin ifâsı tabi'i idüğü papas ve sâire taraflarından dermeyân edilmiş hey'et-i 'âcizanemizde dahi kanâ'at hasıl olması üzerine müfti-i belde tarafından mezbureye telkîn-i din-i mübeyyen ifâ edilmiş olduğundan vilâyet-i celilece dahi mu'âmele-i

muktezâsının îfâsıyla nüfusca olan kayd-ı 'atîkinin tashih edilmesi hususunun bâ-makbuz vilâyet-i celîleye 'arz ve iş'ar buyrulması zikir olunmuştur.

Fî 28 Kânun-ı sâni sene 319

6

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Vilâyet-penâhîye

Kangal Kasabası ahâlisinden Ermeni milletinden Toros nâm kimesnenin kerimesi Ruhşufe imzasıyla virilen 'arzuhalde kendi âkile ve bâliğa ve bâkire olduğundan ve el-yevm on dokuz yirmi yaşında olduğundan ve hiç bir esbâba müstenid olmayarak mahzan ilhâm-ı Rabbâni olarak İslâmiyet şerefine nâ'il olmak üzere ihtidâ ideceğinden bahisle îcâb-ı şer'îsinin îfâsını istithâm eylemiş ve keyfiyet-i ahvâli li-eceli't-tahkîk Polis İdaresi'ne bi'l-havâle netice-i tahkîkât olarak mezbûrenin bir taraftan bir gûnâ ta'arruzât ve teşvikât görmediğini ve ancak Dîn-i Ahmediye'ye âşîka ve sâdîka olduğunu dermeyân eylediği ifade edilmiş ve nüfusca olan kaydının bi'l-müraca'a kasabanın sicil-i nüfusunda on dördüncü hânesinde bin üç yüz on tevellüdüyle mukayyed olduğu beyân olunduktan sonra mezbûre ile kasabada mevcut bulunan Mancılık Karyesi Papazı Manuk Efendi ve millet-i merkûmenin ruhânî hey'etinden bir kaç kişi meclis-i 'âcizânemize celb ve keyfiyet 'ale'l-usûl kendülerine tebliğ olundukda cevap olarak mezbûreye taraflarından tasrîh-i lâzîme îfâ idilmek üzere münâsib bir mahalde birleştirilmesi bi'l-beyân ifadeleri is'af ve yarım sa'at sonra meclis idare odasına celb ve hâkim-i vakt tarafından mezbureden lede's-su'âl ifade-i evveliyenin tasdîk ve şerefi islâmiyeti kabul ve sözünden bir vecihle nükûl itmeyeceğini tekrar iderek isminin dahi Şaziye tesmiye edilmesini istihâm eylemiş ve hâsıl olan kanâ'at üzerine müfti-i belde tarafından telkîn-î (?) din-i mübîn îfâ ve ismi dahi talebi üzerine tesmiye edilmiş ve bu bâbda tutulan zabt varakasıyla evrak-ı sâiresi 'aynen ve şifâ'en sâmi-i cenâb-ı vilâyet-penâhîlerine 'arz ve takdim kılınmış ve muktezâsının îfâsıyla takdim olan kayd-ı atîkinin tashîhi hususu mütevakkıf re'y-i sâmi-i dâver-i efhamîleri bulunmuş olmağla beyân-ı hali mütezammin iş bu mazbata-i çâkerânemiz 'arz ve takdîm kılınmıştır ol bâbda emr u fermân hazreti menlehu'l emrindir.

Fî 25 Zilkâde sene 321 fî 29 Kânun-ı sâni sene 319

A'zâ Polis Komiseri, A'zâ Serkiz, A'zâ Mihal, A'zâ'Abdulkâdir, Ed-dâ'î Müfti Veli bin'Abdullah, Kâtib-i Tahrîrât İbrahim Edhem, Müdür-i Mal Es-Seyyid Mehmed Sa'id, Ed-dâ'î Nâ'ib Mehmed Na'im, Kangal Kâimakâmı Hamid Mu'ammer

Meclis-i İdareye fi"

Bâlâda muharrer 'arzuhal ve devâirden yazılan derkenar ve tutulan zabt ve meclis-i idare-i kazadan bâ-tanzim takdim kılınan mazbatanın asıllarına muvâfık ve mutâbık olduğu tasdik kılındı.

Pul üzerinde: Fî 21 Şubat sene 319 Mühür üzerinde: İdare-i Meclis²⁷²

2-İhtida Eden Küçük Bir Çocuğun Bursa Mal Sandığı Tarafından Desteklenerek, Bir Koruyucu Aile Yanında Barındırılması İle İlgili Olan Belge:

“Devletlû, inâyetlû, atûfetlû, seniyyü'l-himem efendim hazretleri,

Burûsa kazasına tabi Depecik mütemekkinelerinden Erhundi nam Nasrâniye takriben sekiz yaşında ta'akkul-i din ider makûleden mümeyyize sağıre kızını li-ebeveyn karındaşı olub bundan akdem şeref-i İslam ile müşerref olan Şakir nam kimesnenin menziline altı mâhtan beru terk etmiş ve sağıre-i mezbure dahi müddet-i mezkûrede ehl-i İslam ile ihtilat eylemiş olduğundan kimsenin cebr ve ilhâhı ol(ma)dığı halde dayısı merkûm Şakir ile huzûr-i şeria 'te bâ vürûd kendü rızasıyla din-i İslamı kabûl ve kelimeteyn-i şehâdeteyni telâffuz iderek şeref-i İslam ile müşerreffe olub talebiyle ismi Hatice tesmiye kılınmış ve mezburenin İslam'ı sahîh iken memleket kocabaşları ve merkûmenin anası mersûme Nasrâniye , merkûmenin kavline amel olunmaz sözlerinden merkûmeyi kendülerine teslim daiyyesinde bulunmuş iseler de muğayir-i şer'-i şerif idüğünden muârazadan men' olundukları beyanıyla şayet mersûmların hilaf-ı vâki' ber gûne inhâları zuhur ider ise i'tibar olunmaması bâ mazbata ve i'lâm-ı inhâ olunmuş olduğundan keyfiyet , meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyeye lede'l-havale mersûm kocabaşılara ol vecihle cevab virilüb ta'arruzları meclisce men' olunması tamam-ı muvafık-ı şer'-i şerif olduğundan mersumların inha ve istid'âları vuku bulur ise havâle-i sem'-i i'tibar olunmayacağı beyanıyla bundan böyle merkûme hakkında tekrar müdahale ider ise cevâb-ı red

²⁷² Faruk Abarşu Arşivi

i'tâsıyla müdahalesinin men' olunması ve merkûme her ne kadar merkûm, Şakir'e verilmiş isede merkûm mağdûru'l-hâl olub da kendü idaresinden aciz makûlesinden olduğu halde merkûme dahi muzdarrun bih olacağı derkâr ve ma'kûle-i dâhil-i dâire-i İslam olanların refah ve rahatları esbabının istihsali lâzım geleceği aşikâr olduğuna mebni merkûmeye Bursa mal sandığından elbise bahâ olmak üzere yüz elli kuruş atıyye i'tasıyla merkûm Şakir ber minval-i muharrer fakîru'l-hâl olduğu suretde merkûmenin zahmet çekmeyeceği vecihle meclisce diğer ehl-i İslam'dan bir münasib mahalle verilmesi hususu meclis-i vâlây-ı mezkûrda müzakere tensib kılınmış olmağla ol vecihle merkûmeye meblağ-ı merkûm 150 kuruş sanduk-ı mezkûrdan i'tasıyla meclisce bir münasib mahalle virilerek zahmet çektirilmemesi hususuna himmet buyurmaları siyâkında ... kâime-i tahrir ve irsal kılındı.21 Şaban 1258 »²⁷³

3-Belge Transkripsiyonları:

1-Bursa 324 No'lu Defter / 98

- Ermeni taifesinden olub tarih günü bi-hidâyet'üllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerreffe olan tahminen on sekiz yaşında yetimenin bi't-taleb ismi Emine Ziba? ve karındaşı tahminen on iki yaşında oğlanın Mehmed tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu fi 8 Rebiülahir 1229
- Rum taifesinden olub tahminen on beşer yaşında iken tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mehmed Emin tesmiye olunduğu kayd şüd 11 Cemaziyelevvel 1229.
- Kaygan(?) Mahallesi mütemekkinelerinden Ermeni taifesinden ve Dirhi(?) tarihi günü bihidâyetü'l-hak - teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Zekiye tesmiye olunduğu kayd şüd 6 Min Muharrem1229.
- Rum taifesinden olub Hanya sükkanından tahminen on iki yaşında tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mehmed tesmiye olunduğu kayd şüd 24 Muharrem 1229.

²⁷³ Abdurrahman Kurt , Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi , Bursa 1998 ,174

- Rum taifesinden iken tahminen on yaşında tarih günü şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mehmed tesmiye olunduğu kayd şüd Gurre-i şevval 1229.
- Ermeni taifesinden olub tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olan şâbb-ı emred bi't-taleb ismi Mehmed tesmiye olunduğu kayd şüd 29 Şevval 1229.
- Ermeni taifesinden olub tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olan Çavenik Ohannes bi't-taleb ismi Süleyman tesmiye olunduğu kayd şüd 4 Zilkade 1229.
- Ermeni taifesinden Umurbeğ mahallesinden olub Maryem Nasrâniye tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Zübeyde tesmiye olunduğu kayd şüd 3 Safer 1230.

2-Bursa 303 No'lu Defter / 711

- Bursa'da Çobanbeğ mahallesinden uzun boylu, sarı bıyıklı Serkiz bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olduğu işbu tarih günü ikrar etmekle bi't-taleb ismi Ali tesmiye olunduğu kayd şüd 15 Zilkade 1244.
- Mora muhacirlerinden İbrahim Ağa'nın Rumiyetü'l-asl tahminen 20 yaşında cariyesini mezbur İbrahim azad edüp mezbure dahi şeref-i İslam ile müşerrefe olduğu bi'tav'is-sâf huzur-u şer'de ikrar ve itiraf ederek bi't-taleb ismi Fatıma tesmiye olunduğu kayd şüd 2 Muharrem 1245.
- Rum (elide) Yanya mütemekkinlerinden Rumiyetü'l-asl Yani nam zimmî işbu tarih günü bi-hidâyetüllâhi- teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olduğuna bi't av'is-sâf ikrar ve itiraf idüb bi't-taleb ismi Mustafa tesmiye olunduğu işbu Mahalle şerh verildi Gurre-i Safer 1245.
- Bursa'da Pazar Hamal? Mahallesinden Manolaki? işbu tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olup huzur-u şer'de bi'tav'ihî

kelimeteyni şehadeteyni tekellüm edüb bi't-taleb ismi Mehmed Necib tesmiye olunduğu kayd şüd 4 Cemaziyelevvel 1245.

- Mudanya Kasabası mütemekkinlerinden Rum taifesinden Alkis zimmî işbu tarih günü bihidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olduğu bi'tavis-saf ikrar ve itiraf idüb bi't-taleb ismi Halil tesmiye kılındığı işbu mahalle şerh verildi. 4 Cemaziyelevvel 1245.
- Güllükesriyeli(?) olub Bursa kazasında Kuzuluviran Karyesinde dülgerlik eden tahminen yirmi yaşında Ustudulu(?) bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslamla müşerref olduğunu huzur-u şer'de bi'tavis-saf ikrar ve itiraf idüb ismi bi't-taleb Mehmed Ali tesmiye olunduğuna kayd şüd 26 Cemaziyelevvel 1245.
- Asitane-i atiyede Beğoğlu sakinelerinden olub hâl-i dalaletinde ismi Maryem olan tahminen yirmi yaşında bakire işbu tarih günü bi-hidâyetü'llahi teâlâ İslam ile müşerref olduğu meclis-i şer'de ikrar ve talebiyle ismi Emine tesmiye olduğu kayd şüd 18 Cemaziyelevvel 1245.
- İnegöl Kazasına tabi Cerrah Karyesi sakinelerinden olub hâl-i dalaletinde ismi Sultane(?) olan tahminen yirmi yaşında seyyibe işbu tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ İslam ile müşerrefe olduğunu meclis-i şer'de ikrar ve talebiyle ismi Fatma tesmiye olunduğu kayd şüd 23 Cemaziyelevvel 1245.
- Niğdeli olub Bursa'da Yıldırım Bayezid Han evkafı kaimi-makamı Feyzullah Ağa yanında seyislik eden Rum milletinden tahminen yirmi beş yaşında hâl-i dalaletinde Yakof? İşbu tarih-i kitap günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olduğunu meclisi şer'de ikrar ve itiraf edüb bi't-taleb ismi Yusuf tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 8 Şaban 1245.
- Fil-asl Halebüş-şehba(?) mütemekkinlerinden olub Ermeni taifesinden tahminen on sekiz yaşında olan Yasef nam şâbb-ı emred işbu tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Ahmed tesmiye olunduğu kayd şüd 17 şevval 1245.

3-Bursa C 31 nolu defter / 1

- Kete(?) Kazasında Hateşi Karyesi(?) mütemekkinelerinden Merme binti Bedro nam Nasrâniye tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub talebiyle ismi Hadice tesmiye olunduğu iş bu mahalle kayd şüd 23 Şevval 1236.
- Mühtediye-i mezbure 90 kuruş mihri müeccel tesmiyesiyle ve muaccele-i malume ile Es-Seyyid Lütfullah bin Es-Seyyid Ahmed'e huzur-u şer'de akd-i nikah şüd 24 Şaban 1236.
- Mudanya mütemekkinlerinden tahminen oniki yaşında olan Poliz(?) nam zimmî işbu tarih günü bi-hidâyetü'llâhi şeref-i İslam ile müşerref olub talebiyle ismi Mustafa tesmiye olunduğu iş bu mahalle şerh verildi 13 Şevval 1236.
- Sındırgı kazasına tabi Karyesi mütemekkinlerinden Konstantin veledi İşrati(?) nam zimmî tahminen on üç yaşında işbu tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub talebiyle ismi Ahmed tesmiye olunduğu teyemmünen iş bu mahalle kayd ve şerh verildi 17 Muharrem 1237
- Bursa'da Temürkapı Mahallesi mütemekkinlerinden Rum taifesinden tahminen on iki yaşında olan ve asl nam Safir işbu tarihi günü bi-hidâyetü'llâhi- teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub talebiyle ismi Ali tesmiye olunduğu teyemmünen iş bu mahalle kayd ve şerh verildi Gurre-i Safer 1237.
- Ankara mütemekkinlerinden Ohannes nam zimmî bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile işbu tarih günü müşerref olub talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd ve şerh verildi 3 Muharrem 1237.
- Bursa mütemekkinlerinden tahminen onsekiz yaşında Maryam Nasrâniye bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Fatma tesmiye olunduğu iş bu mahalle kayd şüd 23 Cemaziyelevvel 1237.
- Bursa temür kapu mahallesi mütemekkinlerinden Rum taifesinden tahminen onbeş yaşında olan Yorgi işbu tarih günü bi-hidâyetü'llâhi teâlâ şeref-i İslam ile

- müşerref olub bi't-taleb ismi Ali tesmiye olunduğu kayd şüd 23 Cemaziyelevvel 1237.
- Medine-i Ankara mütemekkinlerinden olub Ermeni taifesinden tahminen on yedi yaşında olan Bedros nam şâbb-ı emred iş bu tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mehmed Ali tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd ve şerh verildi 25 Cemaziyelevvel 1237.
 - Ermeni taifesinden tahminen on yaşında Bedros'un nam sagır iş bu tarih günü şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mehmed tesmiye olunduğu iş bu mahalle kayd olundu 19 Cemaziyelahir 1237
 - Burusa Bedreddin Mahallesi mütemekkinlerinden Ermeni taifesinden tahminen sekiz yaşında olan Kirhor nam sagır işbu tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mustafa tesmiye olunduğu bu mahalle kayd şüd 2 Recep 1237.
 - Kayseriye mütemekkinlerinden Ermeni taifesinden olan Artin nam şab işbu tarih günü bi-hidâyetüllâhi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Mehmed Ali tesmiye olunduğu kayd şüd 11 Recep 1237.
 - Medine-i Üsküdar mütemekinlerinden Ermeni taifesinden nam Hristosder? zimmî işbu tarih günü şeref-i İslam ile müşerref olub bi't-taleb ismi Salih tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 18 Recep 1237.

4-Edirne 282 Nolu Defter / 498

- Asitane-i aliyye mütemekkinlerinden İsrail veled İsak şeref-i İslam ile müşerref olub İsmail ismiyle tesmiye olunduğu bu mahalle şerh şüd 28 Cemaziyelevvel 1220.
- Edirne mütemekkinlerinden Tanayot(?) cemaatinden bezzasistanda hacegi Yuderavram(?) şeref-i İslam ile işbu mahalle şerh olundu 16 Cemaziyelahir 1220.

- Edirne mütemekkinlerinden Manyor cemaatinden Celebyon veledi şeref-i İslam ile müşerref olduğu bu mahalle kayd olundu 14 Zilhicce 1220.
- Mahruse-i Edirne'de Karaahmed mahallesinde sakine Rumiyetü'l-millet Hırsofi? veled Peyko(?) nam hatun bihidâyet- teâlâ şeref-i İslam ile müşerref ve sadr-ı sağır oğlu İstranik'in(?) dahi bi't-teb'iyeti İslamına bade'l-hükm kendünün ismi Nefisi ve sağırın ismi Mehmed Arif tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 11 Safer 1221.
- Geçdenli(?) Yani'nin kızı Korkino(?) şeref-i İslamla müşerrefe olub Emine ismiyle tesmiye olduğu işbu mahalle kayd olundu 27 Safer 1221.

5-Tarsus 286 Nolu Defter / 229 / 345

- Medine-i Tarsus sakinelerinden olub bundan akdem mürtede olan Meryem nam zimmîye müceddeden din-i batıldan rücû' ve din-i hakkı kabul ve lisanıyla kelime-i şahadet getirüb Emine tesmiye olduğu işbu mahalle kayd şüd 3 Cemaziyelevvel 1225.

6-Tarsus 287 Nolu Defter

- 42 / 193 Medine-i Tarsus'da Ermeni taifesinden olub meclis-i şer-i şerife gelüb bundan akdem hizmet itdiği (din-i) batıldan dine hürûc ve din-i Muhammediyeyi kabul ve Fatma ismiyle tesmiye kılındığı işbu mahalle kayd şüd Fi 25 Receb 1236
- 1 / 3 An asl Hekimhanı sakinlerinden İslam-ı şerif ile müşerref olan Abdullah nam kimesne Bin iki yüz otuz dört senesi receb şerifin dokuzuncu günü tarihiyle İslam ile müşerref olduğu kayd olunmuştur 1234

7-Tarsus 288 Nolu Defter

- 155 / 205/ An asl şurut-ı batıladan ari olarak ve din-i Muhammediye'ye iman getirüb şimdi ânede Müslüman olduğunu ve isminin Mehmed olduğunu işbu mahalle kayd olunmuştur Fi 13 Şevval 1244.
- 155 / 208/ An asl Muş ahalilerinden olub ve Ermeni milleti taifesinden iken ... âbdan Tarsus'a vürud iden Meryem nam Nasrâniye bundan akdem hizmet eylediği din-i batıladan rücû' ve din-i Muhammediye'yi kabul Fatma ismiyle tesmiye kılındığı işbu mahalle kayd şüd Fi 5 Şaban 1246.
- 155 / 209/ An asl Kayseriye mütemekkinlerinden iken Medine-i Tarsus'a vürud eden Ermeni taifesinden olub sabıkan ismi Manok nam Nasrâni bundan akdem hizmet eylediği din-i batıladan rücû' ve din-i Muhammediyeyi kabul Yusuf ismiyle tesmiye kılındığı işbu mahalle kayd şüd Fi 5 Şaban 1246.
- 31 / 64 / An asl Adana mütemekkinlerinden Avadik oğlu Kesber(?) istihdam eylediği Ermeni milleti zu'mına istihdam ider iken hizmet eylediği küfürden rücû' ve din-i Muhammediyeyi kabul Süleyman ismiyle tesmiye kılınub İslam ile müşerref olduğu işbu kayd şüd Fi 17 Rebiulahir 1243.

8-Tarsus 289 Nolu Defter

- 179/392 Bundan akdem Gülek mütemekkinlerinden olub Ermeni taifesinden Artin veledi Simon şeref-i İslam ile müşerref olmuş iken ma'azâllâhü teâlâ merkum tekrar din-i batılına rücû' idüb mürted olmuş ise de bu defa meclis-i şer-i şerife gelüb din-i Muhammediye'yi kabul ve şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu Fi 19 Muharrem 1257.
- 94/368 Fil-asl Moskov keferesinden olub Tarsus'da mukim olan ve Yakup Ağazade Mustafa Ağanın Kütükçüsü olan Dimitri meclis-i şer'-i envere gelib din-i batılımdan rücû' ve din-i Muhammediye'yi kabul eyledüm deyü takrir eyleyüb şeref-i İslam ile müşerref ve kelime-i tayyibe-i şahadeti eda idüb ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu Fi 9 Zilhicce 1257.

- 76 / 283 /Fi'l-asl Beyrutlu Nasara taifesinden Marya veledi Refayil nam bi-hidayetallâhü teâlâ meclis-i şer'i şerife gelüb din-i batılından rücû' ve din-i Muhammediye'yi İslamiye'yi kabul idüb şehadet kelimesini eda ve şeref-i İslam ile müşerrefe olub ismi Fatıma tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 26 Safer 1257.

Şahidler: Hacı İbrahimzade, Seyyid İbrahim Efendi

Kara Fakihzade Hafız, Veliyyüddin Efendi

Hacı İbrahim Efendi, Şeyhzade Mehmed Efendi ve gayrihüm

9-Tarsus 290 Nolu Defter

- 336/656 Fil-asl Harputlu olub beş-on seneden beri Adana Yenimahallede mütemekkin iken Tarsus'a gelmiş olub Ermeni Kirkor veledi Bolhus(?) nam kimesne millet vekili Beharoğlu Artin Çorbacı hazır bulunduğu kendü hüsnü rızasıyla huzur-ı şer'-i şerife gelüb din-i batılından rücû' ve din-i İslamı kabul idüb kelime-i şهادeti eda ve ismi Mehmed tesmiye olunduğu kayd Fi 2 Cemaziyelahir 1268.
- 197/412 Adana mütemekkinlerinden olub devlet-i aliyye reayasından ve Ermeni milletinden bâisü'l-ilâm Valen Sergis nam şâbb-ı emred meclis-i şer'-i hatır lazımt-tevkerde âkil ve bâliğ olduğu mukır ve mu'terif olduğu halde isbat-ı kelimeteyn-i şهادeteyn ile İslamı kabul ve edyân-ı bâtilasından teberrâ eyleyüb şeref-i İslam ile müşerref ve ismi Ahmed Reşid tesmiye olunduğu huzur-u alilerine i'lâm olundu Fi 19 Cemaziyelevvel 1267.
- 197/414 Adana mütemekkinlerinden olub devlet-i aliyye reayasından ve Ermeni milletinden Karabed veledi Bedü (Pedro) nam şâbb-ı emred meclis-i hatır lazımt't-tevkerde âkil ve bâliğ olduğu mukır ve mu'terif olduğu halde isbat-ı kelimeteyn-i şهادeteyn ile İslamı kabul ve edyân-ı bâtilasından teberrâ eyleyib İslam ile müşerref ve ismi Aliyel Rıza tesmiye kılındığı kaydı Fi gurre-i Muharrem 1269.

10-Tarsus 285 Nolu Defter

- 32 / 31/ Urfalı Sergiz zimmî hizmet eylediği zu'm-ı batıladan rücû' ve din-i Muhammediye'yi kabul İslam müşerref olub Muhammed ismiyle tesmiye kılındığı kayd şüd 1249.
- 35/ 37 Medine-i Tarsus Kazası'ndan Tekeliören Karyesi'nde sâkine Horuspin nam zimmîye hizmet eylediği din-i batıldan rücû' idüb din-i Muhammediyeyi kabul ile müşerrefe olub Hadice ismi ile tesmiye kılındığı işbu mahalle kayd şüd Fi 24 Cemaziyelahir 1249.

11-Tokat 70 Nolu Defter / 220

- An asl Arapkir ahalisinden Ermeni milletinden ve devlet-i aliyye tebaasından ve Kinise Mahallesinden Mirati oğlu Bedrus imanyla elhamdülillah müşerref olduğu 17 Şevval 1279.

12-Tokat 36 Nolu Defter / 1

- Medine-i Tokadda İçmesu Mahallesi mütemekkinlerinden Artin nam şeref-i İslamla müşerref olub ismi Mustafa tesmiye olunduğu kayd şüd 23 Zilkade 1246.

13-Tokat 26 Nolu Defter / 3

- Medine-i Tokadda Şucaeddin Mahallesi mütemekkinlerinden Yuvani(?) veledi Totor(?) nam kimesne şerefi İslamla müşerref olub ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 26 Şaban 1236.

14-Tokat 19 Nolu Defter / 1

- Medine-i Tokad da İçmesu Mahallesi mütemekkinlerinden Hacek veledi İstefan şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Mehmed vaz' olunduğu işbu mahalle kayd şüd 27 Zilkade 1229.

- Kazabad Kazasına tabi Sekbencik(?) Karyesi mütemekkinlerinden Karabet veledi Minas şeref-i İslam ile müşerref olub ismini Hüseyin vaz' olunduğu işbu mahalle kayd şüd 2 Zilkade 1229.
- Medine-i Tokadda Kaya Mahallesi mütemekkinlerinden Mığırđıç veled-i şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Ahmed vaz' olunduğu işbu mahalle kayd olundu 13 Rebiulevvel 1230.
- Medine-i Tokad'da Kaya Mahallesi mütemekkinlerinden Ana(?) binti Karabet nam şeref-i İslam ile müşerref olub ismi Hatice olunduğu 17 Rebiülevvel 1230.

15-Tokat 14 Nolu Defter / 1

- Medine-i Tokad'da İçmesu Mahallesi sakinelerinden Takok(?) nam sagir şeref-i İslam ile müşerref olub Ayşe tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 23 hayr Saferül 1226.
- Medine-i Tokad'da Cami-i Kebir Mahallesi sakinelerinden Bağdat'lı Meryem nam kebire şeref-i İslam ile müşerref olub Fatıma tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 5 Şaban 1226.

16-Tokat 6 Nolu Defter / 1

- Medine-i Tokat'da Rüstem Çelebi Mahallesi sakinlerinden Aratim veledi Karabet meclis-i şer'de şeref-i İslam olup ismi Mehmed vaz' olunduğu işbu mahalle şerh verildi. Gurre-i Rebiulahir 1215
Ahmed Ali Bey , Hasan Bin Mehmed , Osman Çavuş , Derviş Mustafa Ağa Vasuh Ağa, Voyvoda Ağa, Dergah-ı Ali Paşa ve gayrihum.
- Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Kuzman veledi Lefter meclis şer'de şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Mehmed. İşbu mahalle şerh verildi 9 Rebiulevvel 1215.

Hafız Efendiler, Es-Seyyid Mehmed Efendi, Hamid Efendi

- Medine-i Tokat'da Dere Mahallesi sakinlerinden Ohannes veledi Kirik(?) meclis-i şer' de ismi Ali vaz' olunduğu işbu mahalle şerh verildi 9 Şevvalilmükerrem 1215

Mustafa Bin Abdullah, Hasan Bin Hızır

- Erzurum ahalilerinden Ohannes veledi Kirkor meclis-i şer' de şeref-i İslam ile müşerref olup ismi ... vaz' olunduğu işbu mahalle şerh verildi 17 Zilhicce 1215.

Osman bin Ali, Ali bin Mehmed, Hasan bin Hızır

17-Kayseri 208 no'lu Defter

- 1 / 2 / Harburut Kazası'ndan olan Uzunoba Karyesi'nden olup elyevm şeref-i İslam ile müşerref olup kelimeteyn-i şehadeteyni tilavet idüp edyân-ı batılasından îbâ (tiksinme, tiksindirilme) ve ismi dahi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 29 Rebiulahir 1267.

Şahidler

Hacı Hamid Asa? Efendi

Es-Seyyid Mehmed bin Hacı Mustafa Ağa

ve Seyyid Efendi ... Derviş Mehmed Efendi ibn Hacı Ahmed

ve Hacı Hamid Efendi İbn Mehmed Efendi

Seyyid Efendi Mehmed, Mehmed Mesmur? Efendi

Hacıoğlu Zabtiye Hamid Ağa

18-Kayseri 200 No'lu defter

- 3 / 9/ Kayseri'ye ta'bi Darü's-siyak Karyesi sakinelerinden Rum'ül-asl Hatoye(?) nam Nasrâniye kendi hüsni rızasıyla mübtela olduğu din-i batılı terk ve şeref-i İslamla müşerreffe ve kelimeteyni şehadeteyni tali ve kıraat idub Ayşe Zarife namı tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh şüd 21 Şaban 1252.

İmam-ı karye Es-Seyyid Hasan Efendi, Muhtar-ı karye Es-Seyyid Mustafa Muhtar-ı sâni Es-Seyyid Ahmed ve gayrihüm

- 3 /10/ Kayseriye'de Sultan Mahallesi sakinelerinden Rumü'l-asl İnbak oğlu İnbak nam zimmînin sulbiye-i kebire kızı Maryam nam Nasrâniye mâder-zad olduğu ve hergün zamîr-i İslamiyet semirini bu defa izhar idüb şerefîyet-i İslamla müşerrefe ve kelimeteyn-i şhadeteyni mukırra olarak ism-i samisi Fatma ve ma hâk dini ismiyle tesmiye ve bu vecihle izhar-ı şuyufe-i İslamiyet eylediği işbu mahalle şerh olunmuşdur 11 Ramazan 1252.

Es-Seyyid Elhac Mehmed Efendi

Buralızâde Hacı Mustafa,

Es-Seyyid Fethullah Efendi

Tancızâde El-Hac 'Osman Ağa

Sinni kendi ikrarı On beş 15

- 3 /11/ Kayseri'ye tabi Talas Karyesi sakinlerinden Ermeni reayasından olup Karabet'in oğlu Sergiz İslamla müşerref olup din-i batılı terk ile din-i İslamı kabul ve kelimeteyn-i şhadetini mukır olarak ismi Mehmed ismiyle tesmiye ve bu vecihle izhar-ı şuyufe-i İslamiyet eylediği işbu mahalle şerh verildi 3 Şevval 1252.

Kuruköprü Karyesi muhtar-ı sâñsi Ali Osman bin İsmail

Muhtar-ı ol karye İnce Mehmed bin Mehmed

İmam-ı karye Ali Efendi

Abdülkerim bin Abdullah

Ve gayrihüm

- 2 /3/ An-asl Harburut'dan olup Ermeniyü'l-asl Agop nam kimesne kendi hüsn-ü rızasıyla mübtela olduğu din-i batıldan rücû'- birle şeref-i İslam ile müşerref olup kelime-i şhadeteyni tali ve kıraat idüp Mehmed Hidayet ismiyle tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh ve kayd şüd 27 Rebiulahir1253.

Atüfetlü Mütesellim İbrahim Ağa

Zenecizâde Mustafa Ağa

Başçavuş Hasan Ağa

Muhzır 'Osman Ağa

... başı Hacı Mehmed Ağa

- 1 /231/ Medine-i Kayseride Metrisoğlu Mahallesinden Danyal veledi İsadör nam kimesne din-i batıladan teberrâ ve şeref-i İslam ile müşerref olup ve hak dini kabul ve kelimeteyn-i şhadeteyni telkin-birle Ahmed ismiyle tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 5 Muharrem 1254.

Karye imamı Seyyid Mehmed Efendi

Karye-i Malcun'dan Seyyid Mehmed bin Ebubekir

Esbedin Karyesinden Seyyid Mehmed Ağa ibn Mehmed

Tahir Ağa ibn İbrahim

... Seyyid Ali bin Abbas.

19-Kayseri 196 no'lu defter / 1

1 / Kayseri Sebilbasdı Mahallesi mütemekkinlerinden Ermeni milletinden Sergiz veledi Balıkçı Bulan nam zimmî tarih günü din-i batıladan teberrâ ve ityan-ı kelimeteyn-i şhadeteyn ile din-i İslamı kabul idüb şeref-i İslamla müşerref ve Mehmed Raşid tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 25Rebiülahir 1245.

2 / Kayseri'ye tabi Kerem Karyesi mütemekkinlerinden Ermeni milletinden Artin veledi Avas nam zimmî tarih günü din-i batıladan teberrâ ve ityan-ı kelimeteyn-i şhadeteyn ile din-i İslamı kabul edip şeref-i İslamla müşerref ve Ali tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 29 Rebiülahir 1245.

3 / Kayseri'ye tabi Kerem karyesi mütemekkinlerinden Ermeni milletinden Karabet veledi Avas nam zimmî tarih günü din-i batıldan teberrâ ve ityan-ı kelimeteyn-i şhadeteyn ile din-i İslamı kabul idüb şeref-i İslamla müşerref ve Yusuf ismiyle tesmiye olunduğu bu mahalle kayd şüd 29 Rebiulahir 1245.

Mehmed bin Abdurrahman

Es-Seyyid Benli Mustafa

7 / Kerim Karyesin'den olub Ermeniyan taifesinden ismi Simon iken şeref-i İslamla müşerref batıl dininden teberrâ ve din-i İslamı kabul ve kelimeteyn-i

şehadeteyni tali olup Şaban ismi ile müsemma olduğu işbu mahalle kayd şüd 22 Cemaziyelevvel 1246.

8 / Dar-ı siyak Karyesinden Sandalcı Karabetin zevcesi ve Mancısunlu Çoban oğlu Artinin kızı Meryem şeref-i İslamla müşerref olup ismi Fatma tesmiye olunduğu ve 6 yaşında Sürbyon(?) isminde oğlu ve on yaşında Sultan isminde kızı olduğu işbu mahalle kayd şüd Gurre-i Cemaziyelahir 1236.

20-Kayseri 193 no'lu defter

1 / 1 / Medine-i Kayseriye'ye tabi Talas Karyesinden olup Karabet veledi Sihak nam kimesne batıl dinden teberrâ ve hak dini kabul kelimeteyn-i şehadeteyni telkin eyleyüb Mustafa ismiyle müsemma olduğu bu mahalle kayd şüd 9 Zilkade? 1240.

Es-Seyyid Mehmed Ağa, Abbas Efendi, Recep Ağa

21-Kayseri 179 no'lu defter

280 / 303 /An-asl Koyun Kazası'ndan olup Kayseri'de Efkare Karyesinde sakin iken şeref-i İslam ile müşerref olan Ermeni taifesinden Ermiya veledi Toros din-i batıladan teberrâ ve din-i İslamı kabul ve kelimeteyn-i şehadeteyni kerraran ve miraran ve Mehmed ismiyle tesmiye olunduğu kayd şüd 10 Muharrem 1219.

22-Kayseri 184 no'lu defter

1 / 2. Talas Karyesinde Dere Mahallede sakine an-asl Horsumu(?) ismiyle müsemma olan Kaya oğlu Mardoros'un kızı biker-i baliğa şeref-i İslam ile müşerref olup batıl dininden teberrâ hak dini kabul ve kelimeteyn-i şehadet huzur-u şer'de kerraran ve miraren ityan idüp Emine ismiyle tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 3 Recep 1236.

1 / 3. Hacıkasım Mahallesinden olup Ermeni taifesinden Horemsimi(?) binti Markus batıl-ı dini terk, hak dini kabul kelimeteyn-i şهادeteyni tâli Ayşe ismiyle tesmiye olunduğu kayd şüd 9 Ramazan 1226.

Es-Seyyid, 'İsa Alemdar, Es-Seyyid İlyas Paşa, Narlızâde Emin Efendi,
Muhzırbaşı, Abdurrahman

2 / Medine-i Kayseri'de Gürcü Mahallesinden Ermeni taifesinden Kivork veledi Sergiz şeref-i İslam ile müşerref olup İbrahim ismiyle müsemma olunduğu kayd şüd. 7 Şaban 1227.

Karakollukçu Mehmed

Tobak oğlu İbrahim Paşa

Serdar odabaşısı Ahmed Alemdar

Timurcu Ali Paşa

Başçavuş Mehmed Ağa

Muhzırbaşı Ali Ağa

Sarıkızıoğlu Halil Paşa

23-Kayseri 191 no'lu defter / 1

2 / Bozok Kazası'nda İbrahim Hacılı Karyesinden Ermeniyü'l-asl Kirakos veledi Hakvirdi meclis şer' de ben dini batıladan teberrâ idüp hak dini kabul eyledüm deyü kelimeteyn-i şهادeteyni telkin eyleyüb şeref-i İslam ile müşerref ve Mustafa ismiyle tesmiye olunduğu kayd şüd.

4 / Endirlik Karyesi mütemekkinlerinden olup Sofya binti Arslan nam Nasrâniye meclis-i şer'i şerife-i enverde kendi hüsnü rızasıyla batıl dininden teberrâ ve din-i İslamı kabul ve kelimeteyn-i şهادeteyni ityan ile şeref-i İslam ile müşerrefe ve Fatıma ismiyle müsemmiye olunduğu bu mahalle şerh verildi 5 Muharrem 1237.

6 / Zencirede Karyesinden Rum taifesinden Marya veledet Bâli ismiyle müsemma bıkı-i baliğa batıl dininden teberrâ ve dini Muhammediyeyi kabul ve huzur-u şer'de kerraren ve miraran kelimeteyn-i şهادeteyni telkin ve İslam ile müşerref olup Fatma ismiyle isim tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 11 Safer 1237.

Reis Efendi, Hacı Mehmed Ağa, Halil Efendi, Kasım Efendi.

24-Bolu 851 nol'lu defter / 1

Fil-asl Vilayet-i Manisa mütemekkinlerinden olup el-haleti hazihi mahrusesi Bolu'da şu'râdan Salih nam kimesnenin hizmetinde olup bi-hâmdillahi teâlâ şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Yusuf tesmiye olunan kimesnenin kaydı şerh kayd fi 13 Muharrem 1228.

25-Diyarbakır 603 no'lu defter / 1

602- Redif Mir'alayı Mustafa Beğin hizmetinde olan Rum milletinden din-i Muhammediye'yi kabul şهادeti kelime-i tayyibeyiismi Mehmed Reşid tesmiye olundu.....

603- Medine-i Amid mahallatından Camiussefa Mahallesi sakinlerinden Azizzâde kerimesi Fatma hanım indinde tahminen on yaşında Semir(?) veledi Hasır nam zimmî çocuk hüsnü rızasıyla huzur-u şer'e gelib ayini Ermeniyede olduğu millet-i batılayı terk idüb ve din-i İslamı kabul eylediği ve ismi dahi Mustafa vaz' olunduğu kayd şüd

26-Diyarbakır 594 no'lu defter / 1

Meclis-i şer'de hak dini kabul batıldan imtinâ' eyleyüb telkini ve ismi dahi Ömer tesmiye olunmuştur 20 Zilhicce 1249.

27-Antakya 12 no'lu defter / 3

Ahmara(?) Mahallesi sakinelerinden iken Meryem binti Gazal nam Nasrâniye ve sulbi hidayet-i rabbani ile şeref-i İslam ile müşerrefe olmağın ve ismi Fatıma tesmiye olunduğumenuşe mezbure validelerine müteayyinen İslamiyetlerine hüküm olunmağın işbu mahalle kayd olundu

28-Antakya 14 no'lu defter / 296

An-asıl Mahallesinden olup Medine-i Antakya'da İslam ile müşerref ve isminin dahi olduğu Ali tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu fi 17 Safer 1234.

29-Konya 68 no'lu defter / 2

Medine-i Konya'da Hasene Zaviyesi Mahallesi ahalisinden terzi Karagöz bi'inayetillahi teâlâ İslam ile müşerref olduğunu meclis-i şer'de ta'arruf olub ... huzur-u müsliminde kelimeteyn-i şهادeteyni tekellüm ve şeref-i İslam ile müşerref olduğuna binâ din-i Nasrâniyeden teberrâ ve İslam dinini kabul eyleyüp İbrahim ismiyle tesmiye olunduğu kayd şüd.

Hurrire fi'l- yevmid – tasi'

Tıs'a vel işrın min şehri Recebi'l-ferd sene semâne aşer ve mieteyn ve elf 19 Recep 1218.

30-Trabzon 1960 no'lu defter /160

- Akçaabat Nahiyesi'ne tabi' Balatya(?)başında Satari(?) Karyesinden Artin veled-i Kesertu(?) sütur iken şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Ali tesmiye olunduğu hak dini Muhammed Aleyhisselam dinine girdim dedüğü bu mahalle kayd şüd fi 5 Zilhicce 1237.

- Maçuka'da Gadazari nam karyeden keferiye halinde ismi Gazar(?) babası Arkoman olub hala kelime-i şهادetini tekellüm idüb şeref-i İslamla müşerref oldukdan sonra Mehmed ismi ile tesmiye olduğu bu mahalle kayd 5 Min Zilhicce1237.

- Akçaabat Nahiyesi'ne tabi lağana nam karyeden olup küfrü halinde ismi Serkis veled-i Davit olup şeref-i İslam ile müşerref olup batıl dininden çıkub ve teberrâ idip ismi Ahmed tesmiye olduğu bu mahalle şerh verildi Hurre fi 13 Zilhicce 1237.

31-Trabzon 1964 no'lu defter / 190

Maçkada ve Dıbzana'dan olup küfr halinde ismi Sahkir(?) veledi Agit dini batıldan teberrâ edüp meclis-i şer'i şerifede şehadet kelimesini kıraat idüp şeref-i İslam ile müşerref olduğu ismi Hüseyin tesmiye olunduğu kayd min Muharrem 1243.

32-Sivas 17 no'lu defter / 1

Osman Paşa mahallesinden taşçı Mugırdıç'ın sulbi oğlu Kivirk zimmîye hidâyet-i rabbani irüşüb şeref-i İslam ile huzuru şer'de batıl dininde rücü'u idüp hak dini kabul iderek kelime-i şehadeti dil ile ikrar ve kalb ile tasdik eylediğinden Mehmed ismiyle tesmiye olunduğu kayd şüd 8 Şevval 1250.

33-Manisa 253 no'lu defter / 1

- Medine-i Manisaya muzafe emlak nafiyesine tabi Horus Karyesi mütemekkinlerinden Ayvat(?) veledi Nikol nam zimmî bu defa meclis-i şer'i munirde şeref-i İslam ile müşerref olup kelime-i şehadeti eda etmekle ismi İbrahim tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi Hurrire 17 Şevval 1233..

- Fil-asl Rodos mütemekkinlerinden olup Medine-i Manisa'da misaferet mütemekkin Avrayım veledi Yakob nam Yahudi meclis-i şer'i şerifi enverde şerifi İslam ile müşerref olup kelime-i şehadeti eda etmekle ismi Mustafa tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi Hurrire 21 Receb 1234.

34-Manisa 274 no'lu defter / 1

- Fil-asl İzmir mütemekkinlerinden şâbb-ı emred kazzaz Avram veledi Mihail Yahudi işbu avân-ı yumni mübarekede kendi hüsnü rızasıyla şeref-i İslam ile müşerref olup ismi İbrahim tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 20 Şevval 1254.

- Medine-i Manisa'da Sazmahaltesinde mütetekkinine Mariko Nasrâniye işbu avân'ı yümni mübarekede şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Fatma, tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 15 Safer 1255.

35- Manisa 274 no'lu defter / 2

- Cehaze Paşa çiftliği mütetekkinlerinden Bartu(?) veledi Yanabut(?) nam Nasrâniye işbu sal-ı meymenet makrununda şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Raife temsiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 11 Zilkade 1253.

- Ermeniyan-ı bala Mahallesinde mütetekkin David veledi Asob(?) zimmî işbu avân-ı yümni mübarekede şerefi İslam ile müşerref olup ismi Ali tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 11 Zilhicce 1253.

- Manisa'da Yahudiyan Mahallesinde mutetekkin on iki yaşında Behor(?) veledi İslambollu Yahudi işbu avân-ı yumni mübarekede şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 25 Cemaziyelahir 1254.

- Medine-i Manisa'ya tabi Burunviran Çiftliği mütetekkinlerinden Nazas(?) Nasrâniye şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Hadice tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh olundu 15 Şaban 1254.

- Medine-i Manisa'da Çengizade Mahallesinde mütetekkin Yehûd taifesinden Behor veledi Avram Yahudi işbu avân-ı yumni mübarekede şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Yusuf tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 7 Şevval 1254.

- Derviş Ağa Mahallesinde Rum Yorgi veledi Anaştaş şerefi İslam ile müşerref olup ismi Ahmed tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 21 Şevval 1254.

36-Manisa 260 no'lu defter / 177

- Efrenç reayalarından olup Medine-i İzmir'de muhafız Hasan Paşa hazretleri marifetiyle sefinden ahz olunan sarı bıyıklı, namesli(?)Yavos nam zimmî ve refiki sarı bıyıklı, kara gözlü Maselya(?) nam zimmîler şeref-i İslam ile müşerref olan Yavos nam zimmînin ismi Ahmed tesmiyesiyle müsemma ve mersum sarı bıyıklı, kara gözlü Maselya(?) ismi Mehmed ismiyle tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi. Hurre fi 9 Cemaziyelevvel 1239.

- Fil-asl Midüllü Ceziresi mütemekkinlerinden orta boylu ter bıyıklı şâbb-ı emr(ed) Sultan hamamında dellak Yorgi veledi Panoyat zimmî şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Abdullah tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 15 Recep 1239.

- Medine-i Manisa Yavular Mahallesinden mütemekkin Osmanzade Yahya Ağa'nın seridarı(?) İşboro veledi Panayut(?) nam zimmî şeref-i İslam ile müşerref olup ismi İsmail tesmiye olduğu işbu deftere şerh verildi 15 Şaban 1239.

- Medine-i Manisa Deveciyan Mahallesi mütemekkinlerinden Panayot binti Hırsto(?) nam Nasrâniye işbu avân-ı yumni istihalde bi't-tevfikıllahi teâlâ şeref ile müşerref olup ismi Zarife tesmiye olduğu işbu zeyli deftere şerh verildi 21 Şaban 1239.

- Rumeli reayasından olup Manisa'da Bektaş-ı Kebir Mahallesinde mütemekkin olan bıyıklı, laşiye(?) Yani veledi Tast nam zimmî ve evladı İsbilo(?) nam sağır şerefi İslam ile müşerref olup ismi İsmail tesmiyesiyle müsemma ve evladı ismi Mustafa tesmiyesiyle kayd olduğu işbu mahalle şerh verildi Hurrirre 14 Ramazan 1239.

- Fi'l-asl Kayseriye mütemekkinlerinden olup Manisa'da ticaret ile mütemekkin olan Kuyumcu Ermeni Yakos zimmî şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Mehmed tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 15 Şevval 1239.

- Sakız ahalisinden orta boylu kara kaşlı Kıryakola binti Andon Nasrâniye şeref-i İslam ile müşerrefe olup ismi Fatma tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi. 13 Muharrem 1240.

- Fi'l-asl Erzurum mütemekkinlerinden olup Medine-i Manisa'da mütemekkin iken işbu avân-ı yumni iştimalde Murad nam zimmî şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Mehmed tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 28 Muharrem 1240.

- Fi'l-asl Rumelili olup Yorgi nam zimmî bundan akdem şerefi İslam ile müşerref oldu ise de bu def'a şeref-i İslamdan çıkıp küfürle yine kefare dinine girip bu vecihle haber verilip mersum dahi din-i küfrünü itiraf-ı şer-i lâhık-birle tekrar hak dinini kabul-birle müceddeden şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Ahmed tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 24 Rebiulevvel 1240.

- Fi'l-asl Urla(?) mütemekkinlerinden olup İstimata(?) veledet Tayani nam Nasrâni şeref-i İslam ile müşerref olup ismi Salih tesmiye olduğu işbu mahalle şerh verildi 11 Şevval 1240.

37-Amasya 70 no'lu defter / 109

- F'il-asl Kars havalisinden olup Ermeni taifesinden Esber nam kimesne meclis-i şer'e gelüp şeref-i İslam ile müşerref olup kelime-i şهادeti lisanen ikrar ve kalble tasdik eyleyüp ismini Ahmed nasb ve tayin olduğu işbu mahalle şerh verildi ? 1233.

Şuhudül-hal

Hacı Ali Ağa

Başçavuş Hafız Ali Alemdar

Hacı Halil Ağa

ve Muhzir başı Mehmed Ağa

- Gürcüzade Necabetlü' İbrahim Beğ hazretlerinin gulamı Dimitri meclis-i şerife gelüb batıl dininden rücû' ve hak dini kabul ve kelime-i tevhid ve kelime-i şهادeti lisanen takrir ve tasdik itmeğın mevlasının reyiyile marifet-i şer'le ismi Mahmud tesmiye olunduğı kayd şüd 25 Safer 1233.

Şuhudü'l – hal; Sertunayi(?) Saâdetlü Hacı Ali Ağa, Fazlızâde Hacı Abdulkadir Ağa, Sertunayi Hasan Ağa, Saâdeddinzâde Saâdeddin Efendi ve gayrihüm.

- Çeribaşı Mahallesi sakinlerinden Sükyas(?) nam zimmî meclis-i şer'e gelüb batıl dininden rucû' ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şهادeti lisanı takrir ve cenaniyla tasdik eyledikçe kendi talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğı işbu mahalle şerh verildi 15 Rebiulevvel 1232.

Şuhudu'l – hal

Faziletli Müfti Ahmed Nahib Efendi

Ayan-ı belde Ali Ağa

Dervişzade Mustafa Ağa ve gayrihüm

Küzüşzade Ahmed Ağa

Hacı Mehmed

- Çeribaşı Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem din-i İslamı kabul ve Mehmed ismiyle tesmiye olunan kimesnenin zevce-i menkuhası dahi edyân-ı bâtıladan rücû' ve dini İslamı kabul ve kelime-i tevhid ve şهادeti meclis-i şer'de bi't-taviha lisanıyla ikrar ve kalbi ile tasdik idüb ve talebiyle ismi Fatma tesmiye olunduğı işbu mahalle kayd olundu 17 Rebiulevvel 1232.

Abdullatif Efendi, Mustafa Ağa, Muhzır Bekir Ağa, Mehmed Ağa ve gayrihüm.

- Çeribaşı Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem şeref-i İslam'la müşerref olan merkum Fatma'nın zevc-i evveli firaşından hasıl ve kendiden mütevellide olan sağire kızın validesine teb'iyetiyle İslamına hükm olunub ve Ayşe ismiyle tesmiye olunduğı işbu mahalle kayd olundu 17 Rebiulevvel 1232.

- Kapancızâde Mehmed Efendinin gulamı Vasili nam kimesne şeref-i İslam ile müşerref olub ve talebiyle ismi Selim tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 21 Rebiulevvel 1232.

38-Amasya 72 no'lu defter / 1

- An-asıl Haleb reayasından ve Yahudi taifesinden Samek(?) nam zimmî edyan-ı batıldan teberrâ ve din-i İslamı kabul ve kelime-i şهادeti bi't-tav'ihâ huzur-u şer'de takrir idüb talebiyle ismi Muhammed tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu 9 Ramazan 1241.

- Amasya mütemekkinlerinden ve Ermeni milletinden Meryem binti Manok nam Nasrâniye edyan-ı batıladan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti ve tevhidi lisanen takrir idüb talebiyle ismi Fatma tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu 7 Muharrem 1232.

- Eskikethüda Mahallesinden Oğannes nam Nasrâniye edyan-ı batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul kelime-i şهادeti lisanen takrir idüb talebiyle ismi Ahmed tesmiye olunduğu bu mahalle kayd şüd 19 Şaban 1242.

Kayıkçı oğlu Es-Seyyid Ahmed, Tuzcu Şerif Ağa'nın oğlu Ahmed, Hacı Ahmed, Odabaşı Ahmed Ağa.

- Fethiye Mahallesinden Rum milletinden Desina nam zimmîye edyan-ı batıladan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti bi't-tav'ihâ lisanen takrir idüb talebiyle ismi Fatma tesmiye olunmağla işbu mahalle kayd şüd 21 Şaban 1242.

39-Amasya 73 no'lu defter / 1

- Tokad Kazası'nda Belos(?) Karyesinden olup Amasya'da mütemekkin Oğannes nam zimmî din-i batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti bi-tav'ihâ huzur-u şer'de lisanen takrir idüb talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 9 Zilhicce 1243.

- Amasya'da Serhibend(?) Mahallesinden Bağdesi(?) zimmî huzur-u meclis-i şer'de edyân-ı bâtıladan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti bi'tav'ihâ lisanen takrir idüb talebiyle ismi 'Osman tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd 5 Muharrem1244.

- Pervane Beğ Mahallesinden Nikola Rum'un kızı Fedek meclis-i şer'de edyan-ı batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti bi'tav'iha lisanen takrir idüb talebiyle ismi Fatma tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd şüd Evail-i Safer 1244.

Vezneci Ali, Mehmed Ağa, Mahfur Sa'id Ağa ve gayrihüm.

- Eskikethüda Mahallesinden Mariye nam Nasrâniye meclis-i şer'de edyân-ı bâtılanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şهادeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Ayşe kılındığı bu mahalle kayd olundu 25 Cemaziyelevvel 1244.

Katip Abdullatif Efendi

Abdulkadir Efendizade El-Hac Ali Efendi

Muhzır Osman

Mahdumu Mustafa ve gayrihüm.

- An'asl Harburut Kazası reayasından olub hala Amasya'da mütemekkin Avadik nam Nasrâni şeref-i İslam ile müşerref ve talebiyle ismi Yusuf tesmiye kılındığı bu mahalle kayd şüd Gurre-i Şevval 1244.

Baş çuhadar Mehmet Ağa

Başçavuş Elhac Mustafa Ağa

Küçük Mustafa Kolcu

- Suvadiye Mahallesinden Sergiz nam sağır edyan-ı batıldan teberrâ İslamı kabul ve kelime-i şهادeti bi'tav'ihâ lisanen takrir idüb talebiyle ismi Hüseyin tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 19 Zilhicce 1244.

40-Amasya 74 no'lu defter / 183

- Medine-i Amasya mahallatından Yukarı Suvadiye Mahallesi mütemekkinlerinden Kirkor veledi Manok nam Nasrâni meclis-i şer'e gelüp edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhidi şهادeti lisanen tahrir ve talebiyle ismi Yusuf tesmiye olunduğu bu mahalle kayd şüd Gurre-i Ramazan 1247.

Katib Latif Efendi, Muhzırbaşı Mehmed Ağa, Odabaşı Hacı İsmail Ağa ve baş çukadar Ali Ağa

- Amasya mahallatından Saray Mahallesinden Tarlak İstefan veledi Margirit(?) meclis-i şer'e gelüb edyan-ı batıldan teberrâ ve din-i İslamı kabul ve kelime-i şهادeti lisanen tahrir idüb talebiyle ismi Hamza tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 11 Cemaziyelahir.1249

Hacı Mehmed, Osman Ağa, Osman Efendi, Feyzullah Hoca

- Çeribaşı Mahallesinde sakine ve on iki yaşına ve buluğuna musarrife Meryem binti Yanus nam bkr-i baliğa tarih-i zaptı günü bi-hidâyetüllahi teâlâ din-i İslam'ı kabul ve cemi'-i edyân-ı bâtiladan teberrâ ismi bi't-taleb Fatma tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi 19 Safer 1249.

- Amasya'da Şemsizâde Mahallesinde sakine on altı yaşında Meryem binti Kirkor nam bkr-i baliğa-i Nasrâniye tarih-i zapt günü bi-hidâyetü'llahi teâlâ cem'-i-i edyân-ı batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şهادeti lisanen tahrir ve talebiyle ismi Ayşe tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu 23 Zilhicce 1249.

Hacı Mehmed Efendi

A'yan Osman Beğ Efendi

Nakibü'l-Eşraf Ali Beğ Efendi

Genczâde Mustafa Ağa ve gayrihum.

41-Amasya 75 no'lu defter / 1

- Şems Mahallesinden Bedos veledi İstefan edyan-ı batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti bi-tavihî huzur-u şer'de lisanen takrir idüb talebiyle ismi Mehmed Hurşid tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 21 Rebiulevvel 1250.

Osman Beğ Efendi

Beğzâde Mustafa Beğ

- Sofular Mahallesinden Meryem veledet Bektedes(?) nam Nasrâniye din-i batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şهادeti bi-tavihâ lisanen takrir idüb talebiyle ismi Emine tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 15 Muharrem 1250.

El-Hac Ali beğ, Eşref Beğ, Sermuhzırân Ağa, Muhzır Mustafa ve gayrihüm

- Eskitahta Mahallesi sakinelerinden Meryem binti Karabet nam Nasrâniye edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul idüb ve kelime-i şهادet ve tevhidi huzur'u şer'de lisanen takrir idüb ve talebiyle ismi Hafize tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu 21 Muharrem 1251.

Hurşid Beğ, Demirci Abdullah Efendi ibn İsmail, Mehmed bin Ahmed, ve Abdülhalim Efendi, Fazıl Efendi, Şahin Oğlu Emin Beğ, Güzelcizâde Abdulhalim, Tilyani Osman Ağa, Hacı Kasım Efendi

- Kalaçığdan(?) Amasya'ya vürud ve anda sakin olan Moskovlu İnce nam zimmî meclis-i şer'de edyan-ı batılın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şهادeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Abdullah tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu Gurre-i Muharrem 1251.

Kahveci Emin,

Kürtoğlu Mehmed

Çakal oğlu Ahmed Çavuş

- Tavil ... Mahallesi mütemekkinlerinden Uzunoğlu Agob zimmînin kızı Ahsat(?) nam Nasrâniye edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhidi ve şehadeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Kerime tesmiye olunduğu bu mahalle kayd şüd 5 Ramazan 1252.

- Yenihisar(?) Mahallesinden Sebisen(?) nam zimmî edyan-ı batıldan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şehadeti bi-tavihâ lisanen takrir talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu 21 Ramazan 1251.

- ... Mahallesinden Arab Hüseyinzade Molla Ağa'nın hizmetinde olan Yanvili(?) Anastas nam zimmî edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şehadeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Mehmed Ali tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 22 Safer 1257.

42-Amasya 75 no'lu defter / 2

- An-asl Bulgar reayasından olub bir müddetden beri Amasya'da Yörgüç Paşazade muhtar-ı belde necâbetlü Osmanbeğ Efendinin seyislik hizmetinden olan İnce nam zimmî bu def'a edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve dini İslamı kabul ve kelime-i tevhid ve şehadeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Mehmed tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 13 Recep 1253.

- An-asl Moskovlu reayasından Nikola nam zimmî edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şehadeti lisanen takrir ve talebiyle ismi Abdullah tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu 15 Recep 1253.

- Beyazid Paşa Mahallesi reayasından Topal Sirob nam zimmînin kızı Anna nam zimmîye edyân-ı bâtiladan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şehadeti bi-tavihâ lisanen tekrrir idüb talebiyle ismi Hafiza tesmiye olunduğu işbu mahalle kayd olundu. 9 Zilhicce 1253.

Faziletlü Mehmed Efendi, Atüfetlü El-Hac sa'id Ağa, Ser-Hacıyân Ahmed Efendi, Kol Ağası İzzet Ağa, Saçlızâde İbrahim Efendi, Emin bin İbrahim ve gayrihüm

- Şeref-i İslam ile müşerref olan mezbur Hafıza Hatun Şeyh Arif Mahallesi sakinlerinden Mehmed Emin İbn İbrahim nam kimesneye beş yüz guruş mihr-i müeccel ve muaccele tesmiyesiyle tarafeyn rızalarıyla şuhud mahzarında akd ve tezviç olunmağla bu mahalle kayd olundu 9 Zilkade 1253.

El-Hac Mehmed Efendi

Bayezid Paşa Mahallesi imamı Ahmed bin Ali

ve Mustafa bin Abdülkadir

ve Seyyid Süleyman bin Ali

ve Muhzırbaşı El-Hac Süleyman Ağa

ve gayrihüm

43-Amasya 78 no'lu defter / 1

- Amasya Vakf-ı Sufle mütemekkinelerinden Marta veledet Karagöz nam zimmîye edyân-ı bâtiladan teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şehadeti bi't-tav'ihâ lisanen tahrir idüb ve talebiyle ismi Hafize tesmiye olunduğu işbu mahalle şerh verildi. 5 Şaban 1255.

- Amasya reayasından Bahtiyar oğlu Eynan nam zimmî edyân-ı bâtilanın cümlesinden teberrâ ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i şehadet ve tevhidi lisanen tekrar ve talebiyle ismi İsmail tesmiye olunduğu bu mahalle kayd olundu 17 Cemaziyelevvel 1256.

4 - ASIL METINLER :

Bursa 324 nolu defter; 98. sayfa

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

ارمن طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

Kayseri ۸.5. 1961/7-8

کریز قریب اولوب ارمنیه طاقه سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

دارسباق قریب سنه ۱۰۸۱ کهنه اوک بکنده نایک ارج
شرف اسلام اید شرف اولوب بالک بالک
خنده اولدغی قنده صحرای جمع

Bursa 303 nolu defter; 711 (8?)

Main body of handwritten Ottoman Turkish text, containing various entries and signatures.

Handwritten notes on the right margin, top section.

Handwritten notes on the right margin, middle section.

Handwritten notes on the right margin, bottom section.

Bursa C-31 no.lu defter; 1 sayfa

سنة ١٢٦٥
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين
أولوب حبيب الله
هذا ما تم ذكره في كتابنا
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين
أولوب حبيب الله
هذا ما تم ذكره في كتابنا
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين
أولوب حبيب الله
هذا ما تم ذكره في كتابنا
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد
آله وصحبه الطيبين الطاهرين اجمعين

Edirne 282 no'lu defter; 498 sayfa

استانته عدنه متعلقه نوزده اسرا ئس و لدا ساق شرف اسلامیه مشرف اوج -
 اسمعیل اسمعیله تسمیه اوله نعلی بو جمله شرح سده ۱۸۰۰
 ادرنه تنکمه لر ندر. طنبه بیوت جماعتند. براز سفینه هوجبه کیم بو اوجورم شرف اسلامیه
 مشرف او سو ب ابرهجم اسمعیله تسمیه اولندن غنی بو کلاش شرح اولندن
 ادرنه تنکمه لر ندر. ما بنور جماعتند. جلیوه اولد شرف اسلامیه مشرف اولدغی بو کلاش ادرنه
 ادرنه تنکمه لر ندر. ما بنور جماعتند. جلیوه اولد شرف اسلامیه مشرف اولدغی بو کلاش ادرنه

خواه ادرنه قره احمد علی تسمیه ساکنه اینه الله فرضه فی الولدیه یوم نام فایوم. بنیاده ادرنه شرف اسلامیه
 مشرف او صدر صغیر او غلام شرافتینک فی بالتبعیه اسلامیه بعد الحکم کتبه اولد ادرنه مشرف
 اسم محمد عارف تسمیه اولدغی اینه جمله شرح ویرلدر ادرنه

کچدی با اینک قرز کور کور شرف اسلامیه مشرفه اولوب اینه اسمعیله تسمیه اولدغی اینه جمله شرح ادرنه

Tarsus 286 no'lu defter;

229 / 345

درسه قرانوس کتبه لر ندر اوجوب بو نوزده اقدم مرتبه اولدغی بیدم نام زور
 محمد و آدین با طردن رجوع و دین حق قبول و کلاش کلامه شهادت اولدوب
 اینه تسمیه اولدغی اینه جمله شرح ادرنه

Tarsus 287 no'lu defter;

42 / 193

درسه قرانوس کتبه لر ندر اوجوب بو نوزده اقدم مرتبه اولدغی بیدم نام زور
 محمد و آدین با طردن رجوع و دین حق قبول و کلاش کلامه شهادت اولدوب
 اینه تسمیه اولدغی اینه جمله شرح ادرنه

Tarsus S.S. 287 / 1 / 3

شماره ثبتی فاطمه سائیدرز اسلام شریفه اولاد مشرف اولاد عبدالله نام کهنه کوه ایلی اوغوز
در روستای ریشتره قلمرو قبیله کوفی تاریخ اسلام ای مشرف اولاد یعنی قید اولاد

۲۰۷
۱۳۴۵

Tarsus S.S. 288 / 155 / 205

عنه اصل شروط مطبوعه در عاری اولاد رحم و دین محمدیه به امامه کتوروج
شمسنامه سنایان اولاد یعنی واسمی محمد اولاد یعنی شیو محله
قید اولاد یعنی
۱۳۴۵

Tarsus S.S. 288 / 155 / 208

208

عنه اصل مدتی اهل لید نره اولوب در ارضی صلتی طائفه سنده امیکه قسمه اب دانه
طبعی ورود ایدر میسیم نام نصایه بونزه اقم خذمه ایدر کی دیر باله لارزه
رجوع و دیر محمدیه قبول فاطمه اسمیه سیم قلمنی شیو محله قید

۱۳۴۵
۱۳۴۵

Tarsus S.S. 288 / 155 / 209

209

عنه اصل قصبه منگند نره امیکه صینه طبعی ورود ایدر ارضی
طائفه سندر اولوب با بونه اسمی صانوق نام نصایه بونزه اقم خذمه
ایدر کی دیر باطله در رجوع دیر محمدیه قبول یوسف اسمیه سیم قلمنی

شیو محله قید یعنی
۱۳۴۵

Tarsus S.S. 288 / 31 / 64

64

عنه اصل ارنه منگند نره کورد لوق اوغلی کبر استخام ایدر کی ارضی صلتی ذومنه استخام ایدر اجه
خدمت ایدر کی کورد در رجوع دیر محمدیه قبول سیامه اسمیه سیمه قلمنی استخام
عشرف اولاد یعنی
۱۳۴۵

Tarsus S.S. 289 / 179 / 392

بوند افرم کویلی متکذوز اولوب ارمی طائفه سندن ادریت و لوسمیون شرف
اسم ایله مشرف اولون ایکی معاذ الله تعالی مقوم ککرار دین باطلنده رهجو
ایروب صرت اولون سیرده بودقه طاسر عترتیه کایب دین محمدیه قبول اولون
اسم ایله مشرف اولوب و اسمی محمدیه اولون ایکی شهادت اولون اولون کس
۱۹

Tarsus S.S. 289 / 94 / 368

۳۶۹
اول مصفوق کفر سندن اولوب طرورده مقیم اولان و بعقب اغاذا ره
طایفه ایله کتوکجیسی اولان رمدی مجلس شرف انوره کلوب دین
طایفه ره جووخ و دین محمدیه قبول ایلم کیه تقیر ایله شرف
اسم ایله مشرف و کلمه طیبه شهادت اولون ایروب اسمی محمدیه
اولون ایکی شهادت اولون اولون کس

Tarsus S.S. 289 / 76 / 283

۳۷۰
فی اصل بیروتی نصارا طائفه سندن ماریه و لور خایل قام بهدایه الله تعالی
طاسر عترتیه کلوب دین باطلنده ره جووخ و دین محمدیه اسلامیه قبول
ایروب شهادت کلوب ای ادا مشرف ایله شرف اولون اولون کس
تسمیه اولون ایکی شهادت اولون اولون کس

Handwritten signatures and notes in the bottom left corner, including names like "حاجی" and "محمد".

Tarsus S.S. 290 / 336 / 656

۳۳۱
فی اصل حریرتی اولوب بنراون سندن دیر اولون ایکی محمد شهادت اولون کلوب ای ادا
کرکورد اولون کلوب نام کس صت اولون ای ادا شهادت اولون اولون کس
کس و حسن رضا سید حصار و سید شهاب دین باطلندن رهجو دین
اولون اولون کس اولون اولون کس

Tarsus S.S. 290/197/412

...
...
...
...
...
...
...
...

Tarsus S.S. 290/197/414

...
...
...
...
...
...
...
...

Tarsus S.S. 285/32/31

اور فی سرگز ز می خدمت امیدی زوم باطله دم رجوع و دیه حجی قبول اسوا
مشفق اولوب محمد اسعد قسیم قلند بی قید شرعی

Tarsus S.S. 285/35/37

...
...
...
...
...
...
...
...

Tokat S.S. 70/220

...
...
...
...
...
...
...
...

Tokat S.S. 36/1

...
...
...
...
...
...
...
...

Tokat §.S. 26 13

مدینه توقا تک شجاع کدین محله سی متنگلر ندره یوانی ولو طوطه نام کتبه شرف اسلام اوله مشرف
اولوب اسمی محله تقسیمه اولندیقیشیو محله شرح اولوب اولوب
۱۳۱۳

Tokat §.S. 19 11

مدینه توقا تک کدین محله ندره فیکه اولد شرف اسلام اولوب اولوب
اولوب اسمی محله تقسیمه اولندیقیشیو محله شرح اولوب اولوب
۱۳۱۷

قضايات تقاسمنا بايع بکلیتیک قریبه قتلند ندره قریبه اولد شرف اسلام اولوب اولوب
اسمى محله تقسیمه اولندیقیشیو محله شرح اولوب اولوب
۱۳۱۷

مدینه توقا تک قیاحدی قتلند مغزوی اولد شرف اسلام اولوب اولوب اسمی محله تقسیمه اولندیقیشیو
اسمى محله تقسیمه اولندیقیشیو محله شرح اولوب اولوب
۱۳۱۷

مدینه توقا تک قیاحدی قتلند ندره ندره قریبه نام شرف اسلام اولوب اولوب اسمی محله تقسیمه اولندیقیشیو
اسمى محله تقسیمه اولندیقیشیو محله شرح اولوب اولوب
۱۳۱۷

Tokat §.S. 14 11

مدینه توقا تک قیاحدی قتلند ندره ندره قریبه نام شرف اسلام اولوب اولوب اسمی محله تقسیمه اولندیقیشیو
اسمى محله تقسیمه اولندیقیشیو محله شرح اولوب اولوب
۱۳۱۷

Tokat Şer'iy Sicilli 611

مدینه توقانده رحم علیہ ساجکار ندره ارونیدی ولور قریبیت جلیق علیہ شرف اسلام
اولوب اسلمی وضع اولندینی اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
در و شرف و طوقانا عثمان فاویس
در کام عیال کونو تار دیو حواغا

محمد باک علیہ ساجکار ندره قوزماج اولانقره جلیق شرف اسلام الیم شرف اولوب اسلم
اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
محمد باک علیہ الید محمد علیہ
اشبو

الطینه بنه بازر قان توچه
بهر قنار
۱۰۱۰
۲۳

مدینه توقانده دره علیہ شرف ندره او یانسی ولور کور و مجلس شرف
اسلمی علی وضع اولندینی اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
حسن بی عبلم

اظر ام ایالیم ندره او یانسی اولد کور شرف اسلام الیم شرف اولوب
وضع اولندینی اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
حسن بی عبلم

Kayseri Ş.S. 200/2/13

عین اصل خرد تندی اولوب ارفی الاصل اغیز نام کنه کنه علی افکار
اولوب اسلمی باطله سندن ایبا واسی دخی محمد شریف اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
محمد باک علیہ الید محمد علیہ اشبو
اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
حسن بی عبلم

Kayseri Ş.S. 208/1/2

تفاوت ایوب او یان باطله سندن ایبا واسی دخی محمد شریف اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
تفاوت ایوب او یان باطله سندن ایبا واسی دخی محمد شریف اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
حسن بی عبلم

بهداندره قوزماج اولانقره جلیق شرف اسلام الیم شرف اولوب اسلم
اشبو علیہ شرف و یولدی ۱۰۱۰
محمد باک علیہ الید محمد علیہ
اشبو

Kayseri ق.س. 200/3 / 9-10-11

قبضه به تابع دارالسیاق زیر سر کلمه در روز اول الاصل ضمیمه نام نهرانه کندی صفی رضا سید میرزا اورینگی
دینا باطنی ترک و شرف اسلامه مشرفه و کلیمین شہاربتی نامی و قرانت ایدوب علیہ طریقی نامی
اسم او شرفی ابو محمد نرگس سید

امام آقہ الیہ حسن افندی مختار زبیر الیہ
مختار رائے الیہ احمد

قبضہ جہاں کندی ضمیمہ دوم الاصل ایضا ک اورغی ایضا ک نام ذینک صلیب کبیرہ
قرنی ماریام نام نهرانہ ماد روز اول دینی و مرکز خبر اساتیت سیرینی بورفہ اطہار ایدوب
شرفیت اسلامہ مشرفہ و کلیمین شہاربتی مقرفہ اولہ راق اسم سامیسی فاطمہ و حاجہ قادیان
اسمیلہ سیمہ و بدو جہلم اخبار شیوخ اساتیت ایدوبک ایدوب محمد نرغ او شہاربتی

طابخی زارانی ایدوبک
امام آقہ الیہ حسن افندی
سید کندی قواری او نبشی

قبضہ به تابع ثلاث قریبہ سنی ساکنند نرغ ارینہ ریان کس نرغ اولوب قریشک افندی
سر کیز اسلامہ مشرف اولوب دین باطلع ترک ایدوب دین السلاج قبول و کلیمین
شہاربتی مقرفہ اولہ راق اسم محمد اسمیلہ سیمہ و بدو جہلم اخبار شیوخ اساتیت
ایدوبکی ایدوب محمد نرغ در ایدوبی

امام قوری علی افندی
مختار اولون قوری

Kayseri ق.س. 200/11

قبضہ به متوسس ایدوب محمد سندنہ و ابنی اولہ احمد و ریان کس نرغ دین
شرفیت اسلامہ مشرف اولوب کلیمین شہاربتی مقرفہ اولہ راق اسم محمد اسمیلہ سیمہ
دین باطنی ایدوب قبول و کلیمین شہاربتی مقرفہ اولہ راق اسم محمد اسمیلہ سیمہ

دین باطنی ایدوب محمد نرغ سید

مختار اولون قوری
امام قوری علی افندی
سید محمد نرغ

طابخی زارانی
امام قوری علی افندی

Kayseri ۲.۵. 1842

محمد نیر تقییم پناه کوی حاجی حاکم لندنی ارمنی طائفه لندنی کیسورک و ولد سر کز شرف اسلام
 ایلم شرف اولوب ابراهیم اسمیل مسما اولدیغی قید شدیسه تالیخ
 حضرت باری علی آغا باشی عیالین طرفان سمدان اولدیغی راجه علی
 صاری قزاقو خلیل زاده کیسورجی علی بیگ طوباق اولغور ابراهیم بیگ

Kayseri ۲.۵. 1911 / 2-4-6

در ذوق نفسانده ابراهیم حاجی تریم لندنی ارمنی الاصل کراکوس و صوفی
 شمس الدین باطل و نیدن تبری ایدوب محمد بن متول الیم دم و کلکین نهاد
 تقییم پناه اسمیل مسما اولدیغی قید شدیسه تالیخ
 حاجی محمد افشار اولغور اسمیل صدر اعظم بالکراکوس طوباق اولغور

اندر ملک قیدیه متلفه لندنی ادلاب صوفیه بنت از سمدان نام نقرانیه مجلس شرح شریف انور
 کند حسن رضا بید باطل و نیدن تبری و دین اسلامی قبول و کلکین نهاد تقییم
 پناه شرف اسلام ایلم مشرف و فاطمه اسمیل مسما اولدیغی قید شدیسه تالیخ

زنجی ذوق قریب لندنی دوم طائفه لندنی مازنی دولت خانه اسمیل مسما اولدیغی قید شدیسه تالیخ
 تبری فردین محمد باطل و نیدن تبری و دین اسلامی قبول و کلکین نهاد تقییم
 پناه شرف اولوب فاطمه اسمیل مسما اولدیغی قید شدیسه تالیخ
 از کلکین نهاد تقییم پناه شرف اولوب فاطمه اسمیل مسما اولدیغی قید شدیسه تالیخ

Bolu S.S. 851/1

نام و درایت مفید نمکنند از اولاد
 ای که گفته شد برین بولین شهر از صالح بیگ که ملک
 خدشته اولاد بگردد که شرف اسلام از شرف اولاد
 اسمی برسیف نسیمه اولاد که ملک نیز برسیف شد
 ۱۳۰۲
 ۱۴

Diyarbakir S.S. 603/1 / 602-603

در این نامه ای که در این وقت خدشته اولاد از نام و درایت مفید نمکنند از اولاد
 در بره حکیم فی قیوم اولاد که در کلمه طیبه فی جا و اسمی بگردد که شرف اسلام از شرف اولاد

نام و درایت مفید نمکنند از اولاد ای که گفته شد برین بولین شهر از صالح بیگ که ملک
 خدشته اولاد بگردد که شرف اسلام از شرف اولاد اسمی برسیف نسیمه اولاد که ملک نیز برسیف شد
 ۱۳۰۲
 ۱۴

Diyarbakir S.S. 594/1

در مجلس شرعی حقه دینی قول باطله امتناع ایوبی (نقابه)
 اسم (دقیق) نسیمه اولاد که شرف اسلام از شرف اولاد
 ۱۳۰۲
 ۱۴

Antakya S.S. 1213

نام و درایت مفید نمکنند از اولاد ای که گفته شد برین بولین شهر از صالح بیگ که ملک
 خدشته اولاد بگردد که شرف اسلام از شرف اولاد اسمی برسیف نسیمه اولاد که ملک نیز برسیف شد
 ۱۳۰۲
 ۱۴

Antakya S.S. 14/296

نام و درایت مفید نمکنند از اولاد ای که گفته شد برین بولین شهر از صالح بیگ که ملک
 خدشته اولاد بگردد که شرف اسلام از شرف اولاد اسمی برسیف نسیمه اولاد که ملک نیز برسیف شد
 ۱۳۰۲
 ۱۴

Trabzon ۹.۵. ۱۹۶۰ / ۱۱۶۰

الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبي الله صلى الله عليه وآله وسلم
 شرفا وكراما وهدانا لهذا الدين العظيم الذي لا ينطق بالحق الا هو
 وهدانا لهذا الدين العظيم الذي لا ينطق بالحق الا هو
 بصدق حقايقنا

ما جودنا في هذا الزمان فريد انه كغيره من اهل البيت
 كلنا من ذرية نبي الله صلى الله عليه وآله وسلم
 مستر اهل البيت في هذا الزمان

محمد بن عبد الله
 محمد بن عبد الله
 محمد بن عبد الله

صلى الله عليه وآله

الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبي الله صلى الله عليه وآله وسلم
 شرفا وكراما وهدانا لهذا الدين العظيم الذي لا ينطق بالحق الا هو
 وهدانا لهذا الدين العظيم الذي لا ينطق بالحق الا هو
 بصدق حقايقنا

Trabzon ۹.۵. ۱۹۶۴ / ۱۱۹۰

الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبي الله صلى الله عليه وآله وسلم
 شرفا وكراما وهدانا لهذا الدين العظيم الذي لا ينطق بالحق الا هو
 وهدانا لهذا الدين العظيم الذي لا ينطق بالحق الا هو
 بصدق حقايقنا

Konya §.S. 68/2

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a library inventory or title page.

Sivas §.S. 17/1

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a title or description of a manuscript.

Manisa §.S. 253/1

Handwritten text in Ottoman Turkish script, partially obscured by a red watermark.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, partially obscured by a red watermark.

Manisa §.S. 274/1

Handwritten text in Ottoman Turkish script, partially obscured by a red watermark.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, partially obscured by a red watermark.

Manisa §.S. 274/2

Handwritten text in Ottoman Turkish script, partially obscured by a red watermark.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, partially obscured by a red watermark.

Manisa ۴.۵. 274 12

بیتنام سپهر...
شرف اسلام ایبه شرف اولوب اکس...

برینیه بیغنج...
اولوب اکس...

برینیه بیغنج...
شرف اسلام ایبه شرف اولوب اکس...

برینیه بیغنج...
شرف اسلام ایبه شرف اولوب اکس...

Manisa ۴.۵. 260 1177

افرنج...
صدر بیغنج...
اولوب اکس...

فی الاصل...
شرف اسلام ایبه شرف اولوب اکس...

برینیه بیغنج...
شرف اسلام ایبه شرف اولوب اکس...

برینیه بیغنج...
شرف اسلام ایبه شرف اولوب اکس...

Manisa S.S. 2601177

روم الحی در عیال سوزن اولوب محبت م بلتاش لیم کده سده یملکن اولان بیغی لاشریانی اولوب سوزن
ذوق اولادی اسلوبام هغه مشرف اسلام ایل مشرف اولوب اسمی اسماعیل ستمه سید سیمتا اولادی
اسمی صلی ستمه سید قنده اولدیجا اشوبله شرح در لور هر هر سوزن سوزن

قیلاصل قیسریه مکنلر نون اولوب مفتی راه قیلاصله مکنلر اولوب قیلاصلی ارمین
بنفوصه ذمی مشرف اسلام ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
سوزن

سوزن اهل سوزن اورتی بوی قیلاصل کیم باقوله بنت اولوب نظر ایل مشرف اسلام ایل مشرف اولوب
اسمی قلمه سیمیه اولدی قیلاصلی اشوبله شرح در لور هر هر سوزن

قیلاصلی ارمین روم مکنلر نون اولوب سوزن مکنلر ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی اشوبله شرح در لور هر هر سوزن

قیلاصلی روم ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
سوزن ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
سوزن ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب

قیلاصلی ارمین روم مکنلر نون اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
سوزن ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب

Amasya S.S. 701109

قیلاصلی ارمین روم مکنلر نون اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
سوزن ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب

سوزن ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب
سوزن ایل مشرف اولوب سوزن ایل مشرف اولوب اسمی محمد شمیم اولدی قیلاصلی ایل مشرف اولوب

Amaya 8. S. 701109

که در روز دهم می شود بر این مکتب مندرجات علاوه بر
رجوع اولی است قبول و کلیه اوصاف و طایفه از آنها بزرگ
نورالهدایت را بیکه موقت شرف علم است و همه

نصف ذام
سرطونای کسره افا
و بعد الی ذام بعد الی ذام
و طر مع

جری مایه محله در کلمه شکیبایی مجلس شریف کلمه
و کلمه شریف و شهادت لسانا تقریر و جنانا بیدار
تجدید اولی یعنی استو محله قید اولی
۱۵۲

ذامی
ذامی
ذامی
ذامی

جری مایه محله در کلمه شکیبایی مجلس شریف کلمه
و کلمه شریف و شهادت لسانا تقریر و جنانا بیدار
تجدید اولی یعنی استو محله قید اولی

ذامی
ذامی
ذامی
ذامی

جری مایه محله در کلمه شکیبایی مجلس شریف کلمه
و کلمه شریف و شهادت لسانا تقریر و جنانا بیدار
تجدید اولی یعنی استو محله قید اولی

Amasya S.S. 7211

عن امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ان من اراد ان یصل الی الله فلیتق الله
تقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله
بیرتبه وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله

وینام
وینام

امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ان من اراد ان یصل الی الله فلیتق الله
تقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله

وینام
وینام

امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ان من اراد ان یصل الی الله فلیتق الله
تقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله

وینام
وینام

امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ان من اراد ان یصل الی الله فلیتق الله
تقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله

وینام
وینام

Amasya S.S. 7311

امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ان من اراد ان یصل الی الله فلیتق الله
تقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله

امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ان من اراد ان یصل الی الله فلیتق الله
تقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله وکلمه شرا وانه یطرح عضو من یتقوا الله

Amaya s.s. 73/1

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۸۰ قمری در شهر تبریز
 در حضور آقایان ...
 در خصوص ...
 و غیره ...

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در روز ...
 در حضور ...
 در خصوص ...
 و غیره ...

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در روز ...
 در حضور ...
 در خصوص ...
 و غیره ...

Amaya s.s. 74/183

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در روز ...
 در حضور ...
 در خصوص ...
 و غیره ...

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در روز ...
 در حضور ...
 در خصوص ...
 و غیره ...

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در روز ...
 در حضور ...
 در خصوص ...
 و غیره ...

